

Снежана Лазић

РАЗВОЈ ТУРИЗМА У БЕОГРАДУ
ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

DEVELOPMENT OF TOURISM IN BELGRADE
BETWEEN THE TWO WORLD WARS





Издавач

Историјски архив Београда
Палмира Толјатија 1
Београд
www.arhiv-beograda.org

За издавача

Мр Драган Гачић

Главни и одговорни уредник

Мр Драган Гачић

Аутор

Снежана Лазић

Рецензент

Др Весна Алексић

Лектор

Мр Наташа Николић

Превод на енглески

Тијана Ковчић

Ликовно-графичко решење

Зорица Нетај

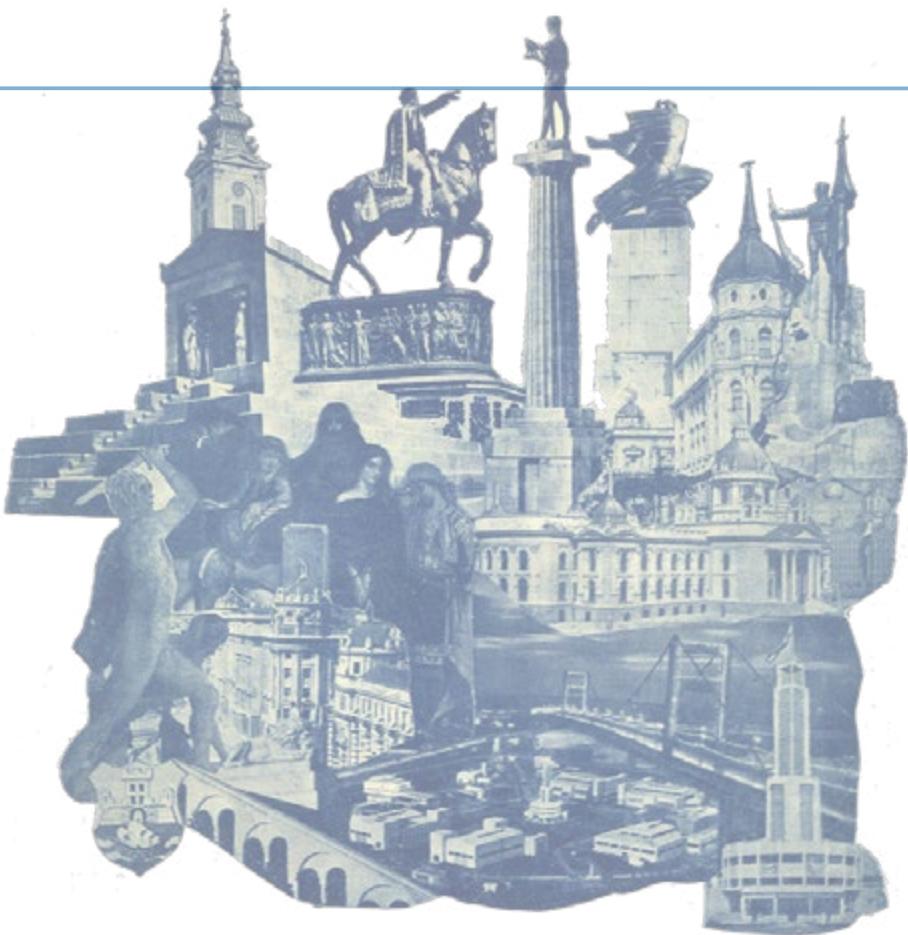
Тираж

500

Штампа

ТИПОГРАФИК ПЛУС д.о.о.
Земун

Издавање публикације реализовано уз подршку Секретаријата за културу Града Београда



Снежана Лазић

**РАЗВОЈ
ТУРИЗМА У БЕОГРАДУ
између два светска рата
кроз документа Историјског архива Београда**

Београд, 2017



1. Putnik
2. Železnička stanica
3. Uprava Grada
4. Glavna Pošta
5. Knežev Spomenik
6. Narodno Pozorište
7. Opština grada Beograda
8. Narodna Banka
9. Muzej Princa Pavla
10. Pobednik
11. Spomenik zahvalnosti Francuskoj
12. Kolarčev univerzitet
13. Paviljon Cvijete Zuzorić
14. Saborna Crkva
15. Crkva Ružica (u gradu)
16. Jevrejska Sinagoga
17. Spomenik Pančić
18. Spomenik Dositej
19. Crkva Aleksandra Nevskog
20. Zgrada nov. Parlamenta
21. Parlamenat
22. Katolička crkva
23. Tehnički fakultet
24. Svetosavska crkva
25. Vaznesenska crkva
26. Ministarstvo trgovine
27. Centralni presbiro, Pret sedništvo vlade
28. Ministarstvo finansija
29. Narodni muzej
30. Austrijsko poslanstvo
31. Nemačko poslanstvo
32. Poljsko poslanstvo
33. Čehoslovačko poslanstvo
34. Bugarsko poslanstvo
35. Italijansko poslanstvo
36. Madarsko poslanstvo
37. Francusko poslanstvo
38. Englesko poslanstvo
39. Grčko poslanstvo
40. Crkva sv. Marka
41. Amerikansko poslanstvo
42. Kraljev dvor
43. Glavni telegraf
44. Ministarstvo vojske
45. Vojna akademija
46. Kula Nebojša (grad)
47. Kapija princa Evgenija
48. Studentski dom
49. Etnografski institut
50. Univerzitet





Истражујући богату грађу фондова Историјског архива Београда, за потребе реализације изложбе,¹ којом је обележено 80 година од проглашења Београда за туристичко место у ужем смислу (22. децембра 1936), ауторка Снежана Лазић, виши архивиста, излази из оквира изложбене поставке и приређује ову значајну публикацију, у којој на целовит и свеобухватан начин расветљава историјске околности и аспекте развоја туризма између два светска рата, како у Београду тако и у Краљевини СХС/Југославији.

Двојезична (српско-енглеска) богато илустрована публикација *Развој туризма у Београду између два светска рата*, заслужује сваку пажњу домаће и стране јавности. Ауторка је уложила велики напор, али очито и своју страст и љубав према путовањима и туризму, да нас проведе кроз време и подсети на међуратни Београд, на услове и разлоге настајања организованог туризма у престоници, какви смо били домаћини, али и какви смо били као туристи.

Зналачки састављена структура публикације стручно нас води од прве историјске грађе о организованом доласку страних туриста у Београд и почетака туризма у Србији са краја XIX века, преко општих услова за развој туризма, до организоване туристичке делатности и законских прописа утемељених крајем 30-их година XX века. Јасно и концизно даје нам значајне податке о туристичкој понуди Београда као престонице Краљевине СХС/Југославије, са својим хотелима, путном инфраструктуром, излетиштима и општим условима за развој културног, сајамског, спортског и конгресног туризма.

Говори нам о значају који су градска и државна власт придавале туризму као привредној грани и средству промоције Београда у иностранству, што се поред осталог види и приликом израде првог туристичко-пропагандног плаката о Београду, штампи *Албум Београда* са предговором на српском и француском језику, као и што се међу ауторима Водића о Београду налазило и име великог српског писца Милоша Црњанског.

Осим фактографских података, читалац кроз богате илustrације добија живу слику о Београђанима као туристима, где имућнији сталеж летује на Јадрану и путује авionom или сопственим аутомобилом. Бројне фотографије подсећају нас да је породица Ивана Рибара летовала на Сушаку, Лили Шрегер играла тенис на Бледу, Грета Шилдт путовала „ћиром“ на Јадран, а у Београду у слободно време уживала са пријатељицом на Београдском купалишту; да је архитекта Светомир Лазић био члан Аутомобилског клуба Краљевине СХС, а Радослав Ђабић често са супругом путовао у иностранство.

¹ *Туризам у Београду између два светска рата*, аутор: Снежана Лазић, Калемегданско шеталиште, 2016.

Истовремено видимо и развој омладинског туризма, где школска популација путује у морска или планинска омладинска одмаралишта. Тако се председник Београдске општине Јеврем Томић фотографише са децом у општинском летовалишту у Мионици, а ученици Вишке трговачке школе Београдске трговачке омладине на Јадрану.

Ауторка нас такође подсећа колико је путописни жанр био популаран у периоду између два светска рата. Утиске са путовања, поред књижевника, писали су лекари, научници, вајари, архитекте, учитељи, грађевинари и др. Читајући текст Марије Илић Агапове, прве управнице Библиотеке града Београда, стиче се утисак да је настао недавно, а не давне 1938. године.

Посебна драгоценост ове публикације је што се ауторка Снежана Лазић потрудила да нам прикаже *Хронологију*, на српском и енглеском језику, која обилује бројним подацима везаним за развој туризма, почевши од 1835. до 1942. године, и која поред историјских чињеница садржи и значајне статистичке податке везане за општу историју Београда.

На самом крају, али не мање значајно, налази се списак лутературе, који својим обимом и разноврсношћу показује колико је ауторка студиозно приступила истраживању ове теме и будућим истраживачима оставила јасне даље смернице.

* * * *

Издавањем *Развој туризма у Београду између два светска рата*, Историјски архив Београда добио је публикацију вредну пажње, насталу на својој богатој архивском грађи, и још једном показао да у својим фондовима, збиркама, личним фондовима и легатима, чува неисцрпу и драгоцену историјску грађу на бројне теме.

Београд, 15. децембар 2017.

Др Весна Алексић,
историчар



РАЗВОЈ ТУРИЗМА У БЕОГРАДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Историјска грађа о доласку странаца у Београд датира од средине XIX века. Сачувани су спискови путника, пасоши, подаци о хотелима, као и стране публикације у којима се налазе мање-више штуре информације о српској престоници.¹ То се ипак не може сматрати туризмом у данашњем смислу те речи, јер су посетиоци Београда долазили појединачно, углавном из пословних или породичних разлога. Тек крајем XIX века стварају се битни социолошки услови за развој туризма на нашем подручју, који су везани за стварање грађанске класе, индустријализацију земље и законодавство о раду. Слободно време, викенди и годишњи одмори, вишег животног стандарда становништва и продирање европске моде и обичаја, као и процеси модернизације, били су кључни друштвени услови за појаву туризма у Србији.²

Почетке туризма у Србији треба тражити негде између оснивања Основателног фундаторског друштва лековите киселе вруће воде у Врњачима 1868, изградње железничке пруге Београд–Ниш 1884. године и краја XIX века, када организација излете околном Београда штетним возом до Раковице, Кнежевца и Ресника или изнајмљеним бродом до Грађашта, Обреновца или Смедерева постаје уобичајена.

До почетка Првог светског рата развијају се и данас најпознатији облици туризма: посете светским сајмовима и изложбама (Париз 1900, Лондон 1907); одлазак на море (у XIX веку најчешћа дестинација је Абаџија, данашња Опатија), одлазак у бање, где се отпочиње са изградњом сталних кућа за одмор, као и организована групна путовања у словенске државе (Словенија 1905).

На прелазу из XIX у XX век у Београд организовано пристижу први страни туристи, углавном на пропутовању за Оријент. *Вечерње новости* су забележиле боравак туристичке групе од 40 Американаца у Београду пролећа 1894. године.³

¹ Ђорђе С. Костић, *На брегу изнад река, Београд у водичима за путнике (1800–1945)*, Музеј града Београда 2009; *Туризам у Београду: грађа за хронику, 1840–1940*, приредила Весна Алексић, Туристичка организација Београда, 2006.

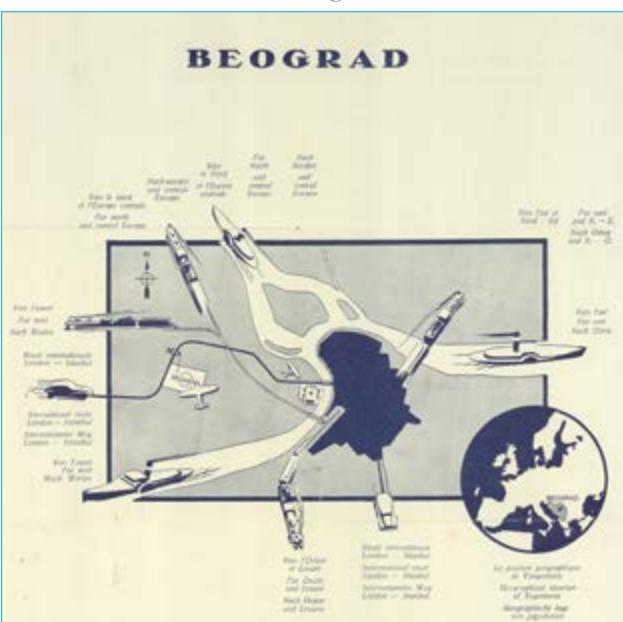
² Дубравка Стојановић, „Туризам и конструкција социјалног и националног идентитета у Србији крајем 19. и почетком 20. века”, *Годишњак за друштвену историју*, год. 13, бр. 1/3 (2006), стр. 44 и 46.

³ Д. Стојановић, *наведено дело*, стр. 48.



Illustrirani Vojničev red vожње, 1939.
Vojnič Illustrated Timetable, Belgrade 1939

Позиција Београдског сајма, након 1937. Position of Belgrade Fair, after 1937



ОПШТИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Саобраћајна инфраструктура и објекти за пријем гостију, као основни предуслови за развој туризма у Београду, нису се развијали равномерно. Док су ханови, механе, кафане и хотели постојали у великом броју кроз цео XIX век,¹ ситуација са саобраћајем била је много сложенија. Током XIX века у Београд се углавном стизало из Земуна, лађама на пристаниште. Као што је у Европи неколико деценија раније, изградња железничке мреже довела до процватата туристичких путовања, тако је и успостављање железничког саобраћаја од Београда до Ниша 1884. године, уз изградњу железничког моста на Сави, позиционирало Београд на железничку мапу Европе. Саобраћајне везе са другим европским градовима заокружене су тек тридесетих година XX века отварањем Аеродрома Београд 1927. године и изградњом Моста краља Александра 1934. године.

У самој престоници од највећег значаја било је увођење јавног градског саобраћаја – испрва трамваја на коњску вучу 1892. године, затим електричног трамваја 1894. године, као и увођење општинских омнибуса на линији Теразије–Топчићдер.²

И поред недовољно развијене мреже путева (једне од најкраћих у Европи) и лоше путне инфраструктуре, први аутомобил стигао је у Београд већ 1903. године, да би 1936. године било регистровано укупно 2.170 путничких приватних и такси возила.³

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) потписала је 1919. године прву конвенцију о успостављању путничког жељезничког саобраћаја. Од 1920. године њеном територији

¹ Дивна Ђурић Замоло, *Хотели и кафана XIX века у Београду*, Музеј града Београда 1988.

² Стојановић Дубравка, *Калдрма и асфалт, урбанизација и европеизација Београда 1890–1914*. Удружење за архитектоничку историју, трећа издања, Београд, 2012, стр. 131.

³ Аутомобил у Београду, ИАБ 2002, стр. 27; Статистички годишњак Краљевине Југославије 1936, Београд 1937, стр. 179.



јом пролазила је међународна линија Симплон – Оријент експрес, која је повезивала Лондон и Париз са Цариградом. Почетком тридесетих година Краљевина Југославија успоставила је директну железничку везу са свим најважнијим европским престоницама.

Изградњом пруге Ужице–Вардиште (пруге до ових места изграђене су пре Првог светског рата) 1925. године, Србија се повезала са Босном и Херцеговином и лукама на јужном Јадрану.⁴

Друштво за ваздушни саобраћај Аеропут, основано 1926. године, имало је кључну улогу у развоју путничког ваздушног саобраћаја Краљевине СХС/Југославије. Наредне године отворен је цивилни аеродром код Бежанијске косе.⁵ Летело се путничким авионом Потез 29, који је имао два члана посаде и седишта за још пет путника, брзином од 210 км/час.

Први промотивни лет обављен је на линији Београд–Загреб 15. фебруара 1928. године. Пилотирали су Андреја Стрижевски и Тадија Сондермајер, директор Аеропута. На свом врхунцу, 1938. године, Аеропут је летео на север до Будимпеште, Брна и Прага, на запад до Венеције и Милана, на југ до Тиране, на исток до Букурешта и Софије. Од скромних почетака ваздухопловног саобраћаја са једним путничким авионом на једној унутрашњој линији (1927), Краљевина Југославија је доспела (1940) до 15 цивилних авиона на 13 домаћих и међународних линија.

Највећа бродарска друштва у Краљевини Југославији била су Јадранска пловидба д.д. Сушак, Дубровачка паробродска пловидба Дубровник и Бродарско акционарско друштво Бока Котор. Речни путнички саобраћај одвијао се на више линија које су повезивале Београд са градовима на Дунаву, Сави и Тиси.⁶

⁴ Саобраћај и везе у Краљевини Југославији 1918–1941, каталог изложбе, предговор проф. др Љубодраг Димић, Архив Југославије, Београд 2013, 17–19.

⁵ Исто, стр. 18–19.

⁶ Исто, стр. 20–21.



Свечано отварање пруге Ужице – Вардиште, на станици Мокра Гора, 25. јануар 1925.

A grand opening of the railway Užice – Vardište, on the railway stations Mokra Gora, 25 January 1925



Број путника Друштва за ваздушни саобраћај Аеропут 1928–1930.

Number of passengers of the Society for air traffic Aeroput from 1928 to 1930



Хотел Балкан, након 1936.

The Hotel Balkan, after 1936

Уверење да је Антон Матос запослен у хотелу *Москва* као шеф кухиње, 1922.

A certificate that Anton Matos was employed as a chef in the Hotel *Moskva*, 1922



Хотели

Проглашење Београда за туристичко место 1936. године, а нарочито отварање Београдског сајма 1937. године, поставили су питање смештаја бројних посетилаца. Градске власти су очекивале 100.000, а забележено их је преко 250.000. Београдски хотели располагали су у том тренутку са само 2.000 постеља, па је Стални градски туристички одбор, у сарадњи са Друштвом за саобраћај путника и туриста у Краљевини Југославији А.Д. Путник, организовао преноћиште по приватним становима, као и скупна преноћишта у већим јавним зградама – Дому студенкиња, Гостионичарском дому, у соколани Соколског друштва бр. II. Отварање Сајма подстакло је изградњу нових хотела, тако да је у првој години његовог постојања Београд добио два.

У Београду се реновирају постојећи и граде нови, модерно опремљени хотели: *Мажестик* 1936, *Асторија* 1937. године. Од четрдесетак београдских хотела, туристичке публикације препоручују страним туристима најпрестижније, попут *Ексцелзиора* и *Москве*. Привредници из земље и иностранства бораве у *Империјалу*, *Балкану*, *Паласу* и *Ексцелзиору*.

Оснивају се и стручновна удружења, као што је Удружење хотелијера, ресторатора, гостионичара, кафеција, власника пансиона и свратишта за град Београд (1932), чији је утицај на развој туризма у Београду био одлучујући. Поред заступања својих сталешких права и редовне делатности, посебно достигнуће овог удружења представља оснивање Висве угоститељске школе у Београду 1938. године.



БЕОГРАД ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА

Водичи из тридесетих година XX века описују долазак у Београд сувоземним, воденим и ваздушним путевима.

На београдску железничку станицу долазили су возови нормалног и уског колосека из свих крајева државе: са југа из правца Скопља и Ниша, са севера из Суботице и Новог Сада, са запада из Љубљане, Сушака, Загреба и Бање Луке, са југозапада из Зеленике, Дубровника, Сарајева, Ужица. По изласку из воза пртљаг су носили униформисани носачи, за 3 динара по комаду. На станици се налазио модеран железнички ресторан, киосци за храну, воће и новине, бријачки салон, мењачница, информациони биро железничке станице. Испред станице своје услуге нудили су носачи, фијакери и ауто-такси. Сви већи хотели имали су сопствене аутобусе. Поред станице, кроз шири центар града водила је трамвајска линија бр. 2 и краћа линија бр. 5 кроз ужи центар.

Паробродске линије имале су на Сави своја пристаништа за бродове из свих правца разних домаћих и страних транзитних паробродских линија.

Београд је имао модерно уређен путнички аеродром домаћег друштва Аеропут на Бежанији код Земуна. Редовне авио-линије 1936. године биле су: Београд–Љубљана–Сушак; Београд–Сарајево–Дубровник; Београд–Скопље–Солун.

Водичи су препоручивали саобраћајна друштва: Путник, друштво за саобраћај путника и туриста, Јадранска пловидба а.д., Југословенска експрес компанија (само за прекоокеански саобраћај), Међународно друштво за спаваћа кола (Wagon Lits, Cook & Sons), Аеропут, Речна пловидба, Прво Дунавско паробродско друштво, као и аустријски и немачки саобраћајни биро.



Аутобус *Alpen und Süd Express Görlitz*
A bus *Alpen und Süd Express Görlitz*



Чланска карта Аутомобилског клуба Краљевине СХС на име архитекте Светомира Лазића
Membership card of the Car and Motorcycle Club of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes with the name of architect Svetomir Lazić



Чланице друштва Књегиње Љубице на излете бродом

Members of the Society "Princess Ljubica" on a boat excursion

REČNA PLOVIDBA
KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

KARABORBEVA UL. 30. Komercijalni telefon 40-24
Saobraćajni 90

Vrši prevoz putnika u granicama kao i prenos denčane i šleparske robe u granicama i van granica Kraljevine Jugoslavije.

Ima svoja zastupništva (Agencije) u zemljama i to:

Bezdan, Apatin, Vukovar, Ilok, Beočin, Novi Sad, Slankamen, Zemun, Beograd, Pančevo, Grocka, Smederevo, Kovin, Dubravica, Vel. Gradište, Golubac, Dobra, D. Milanovac, Tekija, Kladovo, Brza Palanka, Mihailovac, Prahovo, Radujevac, Zabrežje, Šabac, Srem, Mitrovica, Bos. Rača, Brčko, Bos. Brod, Bos. Šamac, Slav. Brod, Gradiška, Sisak, Titel, Novi Bečeji, Stari Bečeji, Ada, Senta, Osek i Vel. Bečkerek.

Agencije u Inostranstvu:

Regensburg, Pasava, Linc, Beč, Bratislava, Komoran, Budim Pešta, Mohač, Đurđevo, Braila, Temišvar, Ruščuk, Lom.

Међу најбољим хотелима који су се препоручивали странцима у туристичким водичима тога времена налазили су се: *Српски краљ, Екселзиор, Палац, Унион, Бристол, Москва, Праг, Ројал, Занатски Дом и Петроград.*

У зависности од обима и замисли аутора, водичи о Београду из тридесетих година информисали су путнике о линијама јавног превоза, ресторанима, кафанама, банкама, поштама, телефонима, посланствима и конзулатима, важнијим државним и градским институцијама, апотекама и здравственим установама, позориштима и биоскопима, спортским и другим друштвима, храмовима, музејима и библиотекама, купатилима и плажама, школама, парковима, споменицима, привредним установама, редакцијама листова, трговинама, клубовима итд.

У међуратном Београду налазили су се Мештровићеви споменици Победник и Споменик захвалности Француској, споменици Доситеју Обрадовићу и Јосифу Панчићу у Универзитетском парку, споменик Кнезу Михајлу, споменици Палим ратницима на Новом гробљу, Бранитељима Београда, Трећепозивцима, Дечаку погинулом на Чукур-чесми, као и бисте Кнегиње Зорке, Ђуре Јакшића, Косте Таушановића, Војислава Илића, Јована Суботића, Јована Гавриловића на Кalemegдану, где је и Роксандићев водоскок Рибар.

Уводни део сваког водича, по правилу, чинио је историјат Београда, док је последње поглавље било резервисано за излетишта у околини града. Путницима се обавезно препоручивала Авала, Раковица, Смедерево, Ђердан, Земун, Панчево, Топола, Аранђеловац и Винча.

За дневне и полуудневне излете у најближу околину – Топчићдер, Дедиње, Раковицу, Кијево, Авалу, Ресник, Земун, Београђанима су били на располагању општински трамваји, аутобуси, локални возови и бродови државног и приватног бродарства. Дирекција државних железница организовала је редовне недељне и празничне шетне возове из Београда за Аранђеловац и Ковиљачу и повремене популарне возове



за Палић. Дирекција речне пловидбе имала је редовне недељне шетне бродове за Гроцку, Смедерево, Велико Грађиште, Шабац (са везом за Ковиљачу) и редовни шетни брод кроз Ђердан, који је полазио суботом увече, а враћао се понедељком увече.¹

Сава и Дунав лети су свакодневно привлачили по неколико десетина хиљада купача. Уочи Другог светског рата на ове две реке било је 27 великих купатила. На Сави их је било 18 са 3.509 кабина и налазила су се на левој и десној обали од врха Чукарице до Ушћа. Свако купатило имало је чамце и сандолине за изнајмљивање. Највеће и најбоље уређено је било Општинско купатило са 700 удобних кабина, великим гардеробом, пет базена за непливаче и скакаонице, а могло је да прими одједном близу 4.000 купача. На Дунаву се налазило девет купатила са 3.022 кабине. Сва београдска већа купатила примала су за време летње сезоне просечно преко 20.000 купача дневно.

Купатила појединачних установа, сталежа, спортских друштава и приватних породица примала су просечно око 10.000 купача дневно.²



¹ А. Б. Херенда, „Проблем туризма у Београду”, БОН, 10–11. новембар 1933, стр. 639–646.

² Б., „Слободно време и одмор радног света – Услови Београда за искоришћавање слободног времена”, БОН бр. 3, март 1939, стр. 88–96.



Општинско купатило на Сави, 1934.
Municipal bath on the Sava River, 1934



Грета Шилдт са пријатељицом на Сави, 1939.
Greta Schildt with a friend on the Sava River, 1939



„О јавним купатилима”, Наредба управника града Београда Манојла Лазаревића, Службене новине Краљевине Југославије, број 216, LXXX-VI-1929, V, члан 242.

КОСТИМИ ЗА КУПАЊЕ

У отвореној реци као и у басенима купачи морају имати костиме. Купање у гађицама, или без костима, забрањено је.

Мушки купачи при купању морају имати мушки костиме од 20 цм више колена до преко груди, а женски купачи морају имати сличне костиме са додатком сукања од појаса до 20 цм више колена.

Костими морају бити комотни и пристојни. Костими од прозрачне тканине и у опште саблажњиви костими забрањени су.

Забрањено је женским употребљавати мушки костиме и обратно.

SWIMMING SUITES

On river beaches, as well as on the pools, bathers are obliged to have swimming suites. Swimming only in pants or without swimming suite is forbidden.

Male bathers must have male suites, 20 centimeters above knees, over chests, and female bathers must have similar suites with a dress from the waist to 20 centimeters above knees.

Swimming suites must be comfortable and decent. Suites made of transparent material and scandalous suites in general are forbidden.

It is forbidden for women to wear men's suites and vice versa.



Туризам и фотографија паралелно су се развијали од свог настанка, половином XIX века. У периоду између два светска рата фотографија је еволуирала од салонске и дворске привилегије малобројних, до популарне уметности грађанства. Фотографска камера постаје незаобилазни део путничког инвентара. По оцени Миланке Тодић, туризам је централна тема у личној и породичној збирци фотографија, јер је највећи број фотографија у породичним албумима настao на путовањима, излетима и другим боравцима ван кућe.¹

У међуратном раздобљу обе појаве постају све масовније, приступачније грађанској класи у Србији. Београдски фото-клуб основан је 4. децембра 1928. године, а његов први председник био је проф. др Александар Костић.

У Београду је деловало неколико професионалних foto-атељеа, међу којима и атеље *Зрак* Радомира В. Јовановића (1897–1991), основан 1917. године. Радомир је учио фотографију у Паризу. Његов брат Стеван Јовановић² био је власник популарног атељеа *Јовановић* на Теразијама бр. 14.³

Прва изложба југословенске аматерске фотографије отворена је у Уметничком павиљону на Калемегдану 2. фебруара 1936. године. Организатор ове изложбе била је foto-секција Српског планинског друштва. Седамдесет девет аутора из целе земље изложило је више од 380 фотографија у одељцима уметничка, аматерска и туристичка фотографија. Посебан одељак чиниле су фотографије великог формата пропагандног одсека друштва Путник.



Фотографски атеље *Зрак*, 1936.
Photo studio *Zrak* 1936

¹ Миланка Тодић, „Породични албум пролазности”, *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, Београд, 2007, стр. 30–32, 34.

² Фотографије из породичне заоставштине Стевана Јовановића уступљене су ИАБ за потребе ове публикације

³ Олга Миличић рођ. Јовановић, „Нисмо питали... сећање на породичну историју 1871–2016“, необјављени рукопис, Београд.

ОПШТИНА ГРАДА БЕОГРАДА, ПОСЛОВИ ВЕЗАНИ ЗА ТУРИЗАМ

Зграда Београдске општине налазила се у Узун Мирковој улици број 1. Према Статуту Општине (1929) установљен је Културни одсек, који је најпре био у саставу Одељења за социјално и здравствено старање, а касније је деловао у оквиру Општег одељења.¹

Београдске општинске новине (БОН), часопис за комунално-социјални и културни живот Београда, излазиле су као орган градске управе од 1881, а у обновљеном издању од 1928. године. У периоду од 1929. до 1937. године уређивао их је шеф Одсека за штампу, туризам и културну пропаганду Слободан Ж. Видаковић, истакнути аутор текстова о комунално-социјалној проблематици и публициста. Он је написао бројне чланке и неколико веома значајних књига о стамбеним и социјалним проблемима Београда и његових становника између два светска рата.² Београдским општинским новинама приододат је и рад на унапређењу туризма у Београду. Часопис је стекао велики углед и ван граница Краљевине Југославије. У њему је сарађивало 150 наших истакнутих стручњака из свих области сродних комуналној политици и култури.

Правилник о уређивању и издавању БОН-а донет је 12. јула 1929. године. По њему, лист је садржао службени и неслужбени део. У службеном делу редовно су публиковани записници одборских седница, сва важнија решења и наредбе Суда, званични извештаји општинских одељења о њиховом раду и пословању, кретање у служби општинских службеника, статистички извештаји, законодавство, уредбе, правила и друга службена акта државних власти ако су од интереса за Београдску општину. У неслужбеном делу, у виду

¹ М. Мијајловић, „Историјат и структура Музеја града Београда 1”, ГГБ XLVII–XLVIII, 2000–2001, стр. 333

² Злата Вуксановић Манура, „Социјални станови Београда у првој половини 20. века”, *Наслеђе* бр. 12, Београд 2011, стр. 83.



Бр. 6

Туристичко-пропагандни плакат Београда,
БОН, 1940.

Promotional poster of Belgrade, BON, 1940

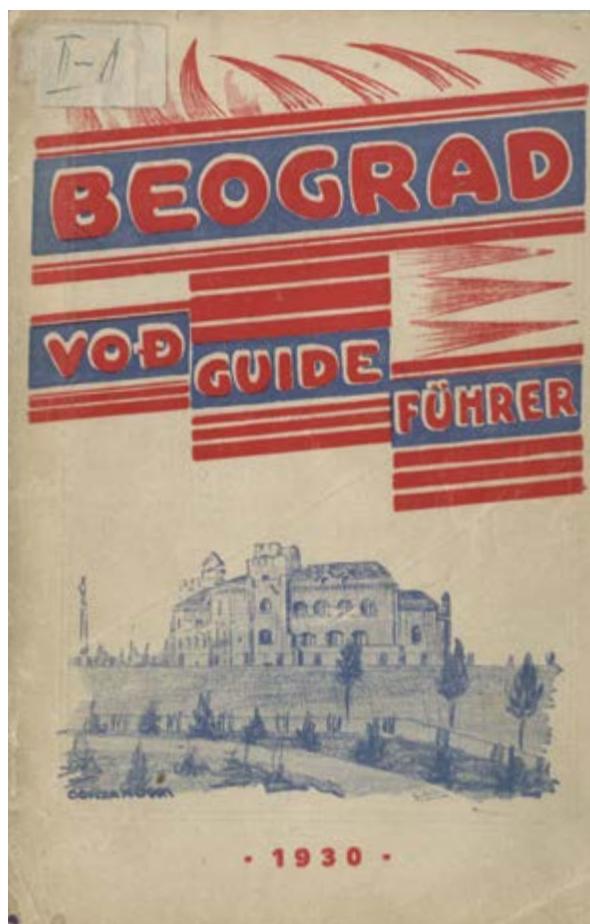


чланака, расправа, популарно-стручних студија обрађивана су поједина питања из комуналне политике, из историје Београда, социјалне медицине, хигијене, грађевинске политике, социјално-културних проблема и др. Правилник је прописивао и коме се часопис доставља бесплатно (између осталих, свим престоницама у Европи), износ претплате у пуној и повлашћеној цени, као и списак обавезних претплатника међу којима су сви општински службеници, али и сви хотели, кафане, локали и бифеи у Београду. БОН уређује и потписује као одговорни уредник стални референт за штампу Општине града Београда (ОГБ), који мора бити професионални новинар и редован члан Југословенског новинарског удружења.

Почетком 1932. године БОН добијају свој дефинитивни облик – месечне ревије посвећене комуналним питањима Београда и службеног недељног листа. Исте године *Prager-Presse* их оцењује као један од најбољих европских комуналних часописа. Домаћа и страна стручна јавност сврстава их на једно од првих места на ранг-листи комуналних часописа европских престоничких општина.

Одсек за штампу и туризам ОГБ спроводио је све културно-пропагандне послове Београда: организовао је националну пропаганду Београда у иностраној штампи, пријао стране новинаре, научнике, публицисте, организовао урбанистичке изложбе развитка Београда, проучавао све социјално-културне манифестације београдског живота, извршавао све туристичке акције, послове градског пресбирија, скупљао материјал за историју Београда и фото-архив, руководио огласном службом београдске општине итд.

Одсек за штампу и пропаганду први пут се помиње у Буџету ОГБ за 1932. годину. Материјални расходи одељка под ставком 3 „За пропаганду туризма (израда туристичких албума Београда и водича)“ предвидeli су само 20.000 динара за ове послове, а све до 1936. године реализовани у оквиру и даље скромног годишњег буџета од 30.000 динара.



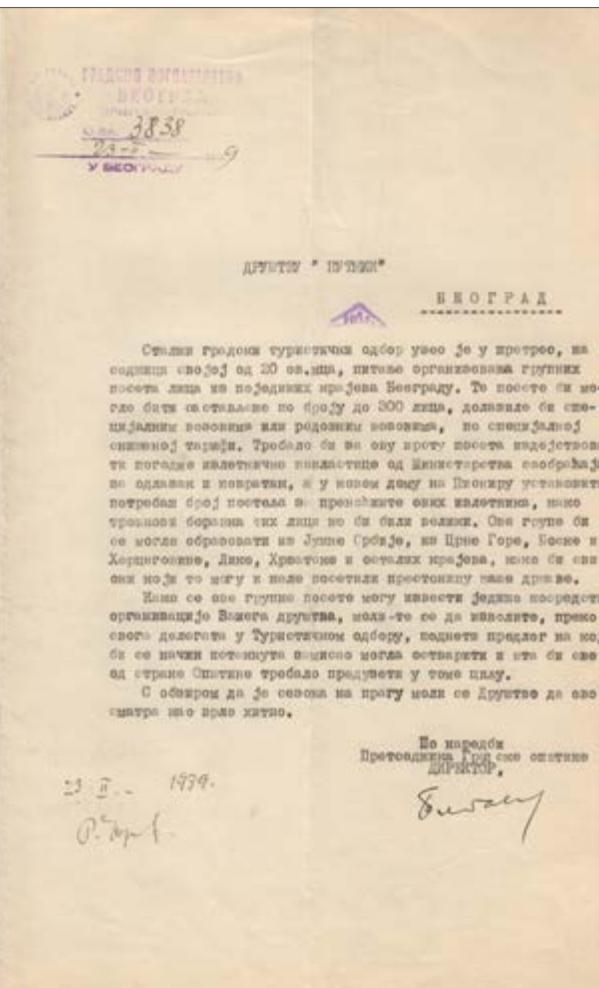
Beograd vod-guide-führer, Гргур Костић, 1930.
Beograd vod-guide-führer, Grgur Kostić, 1930

Ситуација се променила 1937. године, након проглашења Београда за туристичко место. Од тада се сав приход остварен наплатом туристичке таксе усмерава на унапређење туризма у Београду. Пред Други светски рат годишњи буџет Одсека за штампу и туризам ОГБ износио је 1.200.000 динара. Од 1. априла 1938. године Одсек је, на основу члана 11 железничке тарифе, оверавао и потврде о боравку – повластице за путовање у пола цене – посетиоцима Београда, тако да је кроз његову канцеларију дневно пролазило 180–200 туриста.

Расходи Одсека за штампу и туризам ОГБ планирани у висини прихода из буџета за 1940/41. годину укључивали су:

- туристичку литературу;
- комплетирање фото-лабораторије;
- оријентационе планове Београда;
- штампање пропагандног плаката Београда;
- израду филма о Београду;
- туристичку пропаганду;
- откуп старијих дела и слика Београда;
- туристичке изложбе;
- награде најбољим угоститељским радњама;
- помоћ туристичким друштвима.

У грађи Одсека из 1940. године налази се и списак београдских друштава заинтересованих за развој туризма. На њему су: Путник, Савез Сокола Краљевине Југославије, Савез скавта Краљевине Југославије, Југословенски ногометни савез, Ауто-клуб, Југословенски Туринг-клуб, Српско планинско и туристичко друштво, Туристичко друштво Фрушка гора (са седиштем у Новом Саду), Дунавско коло јахача Кнез Михајло, Зимско-спорчки подсавез, Управа Београдског сајмишта, Земаљски савез угоститељских



Писмо Општине града Београда упућено друштву Путник о организованим посетама туристу Београду, 1939.

A letter of the Municipality of the City of Belgrade sent to the Society Putnik (Voyager), discussing organized visits of the tourists to Belgrade, 1939



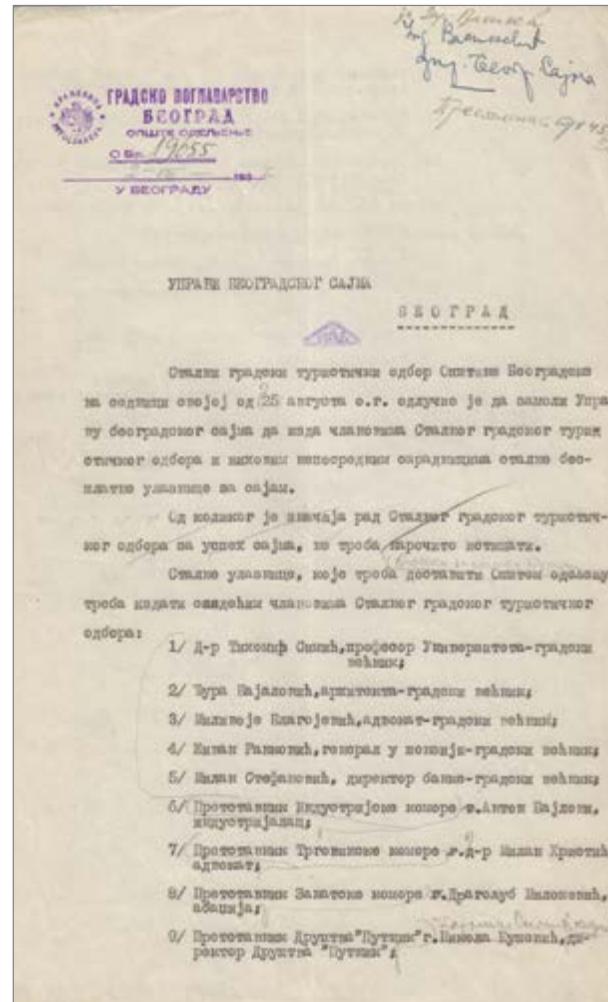
уаружења Краљевине Југославије, Удружење хотелијера, ресторатора, кафеција, гостионичара, власника пансиона и свратишта за Београд – београдска секција Савеза, Феријални савез, Аеро-клуб Краљевине Југославије, Аеропут друштво за ваздушни саобраћај А.Д. Њима се исте године придружило и Удружење трговаца разних струка за град Београд, које се обратило ОГБ са жељом да кандидује свог члана г. Радослава Жуткића у туристички Одбор града.

Београђани између два светска рата оснивају и друштва пријатеља својих омиљених дестинација ради промовисања и унапређења туризма у тим местима. Друштво Пријатеља Врњачке Бање основано је 3. фебруара 1934, а Друштво пријатеља Будве и околине 20. марта 1937. године, оба са седиштем у Београду.



Свет се разилази после свечаности поводом отварања Споменика захвалности Француској, 1930.

After the ceremonial opening of the Monument of Gratitude of France, 1930



Списак чланова Сталног градског туристичког одбора 2. августа 1937.

Members of the Regular City Tourist Board, 2 August 1937

ТУРИСТИЧКИ ОДБОР БЕОГРАДА

Прва седница Сталног градског туристичког одбора Београда одржана је 7. јула 1937. године, у саставу: градски већници др Тихомир Симић, архитекта Ђура Бајловић, адвокат Миливоје Благојевић, генерал у пензији Живан Ранковић и директор банке Милан Стефановић; представник Индустријске коморе Антон Бајлони; представник Трговинске коморе др Милан Христић; представник Занатске коморе Драгољуб Милошевић; представник друштва Путник Никола Кушевић; представник Српског планинског друштва Станоје Недељковић; представник Удружења хотелијера Витомир Станојевић и референт за штампу и туризам Ђуро Бањац.

Туристички одбор водио је бригу о хигијени хотела,

пансиона, ресторана-кафана и народних кухиња, о максимирању цена преноћишта и исхране током великих приредби у Београду, учествовао у декорисању града приликом сајмова и прослава краљевог рођендана, делио илустровани проспект Београда, учествовао на туристичким изложбама које су приређиване на Сајму.

На предлог Туристичког одбора 7. јула 1938. године расписан је конкурс за репрезентативни туристичко-пропагандистички плакат Београда. Жири у саставу: Ђура Бајловић, градски већник; Милан Кашанин, управник Музеја кнеза Павла; Љуба Ивановић, академски сликар; Владимир Перше, потпредседник Путника и Сима Пандуровић, шеф Културног одсека ОГБ, доделио је прву награду *Седмој сили*, издавачком и огласном заводу у Београду, за рад под мотом „Туризам 1938”. Балканском институту поверио је да спреми и штампа монографију о Београду, и то на српском, француском, немачком и енглеском језику, као и „Бедекер” (*Вођ кроз Београд*). Градско веће на седници од 1. марта 1940. године усвојило је Правилник фонда за унапређење туризма и Правилник фонда за споменике, скулпторске украсе и

градске вештице за штампу и штампак, адвокат штампатору, број
градске саветничке заслуге.

6) Книшара је дужна у свакој раздобљу времена отворити
издавачку поделу свакога грађанског органа у складу продајом
и издавањем прометних листова.

О извршењу ове одлуке штрафе се вештеце односе –
важе за штампу и штампак.

У

Проглашава је месец Јунословенског штампака број
бр 357/и (Стр. 140/и) да му се дозволи исплативе праве савлада-
ча, издавац и издавачка фотографија заслоњака врата и живе-
шица у кући и лиценце листа за паркове да ту могу кори-
ди са објектима.

Усвојено је кишовне листове за паркове

II

Садружство је да се за фасади зграде Коларске за-
думеши, испод и око огледала лежајива где се налази веште-
ца за штампу и штампак, исплативе чештве уметнички издавачки
фирма са ватичином у београдском правцу, општине града
Београда – Градска штампачка биро – Градске туристичке
биро, и у већаком правцу, и иконске листа између бро-
зове, Градска штампачка биро за спратним издавачима фра-
нцуском, италијанском, руском, шпанском, мађарском,
бугарском, грчком, српском, турском и шведском.

Фирма ће бити издржана што да бода у око и да-
ку и збу (збу би могла бити овештавање пешачкога свес-
ка по шештим саветничким Народним или савезом). Цела фи-
рма мора бити издржана у складу са фасадом зграде, тако
да ступи као украс све зграде.

За овај – модел савске фирме тројија је усвојено:
некуку са овим израдама: I израда 2.500 – динара, другу израда
1.000 – динара.

Награђени издржани – модел, остварио своју. Градске

Записник Туристичког одбора за 1937–1941.

Minutes of the Belgrade Tourist Board for
1937–1941



обележавање историјских места Београда.¹ ОГБ израдила је неколико краћих филмова о Београду и пласирала их преко домаћих биоскопа. Штампан је *Албум Београда* са 32 стране фотографија најзанимљивијих туристичких објеката у Београду, са кратким предговором на српском и француском језику.

ОРГАНИЗОВАНА ТУРИСТИЧКА ДЕЛАТНОСТ И ЗАКОНСКИ ПРОПИСИ

Закони из области туризма у периоду пре Првог светског рата су малобројни. Године 1914. у Србији је усвојен Закон о бањама, минералним и топлим водама,² а 1920. истоимени Правилник. У том периоду у Србији није било организација за унапређење туризма, осим Српског планинског друштва, основаног 1901. године, које је након ратних година 1923. обновило рад.

Полазна тачка организоване југословенске туристичке делатности био је конгрес у Загребу 30. децембра 1920. године. Тада је основан Савез купалишта, бања, климатских места, минералних врела и санаторијума у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца³ и дат предлог за оснивање Одсека за промет странаца, односно за саобраћај путника и туриста при Министарству трговине и индустрије и за

¹ Ђуро Бањац, „Акција Београдске општине на унапређењу туризма”, БОН, бр. 6, јун 1940, 533–539.

² Закон о бањама, минералним и топлим водама, *Српске новине* бр. 126, 10/22. јун 1914.

³ Крајчевић Владан, *Акционарско друштво Путник А.Д.*, Београд 1995.

410.

На основу §§ 62 и 460 Закона о радnjama i § 9 Уредбе o унапређењу туризма, u вези са Уредбом o подизању i уредењу угоститељских радња, i u споразуму са министром унутрашњих послова i министром социјалне политike i народног здравља, propisujem

УРЕДБУ

O класификацији угоститељских радњи i максимирању cena u tim radnjama

Члан 1

Ради правилне примене одредбе § 150 Закона o radnjama u угоститељским radnjama, i za потребе унапређења туризма, hoteli (§ 76, stav 1, t. 1 Z. o r.) dele se u četiri, a pansioni (§ 76, stav 1, t. 6 Z. o r.) u tri klase.

Члан 2

U прву klasu spadaju hoteli koji imaju:
1) Hot, uobičajene prostorije za prijem publice i salo na čitanje i pisanje. Nameštaj tih prostorija mora da odgovara zahtevima modernog konfora, pružajući udobnost gostima. Potrebna je naročita prostorija za portira.

2) Toplu i hladnu tekuću vodu u svim sobama.

3) Električno osvetljenje u svim sobama, sa pa-

jenjem i gašenjem i iz kreveta.

4) Centralno grijanje u svim sobama. Hoteli koji

se rade zimi moraju imati uvedeno centralno grijanje

bar u jednom broju soba.

5) Nameštaj soba prvočlanog kvaliteta. Kao

minimalan broj nameštaja za pojedine sobe važe propisi čl. 8 Uredbe o подизању i уредењу угоститељских

radnjia.

6) Na svakom spratu bar nekoliko soba, raz-
merno ukupnom broju gostinskih soba hotela, pove-
zani sa potpuno uredenim kupatilom, obloženim ker-
amičkim pločicama, sa podom koji ne sme biti od
drveta. Pred kada mora biti postavljen podnožnik
od drveta ili ploča. U skupinu broja soba sa kupati-
lom mora da bude uključeno nekoliko apartmana,

koji se sastoje iz spačave sobe, salona i kupatila uz

apartman.

7) Na svakom spratu mora se naći zasebna te-

lefonska kabina za gradsku i međugradsku službu,

ukoliko u sobama nije instaliran telefon.

8) Po jedno kupatilo najmanje na svakih 15 soba
bez kupatila, čiji uredaj mora biti isti kao pod 1. 6
ovog člana. Ukoliko na spratu ima manje od 15 soba
bez kupatila, mora da bude na spratu bar jedno
kupatilo.

9) Uredaj signalizacije svetlosnog sistema, koji
mora da bude tako postavljen, da se i iz kreveta može

pozvati poslužilac.

10) Na svakih 15 soba po dva Klozeta (za muške
i ženske) ne računajući kod toga sobe povezane sa

kupatilom u kojem mora da bude i klozet. Ako na

spratu ima manje od 15 takvih soba, mra da bude na svakom spratu po dva Klozeta. Klozeti moraju biti engleskog tipa, snabdeveni higijensким papirom, obloženi keramičkim pločicama a pod ne sme biti od drveta.

11) Osobnu dizalicu (lift) u svakoj hotelskoj zgradi koja ima tri ili više sprata sem prizentja i mansarde.

12) Hotelski inventar za posluživanje gostiju, posteljina u sobama, itd., i to kvalitetu koji odgovara klasu hotela.

13) Uobičajeno uniformisano, uредно i чисто odjeveno помоћно osoblje koje dolazi u neposredan do-
dir sa gostima.

Члан 3

U drugu klasu spadaju hotelli koji imaju:

1) Uobičajene prostorije za prijem publice, pri-
stojno uredene i dovoljno velike, zatim zasebne pro-
storije za čitanje i pisanje i prostorija za portira.

2) Toplu i hladnu tekuću vodu u svim sobama.

3) Električno osvetljenje u svim sobama, sa pa-
jenjem i gašenjem i iz kreveta.

4) Centralno grijanje u svim sobama izuzev ho-
telki koji rade samo u letoj sezoni.

5) Nameštaj soba koji odgovara klasi hotela.
Kao minimalan broj nameštaja za pojedine sobe važe propisi čl. 8 Uredbe o подизању i уредењу угоститељ-
skih radnjia.

6) Električno avonce za doriv poslužile u svakoj sobi, sa dozivom i iz kreveta.

7) Na svakih 15 hotelskih soba bar po jednom ku-
patilo obloženo keramičkim pločicama ili obojeno
masnom bojom u visini od dva metra, sa podom koji
ne sme biti od drveta. Pored kada mora biti posta-
vljena podnožnik od drveta ili ploča. Ukoliko hotelika
zgrada ima na svakom spratu manje od 15 soba, mora
da bude na svakom spratu jedno kupatilo.

8) Na svakih 15 soba po dva Klozeta (za muške i
ženske) engleskog tipa, snabdeveni higijensким papir-
om, obloženi keramičkim pločicama ili premazana
masnom bojom u visini od dva metra. Pod ne sme
biti od drveta. Ukoliko na spratu ima manje od 15
soba, mra da bude na svakom spratu po dva Klozeta.

9) Telefonski uređaj u hotelskoj zgradi za grad-
sku i međugradsku službu, ukoliko u mestu postoji
telefonska centrala.

10) Uobičajeno uniformisano, uредно i чисто odje-
veno помоћно osoblje koje dolazi u neposredan do-
dir sa gostima.

Члан 4

U трећu klasu spadaju hotelli koji imaju:

1) Zasebnu prostoriju za portira. Ako imaju više
od 25 soba, mora imati uobičajene prostorije za
prijem publice.

2) Tekuću vodu u svim sobama.

3) Električno osvetljenje u svim sobama sa pa-
jenjem i gašenjem i iz kreveta.

4) Peći u svim sobama, izuzev hotelika koji rade
samo u letoj sezoni. Peći ne smiju biti gozdenе.

Уредба о класификацији угоститељских радњи, Службене новине
Краљевине Југославије, 1938.

Classification of bars and restaurants, Službene novine Kraljevine Jugoslavije,
1938

На овоји, 20. 9. Првобитно је проглашено највиши уређај и највиши нападавајући и разнодобији ток са боравком посебним, а по претлогу Јединице управе и по предложеном програмом са министром сојузне политике и наредбама министарства.

РЕСАВАМ

Да ће проглашени тачнијим мјестима сва дјелатна места:

I УПРАВА ГРADA БЕОГРАДА

I Туристичка места у сајмишту

Сарајево
Тузла
Улцињ
Видоје

VI СИРЈЕВСКА БАНОВИНА

I Туристичка места у сајмишту

- 1) Сарајево
- 2) Тузла
- 3) Улцињ
- 4) Видоје

Сарајевски
Тузлски
Улцињски
Видојески

II Туристичка места климатског (планинског) карактера

- 1) Добојске
- 2) Хан Пијас
- 3) Иваничке
- 4) Котар (Планински дом на Јабору)
- 5) Кривица—Кадибечке Баре на Тари
- 6) Пале (Планински дом на Требињи)
- 7) Стубал/Рибница
- 8) Златибор

Котарски
Хан Пијаски
Иванички
Котарски
Кривицки
Палески
Стубалски/Рибнички
Златиборски

III Туристичка места љубитељског карактера

- 1) Ђаковица Ковилја
- 2) Црквина код Стремница
- 3) Пожарево
- 4) Шатор код Сарајева
- 5) Коччија код Пожареве
- 6) Обреновац
- 7) Топлица

Джаковицки
Црквина
Пожаревски
Шаторски
Коччијски
Обреновачки
Топлички

VII ДУНАВСКА БАНОВИНА

I Туристичка места у сајмишту

- 1) Авале
- 2) Београд
- 3) Средиште
- 4) Сремска Каменица
- 5) Сремски Карловци
- 6) Суботица—Палић
- 7) Топола—Опленце
- 8) Врдник—Манастир Раваница
- 9) Змајевац (Првица Горе)

Авалски
Београдски
Средишњи
Сремска Каменичка
Сремски Карловачки
Суботички—Палићки
Тополски—Опленчани
Врднички—Манастир Раваницански
Змајевачки (Првица Горски)

II Туристичка места климатског (планинског) карактера

- 1) Јаше Врњач (Првица Горе)
- 2) Рудник
- 3) Влас

Јашевски Врњачки
Руднички
Власски

III Туристичка места љубитељског карактера

- 1) Аранђеловачко-Бајинскојаја
- 2) Нови Сад (Новомачкија јужни део)
- 3) Бачка Јадовна код Меленача
- 4) Стара Капија
- 5) Стара Бада
- 6) Стара Слатинска

Аранђеловачки
Новосадски
Бачки Меленачки
Стара Капијски
Стара Бадајски
Стара Слатински

IX МОРАВСКА БАНОВИНА

I Туристичка места у сајмишту

- 1) Драги Милатовач
- 2) Голубац
- 3) Гргурје—Манастир Гргурјак
- 4) Јагодина
- 5) Качевић
- 6) Краљевић
- 7) Крујевић
- 8) Лубенчић—Манастир Лубенчић
- 9) Манастир—Манастир Манастир
- 10) Сиринеј
- 11) Сок (Сокре—Сок, Петка)
- 12) Раваница—Манастир Раваница
- 13) Топа—Манастир Топа

Драги Милатовачки
Голубацки
Гргурје—Гргурјакски
Јагодински
Качевићски
Краљевићски
Крујевићски
Лубенчићски—Манастир Лубенчићски
Манастирски
Сиринејски
Сокре—Сок, Петкијски
Раваницајски—Манастир Раваницајски
Топајски—Манастир Топајски

II Туристичка места љубитељског (планинског) карактера

- 1) Бреза
- 2) Рибница
- 3) Радинци (Планински дом на Копаонику)
- 4) Железе

Брезански
Бележански
Радинички
Железетски

III Туристичка места љубитељског карактера

- 1) Јустинијада Баја
- 2) Карленијада Баја
- 3) Матарука Баја
- 4) Ніка Баја
- 5) Рибница Баја
- 6) Соко Баја
- 7) Венчајка Баја

Јустинијадански
Карленијадански
Матарукајски
Нікајски
Рибницајски
Сокојски
Венчајкајски

Решење о проглашењу Београда за туристичко место у јемом смислу, *Службене новине Краљевине Југославије*, 1936.

Decision to declare Belgrade as a tourist destination in a restricted sense, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 1936.

ДВА СВЕТСКА ПАТА

оснивање посебног друштва које би у свим важним местима Краљевине Југославије организовало путничке канцеларије – Путник.

Марта 1921. основан је Одсек за промет странаца, односно за саобраћај путника и туриста при Министарству трговине и индустрије, у оквиру његовог Одељења за индустрију и занатство. Он је 1939. године претворен у самосталну Управу за туризам.⁴

Делокруг Одсека за туризам било је унапређење туризма, хотелијерства и свих грана јавне делатности и привреде који су с њима у вези. Одсек је био подељен на шест реферата: општи; реферат о уређењу климатских, бањских и туристичких места; реферат о угоститељству; реферат о саобраћају; реферат о пропаганди; реферат о архиви и помоћним стручним књигама.⁵ Овај одсек организовао је новембра 1924. године Конференцију за унапређење туризма у Краљевини СХС.

Преко Одсека за саобраћај путника и туриста, Краљевина СХС је равноправно заступана у европским организацијама – Централном савезу међународног туризма у Паризу и Међународном конгресу официјелних органа за туристичку пропаганду у Хагу.

Године 1923. основано је акционарско друштво за саобраћај путника и туриста у Краљевини СХС под именом Путник, са седиштем у Београду и заступништвима широм Краљевине и у иностранству. Већ крајем двадесетих година Путник је имао билетарнице или пословне везе са свим важнијим путничким бироима или управама железници, паробродских друштава, саобраћајних установа и хотела у свету.

Остале установе и удружења који су доприносили развоју туризма у првих десет послератних година су: планинарска друштва, аутомобилски клубови – Аутомобил-

⁴ Ксенија Миросављевић, Инвентар Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије 1918–1941, Архив Југославије, Београд.

⁵ Архив Југославије, 65-1011-1906.



ски клуб Краљевине СХС, основан 1924. и Југословенски Туринг-клуб, основан 1925. године. Сасвим друге врсте туризма, непрофитне и омладинске, пропагирли су Јадранска стража, Феријални савез и Савез извиђника и планинки.⁶

У међуратном периоду могуће је пратити и прве законске прописе који се директно односе на туризам. У фондовима ИАБ налази се неколицина, било да се односе на град Београд или на целу Краљевину Југославију. У фонду Трговинске коморе налази се један примерак Туристичке политике, свеска 1 из 1936. године, издање Министарства за трговину и индустрију, практично зборник прописа из ове области.

Планска и своебухватна туристичка акција почиње доношењем Уредбе о унапређењу туризма⁷ и Правилника о проглашењу туристичких места.⁸ Правилник је прописивао три врсте туристичких места: климатског и бањског карактера и туристичка места у ужем смислу.

Под туристичким местима у ужем смислу подразумевају се **оне општине, или делови општине, које привлаче посетиоце својим нарочитим историјским или уметничким споменицима, природним лепотама или појавама, или народном ношњом и обичајима, или другим туристичким знаменитостима.**

На основу чл. 9 Правилника о проглашењу туристичких места, а по предлогу банских управа и претходном споразуму са министром социјалне политике и народног здравља, министар трговине и индустрије прогласио је 22. децембра 1936.⁹ следеће градове туристичким:

⁶ Ар Цирил Жижек, „Развој туризма”, *Јубиларни зборник живота и рада СХС 1. XII 1918–1928*, стр. 575–578.

⁷ Уредба о унапређењу туризма, *Службене новине Краљевине Југославије* бр. 47-IX, 28. II 1936, стр. 157–160.

⁸ Правилник о проглашењу туристичких места и начину наплаћивања и расподели такса на боравак посетилаца ових места, *Службене новине Краљевине Југославије* бр. 294-LXXIII, 21. XII 1936, стр. 1173–1176.

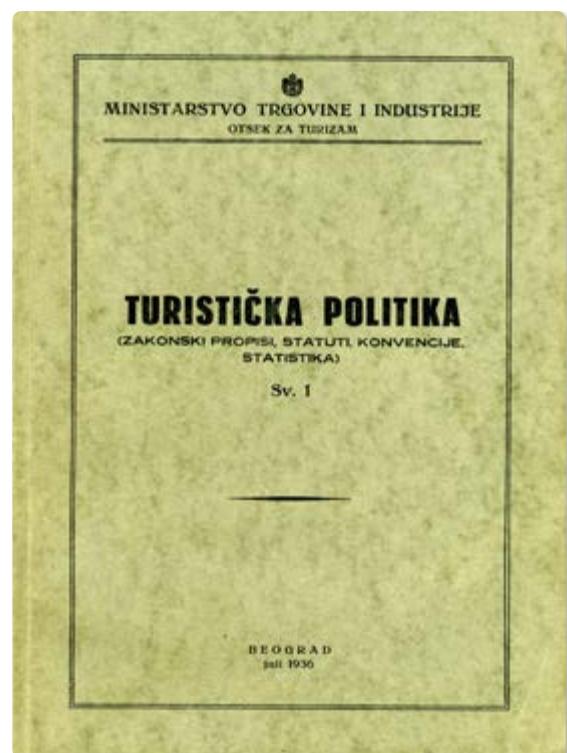
⁹ *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 298-LXXXV, 25. XII 1936, стр. 1199–1204.



Власници награђених и похваљених ресторана-кафана и хотела, 1938.

Awarded owners of restaurants-bars and hotels, 1938

Туристичка политика, 1936. *Turistička politika*, 1936



8

Број распореда (б) JG

ПРИЈАВА

ХОТЕЛ „БАЛКАН“ 

из кварта Теразиског, Краља Милана улица Бр. 18
Сопственик имања: Голуб Јанић.

1	Име и презиме	Никола Марич.	отпуштава-ла ли
2	Занимање	Филасиста Радивојевић.	у
3	Одакле је	Дубровник.	191
4	Држава	Слов. 45. Крт. 6.	одселио-ла-ли
5	С ким је допутовао		191

Београд 2/1 1919 год.

Ђорђе Попара
ХОТЕЛИЈЕР

ПРИМЕДБА: Мешавине, гостиничари и остале, који имају јавне радње као и сваки други, који има госта са стране или другог неког у свој став, дужан је истог пријавити у року од 24 сата одјемену (изјутру) Краљев вароши Београд у коме стапају.
Ко то не учини казниће се по §. 3Н кривичног закона од 5—15 дана.
Ко неперно своје име у пријаву угине, и за другог се издаје, казниће се по тач. 2 §. 341 кривичног закона од 5—30 дана затвора.

ИД 18311-158/319

Штампарија Саше Радаковића и Брата, Београд.

Пријава путника у хотелу Балкан, 1919.
Visitors Registration Book of The Balkan Hotel, 1919

Београд, Цеље, Лубљану, Марибор, Птуј, Карловац, Сушак, Вараждин, Загреб, Сисак, Бању Луку, Бихаћ, Мостар, Сењ, Сплит, Шибеник, Стари Град, Сарајево, Травник, Ужице, Ваљево, Тузлу, Цетиње, Дубровник, Котор, Пећ, Подгорицу, Вршац, Нови Сад, Стару Кањижу, Јагодину, Крушевач, Зајечар, Битољ, Куманово, Призрен, Приштину, Скопље, Тетово итд.¹⁰

Овим решењем у Србији је проглашено и 28 туристичких места у ужем смислу, 13 туристичких места климатског карактера и 18 туристичких места бањског карактера.

Такса на странце у Београду установљена је решењем министра финансија бр. 12327 још 30. априла 1924. године, при чему се под „страницем“ подразумевао сваки путник који долази у Београд на краће или дуже време, а не само путник који долази из иностранства. Та такса наплаћивала се према реду самих локала (хотела, механа, кафана, пансиона итд.), који су разврстани у четири класе. У локалима прве класе она је износила десет динара, у другој класи шест, трећој четири и у четвртој класи три динара.

Председник београдске општине Милош Савчић увео је 9. новембра 1929. године књиге путника, обавезне за све сопственике угоститељских објеката, са рубрикама: име и презиме, одакле долази, занимање, број собе, време доласка и одласка и износ наплаћене таксе.¹¹

¹⁰ Слободан Ж. Видаковић, „Значај туризма за Београд и напе градове”, БОН, бр. 12, 1936, 862—875.

¹¹ Араг. Новаковић, „Промет странца у Београду и такса на странце”, БОН, бр. 13-14, 1. јул 1931, 879—882.



ВИША УГОСТИТЕЉСКА ШКОЛА

Развој угоститељства у Србији створио је потребу за већим бројем стручних радника. Удружење хотелијера, ресторатора, гостионичара, кафеција, власника пансиона и свратишта је после дугог настојања успело да отвори Вишу угоститељску школу у Београду, 20. новембра 1938. године.

Школа се налазила у згради Удружења, *Гостионичарском дому*, у улици Југ Богдановој бр. 28, и у свом саставу имала је интернат са шест великих соба за смештај 50 ученика и школски ресторран.¹ По писању савременика, била је то прва школа ове врсте на целом Балкану.

Модерна концепција образовања обухватала је опште образовање, стручну наставу и тромесечну феријалну праксу. Школа је пружала стручну теоријску и практичну спрему угоститељском подмлатку, која ће га осposobити за самостално вођење хотела, ресторана, кафана, пансиона и свратишта.² Престала је са радом 22. јула 1941. године.³

¹ Виша угоститељска школа, информатор школе, Београд 1938.

² „Освећење Гостионичарског дома и отварање Више угоститељске школе у Београду”, БОН, бр. 11, новембар 1938, стр. 869–870.

³ Данас се на овом месту налази Угоститељско-туристичка школа.

VIŠA UGOSTITELJSKA ŠKOLA
БЕОГРАД – ЈУГ БОГДАНОВА УЛИЦА БР. 28

Информатор Више угоститељске школе, 1938.
Informer of Academy for Tourism and Hospitality Management in Belgrade, 1938

КОНФЕРЕНЦИЈЕ О ТУРИЗМУ

У међуратном периоду одржано је више конгреса и конференција који су били у непосредној вези са туризмом. Поједини су имали међународни карактер, будући да се велики број струковних удружења повезао са одговарајућим међународним организацијама. Представници нашег туризма учествовали су на свим међународним конференцијама.

Српски аутомобилски клуб основан је 25. јула 1922, а две године касније, 6. априла 1924, образован је Аутомобилски клуб Краљевине СХС. Већ 1926. извршен је његов пријем у Међународни савез за туризам, као и у Међународно удружење признатих аутомобилских клубова. Године 1933. уједињен је са Југословенским Туринг-клубом.¹ Овај клуб је интензивно радио на пропаганди домаћег и иностраног туризма. Између осталог, одржавао је конференције о значају аутомобилизма, примао бројне госте из иностранства, организовао веома посвећена и од штампе забележена предавања.²

Друштво Путник, основано 1923, већ 1927. године примљено је у AGOT (*Association des Grandes Organisations Touristiques*), савез двадесетак највећих туристичких организација у Европи, са седиштем у Бечу.

Друштво за ваздушни саобраћај А.Д. Аеропут, основано 17. јуна 1927, већ 1929. године постало је члан Међународне уније за ваздушни транспорт – IATA (*The International Air Transport Association*).

Први међународни конгрес за туризам одржан је 1927. године на броду *Карађорђе* на јадранском приморју.³ Октобра 1928. у Сплиту је одржана заједничка немачко-југословенска конференција за туризам. Пети конгрес Земаљског савеза

¹ Ар Војислав Јанић, „Развој туризма у Југославији”, *Јубиларна књига државних железница Краљевине Југославије 1919–1929*, Београд 1929, стр. 403–418.

² Група аутора, *Аутомобил у Београду 1918–1941*, Београд 2002.

³ Ар Војислав Јанић, *наведено дело*.



Зграда Трговинске коморе у Београду
Building of Chambers of Commerce in Belgrade



купалишта, бања, климатских места, минералних врела и санаторијума у Сарајеву 1929. године водио је ка усвајању закона о туризму.

У Београду је 25. октобра 1933. године одржан први Конгрес Земаљског савеза угоститеља Краљевине Југославије, када је констатовано да је у Краљевини у том тренутку било 50.000 угоститеља, који су запошљавали више од 500.000 људи. Расправљало се о питању трошарине на вино и ракију, тражио се нови закон за угоститељска предузећа, као и боље стручно школство за угоститељско особље.⁴

Конференција одржана децембра 1937. године у Београду, сазвана је поводом доношење Уредбе о унапређењу туризма и Правилника о проглашењу туристичких места из 1936. године. По три основне тематске области разматрала се практична примена Уредбе, актуелна питања угоститељства и припремне мере за наступајућу сезону.

Савез купалишта, климатских места, минералних врела и санаторија у Краљевини Југославији, са седиштем у Загребу, упутио је „ширем кругу интересената“ позив на стручна предавања и реферате, који су одржани као наставак главне скупштине 11. фебруара 1938. године у Малој дворани Трговинске коморе у Београду.

У фондовима ИАБ сачувано је неколико програма конференција о туризму из периода између два светска рата.

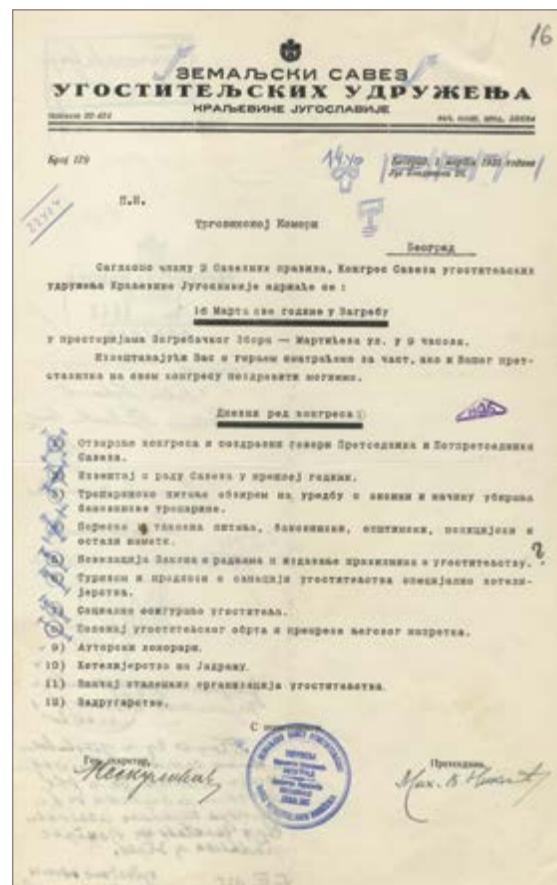
десно:
Дневни ред Конгреса Савеза угоститељских
удружења КЈ, Загреб, 1935.

Agenda of the Congress of the Alliance of Hoteliers' Associations of the Kingdom of Yugoslavia,
Zagreb, 1935

⁴ „Први конгрес земаљског савеза угоститеља“, *Правда*, 26. октобар 1933, бр. 10408, стр. 4.



Делегати на конференцији трговинских и индустријских комора, Београд, 1936.
Delegates at the Conference of Chambers of Commerce and Chambers of Industry, Belgrade, 1936





Теразије са бироом Путника
Bureau of the Putnik Society on Terazije Square



Проспект Путникова излета на међународну изложбу у Бриселу, 1934.

Leaflet of Putnik's excursion on International exhibition in Brussels, 1934

ДРУШТВО ПУТНИК

Путник – друштво за саобраћај путника и туриста у Краљевини СХС, основано је 1923. године као деоничарско друштво.¹ Оснивачка скупштина одржана је 24. јуна у простиријама Одсека за промет странаца Министарства трговине и индустрије. Само у првим годинама постојања деоничари су могли бити приватна лица. Општи циљ друштва било је унапређивање и помагање развоја путничког промета и туризма у држави. Конкретна делатност обухватала је дајање информација, састављање програма путовања и излета, продају путних карата у земљи и иностранству, издавање ваучера, прибављање виза, као и широку пропагандну делатност која је обухватала издавање туристичке литературе и организацију изложби. Друштво Путник функционисало је као јединствен спој централног државног туристичког бироа и комерцијалне путничке агенције широког делокруга. Основни капитал чинило је 600 деоница по 1.000 динара, од чега је држава уписала по 60 деоница за Министарства саобраћаја и трговине и индустрије. Остали деоничари били су туристички савези и друштва.

Међу многобројним пословима и успесима прве домаће путничке агенције издаваја се њена богата пропагандна активност, која је обухватала издавање проспеката, снимање краћег филма о лепотама Југославије, оснивање сопствене фото-архиве, организацију великих путовања за странце по Југославији, први аранжман спортског туризма за Европско првенство у веслању 1932. године, као и стручну обраду података за статистике туризма.

Наравно, Путник је организовао и путовања наших држављана у иностранство: на конгрес Пољско-југословенске лиге у Варшаву; на разне међународне сајмове и изложбе; са Светим Синодом у Палестину; са Југословенским Соко-

¹ Правила друштва Путник одобрио је министар трговине и индустрије 3. октобра 1923. АЈ 65-1260-2244.



лом на Свесоколски слет у Праг. Организовао је путовања у Будимпешту, Праг, Беч, Париз, Лондон, Берлин, Темишвар, Братиславу, Баварске и Тиролске Алпе, кружне туре по Грчкој.

У периоду од 1935. до 1938. године рекордних 116.000 Југословена путовало је у иностранство, углавном индивидуално, али је троструко више странаца долазило у Југославију, што ју је чинило рецептивном туристичком земљом. Овај период сматра се златним годинама предратног туризма. Рекордна посета странаца забележена је 1938., када је њих 287.000 посетило Југославију. Поређења ради, тих година је просечно путовало око 700.000 домаћих гостију.

Публицистички одсек Путника, поред књига и брошура, 1933. године издао је прве плакате у колору, димензија 70×100 цм, са мотивом Бледа, Раба, Босне и позивом на зиму на Јадрану. У бановинским центрима и велиkim градовима Југославије организовао је веома добро посећене туристичке изложбе, попут велике изложбе у павиљону „Цвијете Зузорић“ на Калемгдану 1932. године. Туристичка изложба под називом *Лепоте Југославије* била је редован пратилац наступа домаће привреде на великим међународним сајмовима и изложбама. Посебно је била атрактивна поставка из 1933. године са диорамом, великим плакатима у боји, картама, графиковима и гигантским фотографијама формата 70×100 цм, које су у то време биле реткост и у Европи. Са оваквим изложбама Путник је наступао у Прагу, Будимпешти, Лайпцигу, Дрездену, Дизелдорфу, Копенхагену, Бечу, Сан Рафаелу на Азурној обали, у Солуну, Варшави, Лавову и Познању. Луксузна брошура *Југославија* за америчко тржиште, у тиражу од 200.000 примерака, дистрибуирана је на Светској изложби у Њујорку 1939. на туристичком штанду југословенског павиљона. За ту прилику монтиран је и туристички филм у боји *Југославија – земља контраст*. У то време фото-служба Путника имала је архиву са 30.000 негатива и фотографија.



PUTNIKA
БЕОГРАД-КОЛАРЧЕВА 1-1
ТЕЛЕФОН: 21-811, 21-913, 28-809. ПОШТСАХ 126. ТЕЛЕГРАМ: ПУТНИК

**Provode nedelje i praznike u prirodi u
lepoj okolini Beograda**

Naš sunčani Jadran,

naše lekovite banje,

naša klimatska mesta

pružaju vam zdravlje, razonodu i odmor.

**Koristite se specijalnim izletnič-
kim vozovima „Putnika“**

putovaćete udobno i jeftino.

„PUTNIK“ priređuje svakog me-
seca specijalni voz na Primorje, pla-
ninska mesta i ostale turističko in-
tersantne krajeve naše zemlje.

**Pre svakog putovanja
železnicom, brodom i
avionom posetite**

„PUTNIKA“

dobićete besplatno savete, informacije,
prospekte, vode, brošure.

**Sve vozne karte uz
originalne cene.**

**Biletarnice: Beograd,
(Terazije) Prestolonaslednikov trg 10
Dom „Jugoslavije.“**

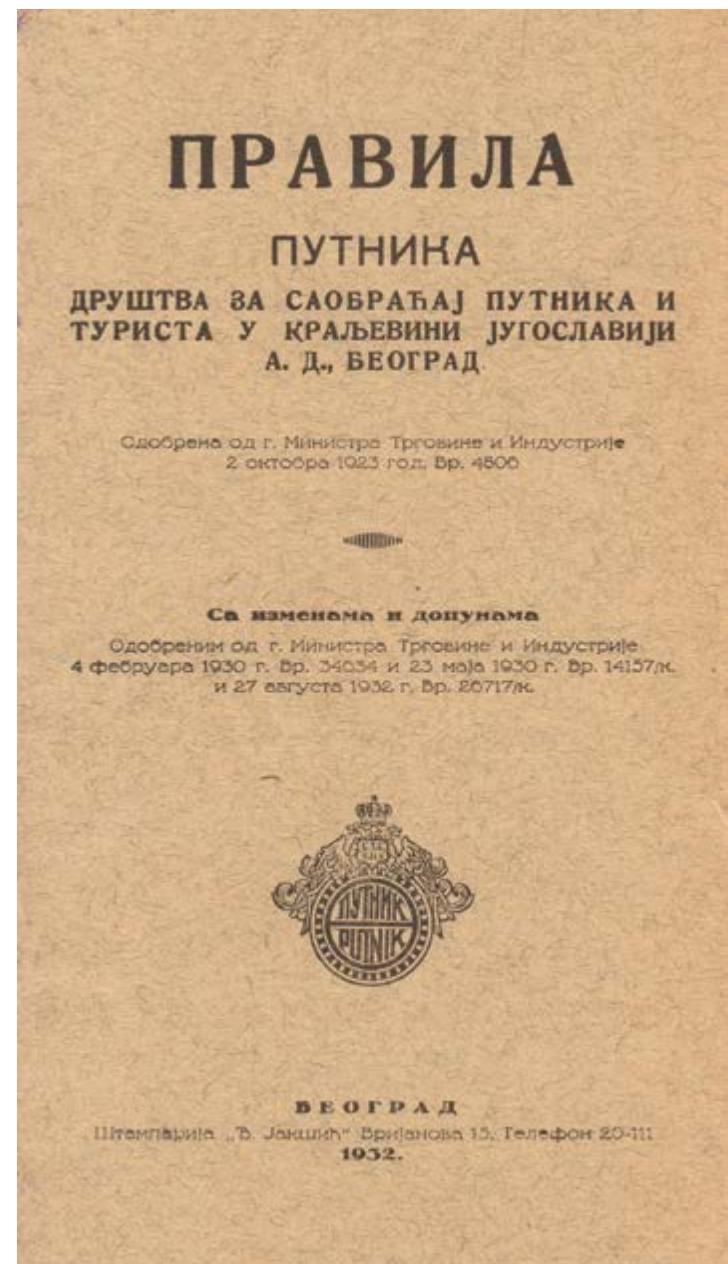
Zastupstva: Zagreb, Ljubljana, Bled, Crkvenica, Dis-
trovnik, Jesenice, Maribor, NB, Novi Sad, Osijek, Rab, Ro-
gatnica, Sarajevo, Skoplje, Split, Subotica, Sutak, Šibenik,
Veliki Bečkerek, Vrnjačka Banja.

**Udobna i bezbrižna putovanja samo
posredstvom „PUTNIKA“**

Аутор амблема друштва Путник, који се користио од 1934. године, био је Ђорђе Андрејевић Кун.²

Путник је рекламирао аранжмане за путовање на Свесоколски слет у Праг и редовно путовање у Париз у листу *Политика* од 10. јуна 1938. године:

„За свега 1.590 динара сваке суботе у Париз. Најјевтији и најпријатнији годишњи одмор за свакога пружају недељне Путникove екскурзије у Париз и Француску. Полазак из Београда сваке суботе око 14.25 час. Путује се преко Италије и Швајцарске. У одласку једнодневни боравак у Венецији. У Паризу бораве излетници до суботе а у повратку предвиђен је полуодневни боравак у Милану. Свако путовање траје 10 дана а може се по воли продужити на 17 дана. Цена учествовања на овим екскурзијама стaje 1.590 д. за учесника из Београда. У овај аранжман урачунато је поред вожње од Београда до Париза и натраг, стан, доручак, превоз у хотеле и натраг и воћство пута. Излетници путују личним пасошем. Пријаве за ова путовања примају све билетарнице Путник на 7 дана пре заказаног путовања.”



Правила Путника, 1932.
Rule book of the Putnik Society 1932



² Владан Крајчевић, *Путник – акционарско туристичко друштво 1923–1993*, Београд 1995



САЈМОВИ У ИНОСТРАНСТВУ И БЕОГРАДСКИ САЈАМ

Прва међународна изложба одржана је у Лондону 1851. године под називом *Велика изложба индустријских радова свих нација*. Домаћини прве четири светске изложбе били су Велика Британија (Лондон) и Француска (Париз). Од самих почетака манифестације овога типа имале су снажан утицај на међународну трговину и односе, уметност и дизајн, па и туризам.

Светску изложбу 1900. у Паризу видело је више од 50 милиона посетилаца. Краљевина СХС, касније Југославија, редовно се представљала на светским изложбама. Званични државни павиљони у почетку су обликовани у традиционалном маниру, а касније, да би представили Краљевину као европску и модерну државу, пројектовани су у духу модерне архитектуре и неретко оцењени као врхунски дomet домаће, па и светске архитектуре. Истакнути примери новог стила били су павиљони Драгише Брашнова у Барселони 1929. и Милану 1931, као и павиљон Јосипа Сајсла у Паризу 1937. године. Пратећи депанданси на светским изложбама 1925. и 1937. године у Паризу обликовани су у виду „босанског киоска”, као представника аутентичног динарског типа.¹

На светској изложби *Уметност и техника у модерном животу*, одржаној у Паризу 1937. године, један део Југословенског павиљона архитекте Јосипа Сајсла била је „Salle de Tourisme”, издужена дворана у којој су непрекидно репродуктовани азијапозитиви великих размера, који су приказивали природне пејзаже и ведуте градова Југославије.²

¹ Nebojša Antešević, „Bosanska kultura na svetskim izložbama: istorijska i savremena paradigma. Razvoj bosanskog od ideoološkog do savremenog arhitektonskog izraza. Bosanskohercegovački paviljon, Milano EXPO 2015”, *Prostor*, broj 18, Banja Luka 2011, 46–55.

² Александар Игњатовић, „Политика представљања југословенства: југословенски павиљон на Светској изложби у Паризу 1937. године”, *Годишњак за друштвену истраживању* 11(2–3), Београд 2006, 62–79.



Југословенско одељење на међународној туристичкој изложби у Познању, 1930.
Yugoslav section on international tourist exhibition in Poznań, 1930

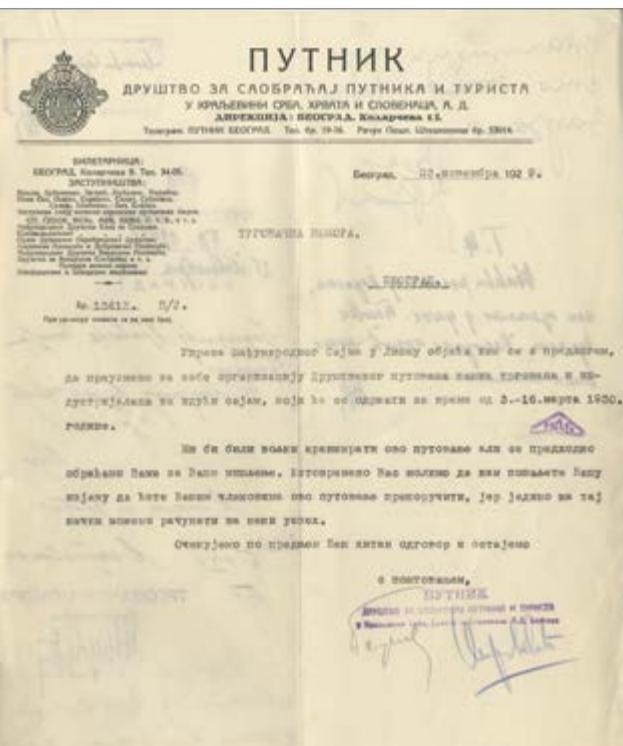


Унутрашњост југословенског павиљона на међународном сајму у Милану, 1931.
Interior of Yugoslav Pavilion on international fair in Milan, 1931



Југословенски павиљон на међународном сајму у Милану, 1931.
Yugoslav Pavilion on international fair in Milan, 1931

Писмо Путника Трговинској комори поводом организовања посете Сајму у Лиону, 1929.
A letter of Putnik Society sent to the Chambers of Commerce about their visit to the Lyon Fair, 1929



Краљевина Југославија учествовала је на следећим међународним изложбама у периоду од 1935. до 1938. године:

- 1935 – међународни сајмови у Солуну, Барију, Смирни;
- 1936 – сајмови у Милану, Бреслави, Туристичка изложба Мале Антанте у Букурешту, међународни сајмови у Тел Avivу и Солуну;
- 1937 – међународни сајмови у Лажицигу, Прагу, Милану, Паризу, Солуну и Барију;
- 1938 – сајмови у Лажицигу, Прагу, Милану, Будимпешти и Пловдиву, Туристичка изложба Мале Антанте у Прагу.³

Привредни и културни живот Београда од 1937. године обележен је отварањем Београдског сајма, међународне манифестације велике посвећености. Новоизграђени сајамски комплекс постао је најдинамичније место популарних јавних догађања, презентације модерних технологија, рекламе, промоције путовања и туризма.⁴

Београдски сајам, отворен 11. септембра 1937. године, био је највећи сајам у југоисточној Европи. Редовне пролећне и јесење изложбе бележиле су од 80.000 до 250.000 посетилаца у ондашњем Београду од приближно 300.000 становника. Његовим отварањем нагло се развија манифестациони туризам. Сам положај Београдског сајма, из аспекта саобраћајне повезаности и приступачности, био је изванредан. Локација на левој обали Саве, непосредно уз новоизграђени мост краља Александра I, налазила се на међународном путу Лондон–Париз–Милано–Београд–Цариград и Београд–Пешта–Беч–Праг и даље на север. Од Теразија до Сајма требало је 10 минута пешице, а сајмиште је било повезано

³ Три године владе с. др Милана М. Стојадиновића, Централни пресбијер председништва министарског савета, Београд 1938.

⁴ Ljiljana Blagojević, „Moderna arhitektura Beograda u osviti Drugog svetskog rata: sajam, stadion, logor”, *Istorijska umetnost u Srbiji XX vek, 2 tom, Realizmi i modernizmi oko bladnog rata*, Beograd 2012, стр. 115.



са центром града и трамвајским и аутобуским линијама. Београдски аеродром био је само 15 минута удаљен од сајмишта. Аутор краће студије о Сајму из Трговинске коморе тврдио је да Београдски сајам, у поређењу са свим европским сајмовима, у погледу саобраћаја има најидеалнију ситуацију, како по комуникацијама са градом, тако и у унутрашњем и међународном саобраћају.⁵

Први Београдски сајам имао је око 250.000 посетилаца и излагаче из 17 држава света, од Персије до Енглеске. Учествовало је 883 излагача, који су представили робу из 36 струка – машине и апарати, текстил, металургија, пољопривредне машине, електротехника, хемијски производи, аутомобили, радио-апарати, кожа, галантерија, намирнице, мотори, грађевинарство, намештај, накит, парфимерија, стакло и порцелан, алкохолна и минерална пића, оптика, photo и кинематографија, рукотворине, туризам...⁶

У павиљону задужбине Николе Спасића, где је обављена свечаност отварања, друштво Путник организовало је изложбу о туризму Југославије. Изложене су фотографије и дијапозитиви које је Путник израдио у својој фотолабораторији, као и једна успела фотомонтажа која је приказивала разнолике лепоте Југославије. На прозорима су биле транспарентне фотографије. У павиљону је био изложен и сав пропагандни материјал за домаћа и међународна путовања ове путничке агенције. Концепција изложбе, уобичајена за представљање југословенских туристичких потенцијала и на међународним сајмовима, обухватала је фотографије мора, река, планина, старе манастире, снег на Триглаву и источњачку чаршију Сарајева, лековите бање, клисуре, обрађена поља. Део изложбе био је посвећен историјском приказу туристичких знаменитости Београда, а у холу је информативни биро Путника давао сва обавештења о знаменитостима Београда, као и о целој земљи. За ову прилику Путник је, заједно са Сталним градским туристичким одбором ОГБ, издао бро-

⁵ ИАБ, фонд Трговинска комора XIX/4 – Сајмови, К 202.

⁶ Др Стеван Поповић, „После првог београдског сајма”, БОН, број 9, септембар 1937, стр. 549.



Отварање Београдског сајма, 1937.
Ceremony of opening of the Belgrade Fair, 1937



Отварање Београдског сајма – поглед из ресторана на централну кулу, 1937.
The tower of the Belgrade Fair, view from the restaurant, 1937



Спасићев павиљон на Београдском сајму
Spasic's Pavilion on Belgrade Fair



Позив на београдски јесенњи сајам, 1940.
An invitation for the Belgrade Autumn Fair, 1940

штуру о Београду на више језика.⁷

На пролећном Сајму 1939. године, у Спасићевом павиљону, Српско планинско друштво организовало је изложбу планинарства. Редовне туристичке изложбе на београдским сајмовима све више постају систематска туристичка пропаганда.

На четвртом јесењем међународном Сајму у Београду 1940. новоосновано Београдско туристичко друштво организовало је *Прву туристичку изложбу филских крајева*. Као излагачи су се појавили Музеј и Туристички одсек Општине града Београда, Аеропут, Будва а.д, Вардарска задруга за унапређивање кућне радиности, Врњачка Бања, град Скопље, Друштво пријатеља Будве, КО-ОП, Друштво за унапређење туризма у Крушевцу, Нишка Бања, Речна пловидба, Управа за туризам Министарства трговине и индустрије и неколико већих хотела.⁸

Угоститељски капацитети Београда, који нису били за-немарљиви, у време одржавања пролећних и јесењих сајмова нису били довољни да приме све посетиоце.

Стални градски туристички одбор Општине града Београда, у сарадњи са Путником, организовао је информативне пултове и смештај гостију по приватним становима и скупним преноћиштима. Ангажовано је 839 соба у приватном смештају, са 1.294 кревета. У Дому студенткиња издато је 83 кревета, у Гостионичарском дому 276, у Соколани Соколског друштва бр. II 50 кревета. Отворен је Градски туристички биро у Коларчевој бр. 9, информациони бирои на главној и железничкој станици Дунав, који су радили целог дана, од 6 јутру до поноћи. Они су давали гостима Београда упутства и одштампане проспекте, упућивали у станове оне

⁷ Др Стеван Поповић, „После првог београдског сајма”, БОН, број 9, септембар 1937, стр. 543-552.

⁸ Др Стеван Поповић, „IV Јесенњи међународни сајам у Београду”, БОН, бр. 9, септембар 1940, стр. 732-733



који нису имали резервисан хотелски смештај.⁹

Туристички одбор града формирао је Комисију у којој су учествовали представник Путника и лекар др Боривоје Вучковић, а која је од 26. августа до 10. септембра прегледала приватне станове за издавање.

И Југословенска железница укључила се у својеврсни туристички бум изазван отварањем Београдског сајма одобравањем попуста од 50% на возне карте његовим посетиоцима. Дирекција трамваја и осветљења појачала је трамвајски и аутобуски саобраћај и установила нову трамвајску линију бр. 5, на релацији Главна железничка станица – Теразије.

Током трајања сајма били су осветљени централна кула и сајамски павиљони, као и најзначајније зграде у центру града: Мост краља Александра, Калемегдан, зграда Географског института, Народно позориште, Црква Св. Марка, Берза, хотел Москва, Општинска штедионица и Теразије.

У граду се осетио велики прилив посетилаца из унутрашњости, посебно из Војводине и Босне. Повећана је потрошња у угоститељским објектима и трговинама. На улицама, у трамвајима и аутобусима била је велика гужва.

Дирекција Речне пловидбе увела је за то време специјалне штетне бродове Дунавом и Савом.¹⁰

⁹ Стални Грађански туристички одбор и Аруштво Путник организовали су информативну службу и смештање посетилаца по становима за време Сајма, БОН, бр. 9, септембар 1937, 621.

¹⁰ Др Стеван Поповић, „После првог Београдског сајма”, БОН, бр. 9, септембар 1937, 543–552.



Проспект за прву међународну ваздухопловну изложбу, Београдски сајам, 1938.

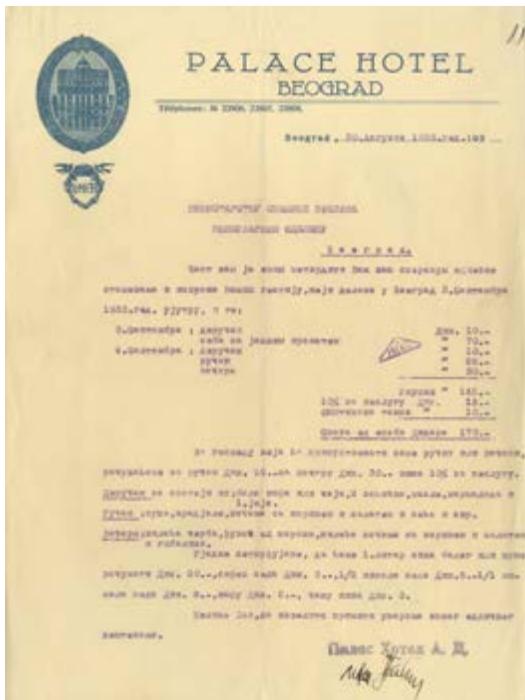
Leaflet for the First International Exhibition on Aviation, Belgrade Fair, 1938



Beograd vu par les étrangers, Bor. N. Gavrilović, 1935.

Рачун хотела Палац приликом боравка бугарских привредника у Београду, 1933.

The Palas Hotel receipt for Bulgarian businessmen, 1933



ДВА СВЕТСКА РАТА

37

СТРАНЦИ У БЕОГРАДУ

Само у периоду 1933–1935. године Београд је посетило око 400 страних новинара. Странни књижевници, публицисти и новинари постајали су чести посетиоци југословенске престонице.

Утиске страних писаца који су са великим интересовањем и симпатијама описивали Београд тридесетих година прошлог века сабрао је Бора Н. Гавриловић, новинар, референт Централног пресбирија Председништва Министарског савета, у серији чланака под насловом „Штампа и књижевност Европе о лепотама и развитку новог Београда” у *Београдским општинским новинама* 1933. и 1935. године. Гавриловић се истом темом бавио и у посебним издањима, и то 1933. на српском језику у публикацији *Београд у очима странаца*, а 1935. године на француском језику под насловом *Beograd vu par les étrangers*. Странни новинари описују Београд 1934. године као леп и потпуно европски град. Диве се његовим житељима који предвече кроз жагор штају Калемегданом и главним градским улицама. Као и данас, и тада је ноћни живот Београда освајао путнике и туристе. Хвалили су циганску музiku по београдским кафанама, песму Софке Николић, безбројне локале, од споља неугледног *Три шешифа* до елегантне *Москве*, *Два јелена*, *Херцеговине*, *Казбек-а*, а хотел *Српски краљ* поредили са берлинским хотелима.¹

У међуратном Београду деловала су разна удружења и клубови чији је циљ сарадња са другим народима, међусобноближавање и упознавање култура, али и организација путовања или дочек група посетилаца из тих држава. Међу њима су Југословенско-грчка лига, Аруштво пријатеља Француске (основано 1920), Чехословачко-југословенска лига (основана 1920), Англо-југословенски клуб, Пољско-југословенски клуб (оба основана 1924) итд. Утицај ових пријатељских земаља на културу Краљевине Југославије највише се одражава

¹ Бор. Н. Гавриловић, „Штампа и књижевност Европе о лепотама и развитку новог Београда”, БОН, 7–8, август 1935, стр. 457–467.



вао на уметност, културу и просвету. Рад на културном упознавању и зближавању подразумевао је организовање гостовања културних, музичких или ликовних друштава. Дистрибуирана је штампа, литература, стручни и научни часописи. Све ове активности праћене су и организацијом путовања.

Англо-југословенски клуб имао је и секцију за спорт и туризам, која је радила на популатизацији енглеске идеје активног викенда, организовањем излета свих врста. Та секција је 1936. године организовала седам летњих излета, од којих два речним паробродом. Секција за спорт и туризам блиско је сарађивала са Балканским путничким бироом.



Лепота Београдског предела одувек је мамила путнике. Некада су је хвалили ходочасници који су туда пролазили на путу за Јерусалим, као и изасланици и амбасадори европских дворова који су се ту заустављали идући за Истамбул на поклоњење султану. У наше време, своје дивљење према југословенској престоници исказују нам финансијски магнати и велике филмске звезде, који се на пропутовању задржавају у Београду.

Београд, као уосталом и читава Југославија, поседује данас ону драж коју за туристе имају нове земље. Херојска борба коју су Југословени у прошлости водили за своју политичку независност, њихова трагична улога у светском рату, већ чувене природне лепоте земље, живописност њених старих градова и села, оригиналност обичаја, народних ношњи и уметности, све то објашњава привлачну моћ коју читава Југославија, а посебно њена престоница, имају за туристе жељне нових утисака.

Готово сви посетиоци чувених плажа на југословенској обали, или источњачких градова у Босни, или величанствених средњовековних манастира на југу Србије, пролазе кроз Београд, као и сви они који желе да виде дивље планине и упознају древне патријархалне обичаје Црне Горе, или да се диве њеним слаповима и јединственим језерима и најзад сви они који напросто желе да се одморе у неком мирном граду, у сенци минарета или на обали најплављег мора.

Београд је такође на путу свих оних који иду на Исток или на обале Средоземља. Пловидба Дунавом, од Беча до Београда, на пример, једним од луксузних и удобних, новосаграђених југословенских бродова, може бити изузетно пријатна епизода за сваког ко путује с краја на крај Европе.

Београд је несумњиво постао један од најзанимљивијих центара великог европског туризма.

Милош Ћрњански, *Београд*,
(Народна књига, Београд 1999), стр. 10-12.



Пролећна изложба у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић”, 1938.

Spring exhibition in Art Pavilion
“Cvijeta Zuzorić”, 1938



Обилазак изложбе у Музеју кнеза Павла

The tour of the exhibition in
the Museum of Prince Pavle

КУЛТУРНИ ТУРИЗАМ

Уз општи привредни и културни просперитет Краљевине СХС/Југославије у међуратним годинама ишао је, до сада непревазиђени, развој културног туризма у њеној престоници. Прворазредне културне догађаје представљало је отварање Уметничког павиљона Удружења пријатеља уметности „Цвијета Зузорић” (1928) и Музеја кнеза Павла (1936). Управо представљање најзначајније европске уметничке продукције Београду јесте активност која је ове две значајне установе културе довела у везу са туризмом.

Иза највећих домета обе институције стоји име велика-
на међуратне историје уметности Милана Кашанина. Поред
опште познате чињенице да је Кашанин био вишегодишњи
директор Музеја, извештаји о раду ликовне секције „Цвијете
Зузорић” откривају његово име у жиријима изложби, саве-
тодавном раду и организацији значајних међународних из-
ложби.¹ Поводом организације велике изложбе француске
уметности у павиљону на Кalemegdanu одликован је орденом
Легије части, највећим француским одликовањем. Био је
чест члан жирија и организатор југословенских изложби и
у иностранству. Осим ове богате и беспрекорне професионалне
делатности, Кашанин је непосредно учествовао и у
туристичким пословима Београда између два светска рата.
Био је члан жирија за избор најбољег решења за туристички
плакат Београда, али и један од оснивача Београдског туристи-
чког друштва.

Још пре оснивања Музеја кнеза Павла, Удружење пријатеља уметности „Цвијета Зузорић” континуирано је радио на представљању стране уметности београдској публици. Изградњом Павиљона остварен је један од кључних циљева Друштва и омогућен интензиван ликовни живот Београда.²

¹Удружење пријатеља уметности Цвијета Зузорић, Извештај о раду за године 1922–1935, Београд 1935.

² Иван Келеман, Наталија Џеровић, Удружење пријатеља уметности „Цвијета Зузорић, 1922–1941”, Документи и фотографије из архиве УЛУС-а, Београд 2011.



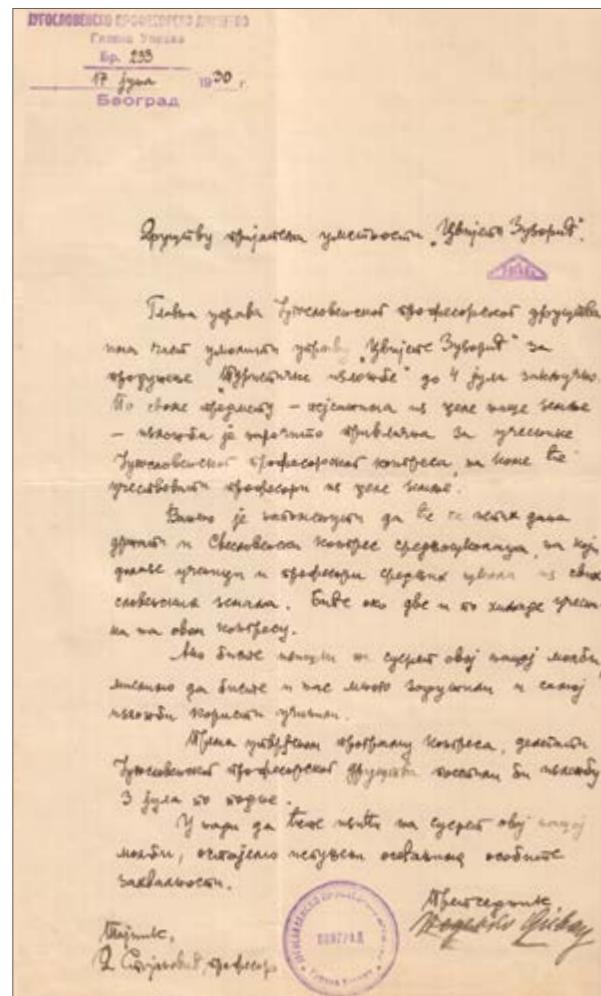
Поред редовних смотри савремене уметности – јесење (београдски) и пролећне (југословенски уметници), Удружење је временом организовало све разноврсније изложбе. Само у периоду од 1929. до 1934. године на Калемегдану су организоване изложбе савремене енглеске, руске, француске (у вишем наврата), немачке, мађарске и пољске уметности, као и чешке и немачке архитектуре. Изложбу Савремене француске уметности 1932. године посетило је преко 2.500 посетилаца, а након Београда пренета је у Загреб. После неколико неуспелих покушаја, Удружење је успело да 1935. године издејствује повластицу од 50% на свим железницама посетиоцима Пролећне изложбе 20–28. маја, како би се Пролећна изложба учинила приступачном и онима који живе ван престонице. Тих дана кроз павиљон је прошло 769 особа из различитих крајева Југославије.

Удружење „Цвијета Зузорић“ једнако се ангажовало и на представљању савремене југословенске уметности Европи. Године 1932. организовало је изложбу у Амстердаму и Бриселу, 1937. у Кошицама и Брну, у међувремену и у Прагу, а 1938. у Данској и Шведској.

За нас су посебно интересантне изложбе о туризму организоване у Павиљону. Изложбу *Југославија у слици* 1930. године организовали су Удружење „Цвијета Зузорић“, Министарство промета и индустрије и друштво Путник. Путник је, иначе, прилогом од 1.000 динара 1927. године уписан у приложнике „Цвијете Зузорић“ у корист довршавања Павиљона, у коме се појавио као организатор туристичке изложбе 1932. године.

Пун процват културног туризма настао је захваљујући изложбама у Музеју кнеза Павла. Мецена и врстан познавалац савремене европске уметности, кнез Павле Карађорђевић, заједно са Миланом Кашанином, практично је поставио Београд на културну сцену Европе између два светска рата.

Музеј кнеза Павла достиже посећеност која у српским музејима ни данас није надмашена. Дан отварања Музеја, 18. јануар 1936. године, остао је забележен као значајан датум у



Југословенско професорско друштво моли Удружење „Цвијета Зузорић“ за продужење

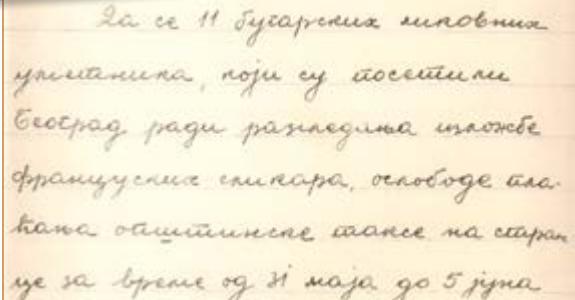
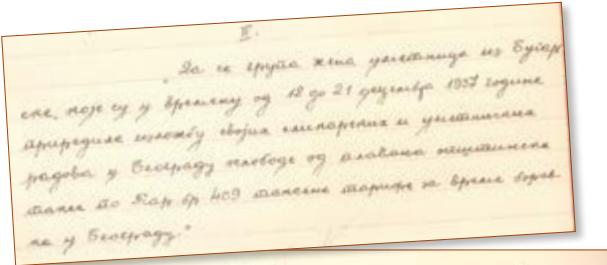
Туристичке изложбе, 1930.

A request of Society of Yugoslav Professors to Society "Cvijeta Zuzorici" to prolonger the Tourist Exhibition, 1930



Група српских туриста на археолошком налазишту

A group of Serbian tourists on an archeological site



Одлуке Градског већа Београда да се страни уметници ослободе плаћања општинске таксе за странце, 1936–1938.

Decisions of the Belgrade City Council to release foreign artist of municipal taxes for foreigners, 1936–1938

културној историји Београда и Краљевине Југославије. Првог радног дана Музеј је обишло око 20.000 посетилаца. У првих месец дана кроз њега је прошло око 50.000 људи, а само недељом, када је улаз био слободан, забележена је посета од око 5.000 људи. Министарство просвете одобрило је средства Драгиши Брашовану и Милану Каџанину да отптују у Беч, Праг, Берлин, Минхен и Париз ради стручног проучавања уређења тамошњих музеја.³

У најзначајније делатности овог Музеја спада организација међународних изложби као великих културних догађаја. Приређено их је седам – две изложбе француске, данске, пољске, турске и италијанске уметности и изложба немачких књига.

Три су биле изузетно значајне не само за Београд, већ за државу и читав регион: *Изложба модерног француског сликарства* 1936, *Италијански портрет кроз векове* 1938. и *Сто година француског сликарства – од Давида до Сезана* 1939. године.

У записницима ОГБ-а сачувана је и молба бугарских сликара који су допутовали у Београд на изложбу о француском сликарству да им се смањи такса, као и молба за финансијску помоћ студентима Уметничке школе у Београду, који би отпутовали у Париз на изложбу. У периоду између два светска рата љубитељи уметности најчешће су ради посете великим изложбама путовали у већим групама.

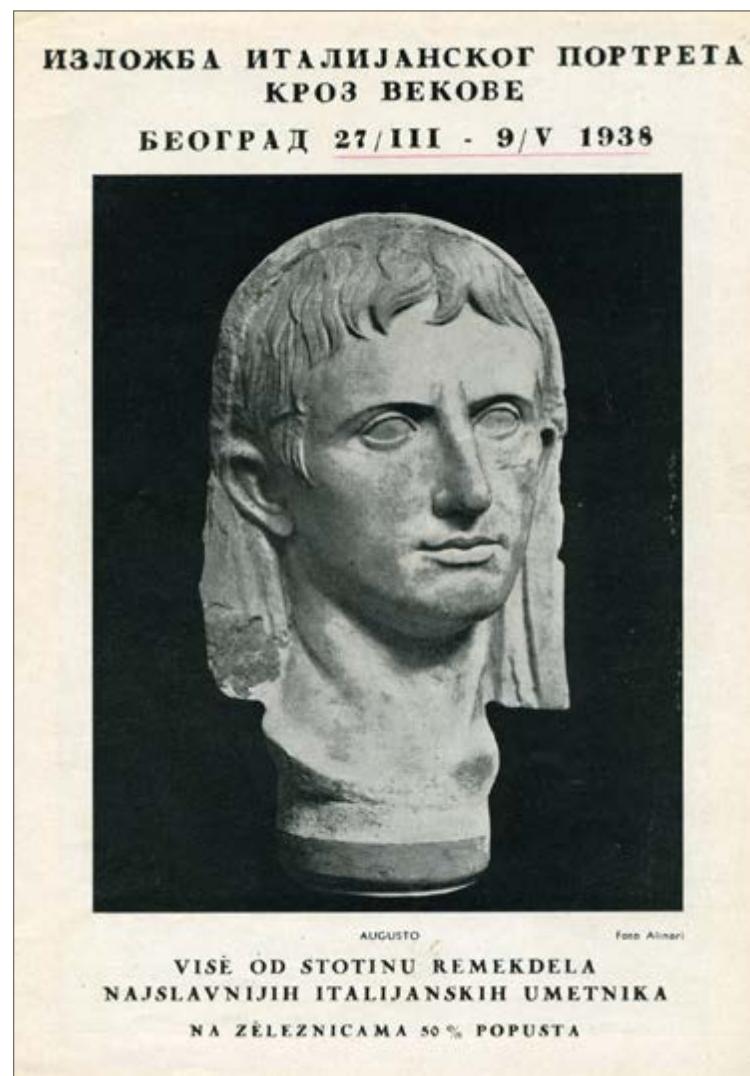
Најпосећенију изложбу у међуратном периоду, *Италијански портрет кроз векове* из 1938. године, организовали су италијанско Министарство за народну културу и југословенско Министарство иностраних послова и Министарство просвете, на иницијативу кнеза Павла. За шест недеља, колико је трајала, привукла је више од 80.000 посетилаца и продато је 10.000 примерака луксузно опремљеног каталога. Цео пројекат био је вишеструко подржан од државе, чак је и Генерална дирекција државних железница за посетиоце

³ Radina Vučetić, „Muzej kneza Pavla – Izlazak Beograda na evropsku kulturnu scenu”, *Tokovi istorije*, 1–2/2004, Beograd 2004, 34–35.



изложбе дала попуст од 50% на нормалну цену карте.

Одсек за туризам Министарства трговине и индустрије, у сарадњи са друштвом Путник, отворио је јула 1932. године покретну *Туристичку изложбу* у павиљону „Цвијете Зузорић“. Изложба је обухватала фотографије јужне Србије и Далмације, Словеније и опште информације о путовањима, попут цена у хотелима, превозним средствима и др.⁴ Након Београда, изложба је гостовала у Новом Саду, Сомбору, Бечкереку, Врњцима, Нишу, Скопљу, Сарајеву и Дубровнику. Како је улаз на изложбу био бесплатан, не постоје прецизни подаци о броју посетилаца који су је обишли. Писци годишњег извештаја друштва Путник за 1932. годину процењују посећеност покретне туристичке изложбе на чак 100.000 посетилаца.⁵ Уколико је ова процена тачна, поменута изложба била је посећенија од *Италијанског портрета кроз векове* из 1938. године, изложбе коју наша историографија сматра најпосећенијом у периоду између два светска рата.



Проспект изложбе *Италијански портрет кроз векове*, 1938.
Leaflet of exhibition *Italian Portraits through the Centuries*, 1938

⁴ *Политика*, 23. јун, стр. 8 и 2. јул 1932. год. стр. 6.

⁵ Архив Југославије, Извештај Путника за 1932. годину, АЈ 65-1260-2244



Председник београдске општине Јеврем Томић са децом у општинском летовалишту у Мионици, 1940.

President of Belgrade Municipality Jevrem Tomić with children in municipal resort in Mionica, 1940



Moje letovanje, Велимир Поповић, 1922.
My vacation, Velimir Popović, 1922

ОМЛАДИНСКИ ТУРИЗАМ

Летовања београдске деце у организацији Општине града Београда

Идеја о организовању општинских летовалишта за сиромашне ћаке основних школа појавила се крајем 1932. године. Ранијих година, пре оснивања општинских летовалишта, сиромашни ћаци основних школа упућивани су у летовалишта на планине или море, у колоније школске поликлинике. Летовалишта су била на Локруму, у Краљевици, Селцу, Суметлици, Ковиљачи, Вишем, а на Хвару је била колонија Црвеног крста.

У београдским основним школама било је око 13.000 ћака, од којих је тек незнатан број деце упућиван у летовалишта. Зато је, априла 1933. године, ОГБ решила да организује општинска летовалишта у близини Београда, у сопственој режији. При избору места за летовалиште водило се рачуна о доступности животних намирница, климатским приликама, о водама за пиће и купање, саобраћајној инфраструктури итд. Избор је пао на Гучу, Ариље, Доњи Милановац, Јездине, Жичу, Предејане, Цветановце, Сечу Реку и Петницу.¹ На једномесечном летовању 1933. године било је укупно 486 ћака. Већ 1935. године ОГБ послала је 1.200 сиромашне деце на опоравак у разна бањска лечилишта и климатска оправилишта – Селце, Кошутњак, Белановицу.² Више од 1.000 деце летовало је 1936. године у Белановици, Баграну, Кошутњаку, бањи Бадањи и Американском дому за југословенску децу у Селцу на мору.³ Рекордни број малих Београђана путовао је 1940. године, када је више од 2.000 њих летовало на овај начин.

Предшколска деца и ћаци основних школа летовали

¹ Др Неда Јовановић, „Општинска летовалишта сиромашних ћака основних школа”, БОН, бр. 4–5, април–мај 1934, 381–382.

² Д. П., „Београдска општина послала је овога лета 1.200 сиромашне деце на лечење и опоравак”, БОН, бр. 7 и 8, август 1935, 483–484.

³ М., „Београдска општина послала је ове године хиљаду сиромашне деце у оправилишта”, БОН, бр. 10–11, октобар–новембар 1936, 810–811.



су о трошку града, а средњошколци о трошку државе, у летовалиштима које је организовао и водио Централни хигијенски завод. Предшколци су се опорављали у Бељини, на Космају и Руднику, деца из основних школа на Руднику, Такову и Венчанима, а гимназијалци на Тари, Златибору, у Ваљевској Мионици, Брежђу и Горњој Топлици.⁴

За ону београдску децу која нису летовала на мору нити по климатским местима у унутрашњости, Црвени крст је, у сарадњи са ОГБ, организовао пријатно и здраво деје летовалиште у Кошутњаку. Деца су имала обезбеђен бесплатан превоз од центра града до Топчидера и назад, ујутру и увече; дан су проводила у вежбама, купању, шетњи. У јулу и августу 1937. године овако је летовало по 400 деце.⁵

Феријални савез Југославије

Омладински туризам у Краљевини СХС јавио се веома рано. Већ 1920. године у Сарајеву је одржана оснивачка конференција Феријалног савеза Југославије. Своја прва летовалишта организовао је уз непосредну помоћ државе, најпре на Светом Стефану 1923. године, а десет година касније на Брачу, Јелси, Оребићу и другим местима. Почев од 1932. године Феријални савез имао је више од 20.000 чланова. Држава је у том периоду феријалцима обезбеђивала значајне повластице у превозу железницом и бродом.

Савез сокола и Јадранска стража

Две масовне организације у Краљевини Југославији – Савез сокола и Јадранска стража – трудали су се да што више деце из унутрашњости земље летује на приморју. Соколи су организовали таборовања под шаторима, а Јадранска стража летовања у својим домовима.

Најстарија организација која се бавила физичким и моралним васпитањем омладине, настала још у XIX веку,



Илустровано време, 1930. Ilustrovano vreme, 1930



Ученици на екскурзији, 1935.
Students on excursion, 1935

⁴ „Летовање београдске сиромашне деце. Београдска општина послала је овог лета преко 2.000 сиромашне деце на летовање”, БОН, бр. 9, септембар 1940, 786–787.

⁵ „Деје летовалиште у Кошутњаку”, БОН, бр. 7-8, јул-август 1937, 477–478.



Меморандум Јадранске страже
Letterhead of the Adriatic Guards

Часопис *Јадранска страже*, први број, 1923.
Magazine *Jadranska straža*, first edition, 1923



био је Савез сокола. Београдско Соколско друштво Матица организовало је 1928. године путовање за преко 90 својих чланова у Ђеновиће, Бока Которска. Соколићи су путовали возом до мора. Провели су месец дана у табору под шаторима, проводећи време у вежбама, шетњи, утакмицама у веслању и пливању.

Организација Јадранска стража основана је 1922. године у Сплиту, са циљем ширења свести о значају Јадранског мора, као и привредном, културном и општем напретку Јадрана. Деловала је све до пропasti Краљевине Југославије, односно до долaska Италијана у Сплит 1941. године. Уз сплитски Главни одбор, 1922. године основани су одбори у Осијеку, Скопљу и Приштини, а 1923. у Љубљани, Сарајеву, Новом Саду, Дубровнику, Београду, Загребу и Крагујевцу. Одбори су своје подружнице оснивали широм државе.

У периоду од 1929. до 1941. године председник Јадранске страже био је Иво Тартаља, бан Приморске бановине. Ова организација имала је свој амблем, химну, униформе и заставу. Симбол Јадранске страже представљао је бузданов Краљевића Марка напола извучен из мора и иницијали „JC“. Била је то масовна организација, која је крајем тридесетих година бројала око 180.000 чланова у 20 обласних одбора широм Краљевине Југославије.

Часопис *Јадранска страже* од 1927. године добио је рубрику „Туризам на Приморју“, а *Алманах Јадранске страже* штампао је Главни одбор у Београду. Јадранска стража издавала је календаре, поморску библиотеку, туристичке водиче и посебна издања, као и неколико часописа за младе. Лист *Подмладак Јадранске страже* добијале су све школе у Краљевини Југославији.⁶

За летовања свог чланства Јадранска стража подизала је ломове у мањим приморским местима. Обласни одбор Београд имао је свој дом у Бијелој са 100 кревета, летовалиште у Савини (Мељине) налазило се у згради Лучке капетаније, а

⁶ Mirja Lovrić, „Prilog poznavanju izdavačke djelatnosti *Jadranska straža* iz fonda knjižnice Hrvatskog pomorskog muzeja u Splitu”, *Bastina*, 35, Split 2009, 355–380.

привремено летовалиште од 1934. године у згради Грађанске школе у Макарској. Академска секција из Београда летовала је у Супетру, а средњошколска у Макарској.⁷ У Дубровник је 30. маја 1931. године посебним возовима стигло преко 600 излетника Јадранске страже из свих крајева јужне Србије. Обласни одбор Београд приредио је Ускршњи излет 1933. године у Дубровник и Боку за 100 чланова.⁸

На острву Локрум код Дубровника Министарство социјалне политике и народног здравља отворило је Дечје опоравилиште. Пре него што је споразумом Цветковић–Мачек (1939) припојен новооснованој Бановини Хрватској, Дубровник је у склопу Зетске бановине неговао јаке везе са српским крајевима. „Сва мјеста дубровачке околине, као и сам град, испуњени су великим бројем наших људи из Београда и Србије, који су дошли на своје Приморје да проведу лето. Сви хотели и ресторани углавном су испуњени туристима из источних крајева Југославије...”⁹⁹

Американски дом у Селцу

Непосредно после Првог светског рата многе стране лекарске мисије дошли су у бившу југословенску државу да помогну исцрпљеном становништву кошеном епидемијама. Међу њима су били и амерички лекари и њихови помоћници, од којих су многи, и сами захваћени епидемијом, завршили живот далеко од домовине. Њиховој успомени посвећен је Американски дом у Селцу, изграђен прилозима америчких грађана, а на иницијативу супружника Мејбл и др Славка Грујића, посланика у Вашингтону. Од 1922. године много хиљада деце из свих југословенских крајева, међу којима и београдски малишани, провело је лето у овој белој вили на обали мора, на којој су увек симболично лепешале америчка и југословенска застава.¹⁰

⁷ Саша Недељковић, „Домаћи туристи на Приморју у Краљевини Југославији”, <http://www.srpskenovinecg.com/srbija/reportaze-srb/16242-ljetovanja-kraljevina-jugoslavija>

8 *Hcmo.*

9 *Hemo*

¹⁰ Ђ. Ж. Јевтић, „Једно летовалиште београдске депе – Американски дом у Селцу”, БОН, бр. 10, октобар 1937, 680–681.

р. 30

КОНЦЕРТ
МУЗИЧКЕ СЕКЦИЈЕ ЈАДРАНСКЕ СТРАЖЕ
ИЗ БЕОГРАДА

22 јула 1937 год. у парку хотел „Бока“
у Херцегновом

ПРОГРАМ:

1) Ж. Пауновић:	Чујајмо наше море
2) Ст. Бинички:	Дивна ноћи
3) а) Хаце: Серенада	соло тенор г. Александар Маринковић
б) Готовац: арија из опере „Морана“	
4) Ст. Бинички:	Хајд нек плану срца млада

ОДМОР

5) Ст. Мокрањац:	Приморски напјеви
6) Ј. Готовац:	О море дубоко
7) Ст. Мокрањац:	Нозар
8) а) Зајд: Моја дика	соло сопран г-џа б) Ст. Бинички: Море ћевојно
9) П. Степанов: Имам дику.	

АРИГАТУЈУ ГОСП. ИВАН ЛАЗАРОВ, ПРОФЕСОР ИЗ ХЕРЦЕГНОВОГ
КАО ГОСТ.

За време одмора и после концерта игранка.

626

Програм концерта музичке секције
Јадранске страже, 1937.
Concert of the Adriatic Guards Music Section, 1937





Опоравилиште Калуђерске баре
Convalescence Home Kaludjerske bare

Опоравилиште Калуђерске баре

Опоравилиште за сиромашну децу из београдских гимназија подигао је на Тари, 1935. године, Централни хигијенски завод у Београду. Објекат се налазио на једном пропланку, окруженом буковом и четинарском шумом. У њему је свој летњи распуст проводило по неколико стотина престоничких ђака. Приземље и први спрат овог објекта зидани су од камена, а други од дрвета. Над првим спратом била је велика тераса за сунчање. Зграда је имала 16 спаваћих соба и водовод. У летњим месецима служила је као ћачко опоравилиште, у осталим месецима за посетиоце и зими за смучаре.¹¹

СПОРТСКИ ТУРИЗАМ

Развој спорта у Београду између два светска рата имао је директан утицај на туризам, доводећи бројне такмичаре или гледаоце на спортска такмичења. У међуратном Београду популарни су били атлетика, бокс, тенис, рвање, хазена,¹² пливање, веслање, бицилизам, стони тенис, смучање итд., а најомиљенији спорт био је фудбал. Почетком 1941. године Београд је имао 75 регистрованих фудбалских клубова.

Поред организовања логоровања и летовања, Соколски покрет развијао је и поједине спортиве – атлетику, одбојку, хазену. Соколство је представљало најмасовнију организацију за развој физичке културе и спорта. Његова значајна активност било је организовање слетова. Велики свесловенски Соколски слет одржан је у Београду од 7. до 29. јуна 1930. године. На њему је учествовало 13.000 вежбача свих узраста из целе земље, као и око 7.000 учесника из иностранства – САД, Чехословачке, Пољске, Француске, Румуније и др.¹³ У

¹¹ Prof. D. J. Deroko, *Drina*, Novi Sad 1939, 225–227.

¹² Хазена је врста игре слична рукомету, која се игра на отвореном. Настала је у Чешкој 1905. године, и у Србији се више не игра.

¹³ Радивоје Марковић, „Спорт између два рата”, *Историја Београда*, 3, Просвета, Београд 1974, стр. 458–468.



Лили Шрегер на интернационалном тениском турниру на Бледу
Lili Schreger on international tennis tournament in Bled



тадашњи Београд од око 200.000 становника стигло је око 20.000 спортиста. Учесници су били смештени у камповима подигнутим широм Београда. Стадион на коме се одигравао слет налазио се на терену иза Техничког факултета.

Поред свесловенског Соколског слета, највећа спортска приредба организована у Београду биле су IX Балканске атлетске игре 1938. године.

Туризам на Дрини

Први страни туристи, Енглези и Немци, спуштали су се сплавовима низ Дрину још почетком двадесетих година прошлог века.

Развој кајака као спорта 1931. године довео је на Дрину, у групама од три до 10 чамаца, прве кајакаше – Чехе, Аустријанце, Румуне и Французе. Њима су се од 1934. године пријужили и Југословени. Пут кајацима низ Дрину снимљен је 1935. године у продукцији Просветног филма. У лето 1937. године Туристичко друштво Фрушка гора организовало је експедицију сплавом ради проучавања и описивања Дрине. Као резултат тог путовања, у Новом Саду 1939. године објављена је географско-туристичка монографија *Дрина* професора Драгутина Дерока.



Тренинг бокс-клуба Гаковића, Београд, 1926.
Boxing club Gaković, Belgrade, 1926



Сплав на Дрини, 1939. Rafting on Drina River 1939



Фудбалска утакмица, 1938. A football game, 1938

БАЊСКИ ТУРИЗАМ

Опште је мишљење да почетке туризма у Србији треба тражити у њеним бањама. Утемељитељ готово свих тековина модерне српске државе кнез Милош Обреновић и овде је начинио први корак, пославши давне 1835. године узорке воде са неколико бањских извора на анализу у Беч. У XIX веку најпопуларније бање су Врњачка, Аранђеловачка, Рибарска, Брестовачка и Сокобања. До Сокобање се у оно време из правца Београда, коњским запрегама, путовало три до четири дана. У периоду између два светска рата најпосећеније су биле Врњачка и Бања Ковиљача.¹

Правилником о проглашењу туристичких места, у Србији је проглашено 18 туристичких места бањског карактера: Бања Ковиљача, Обреновац, Јошаничка Бања, Аранђеловац, Нови Сад, Меленци, Стара Кањижа, Стари Бечеј, Стари Сланкамен, Брестовачка Бања, Куршумлијска Бања, Матарушка Бања, Нишка Бања, Рибарска Бања, Сокобања, Врњачка Бања, Сијеринска Бања и Врањска Бања.²

Пропагандни материјал о бањама, сачуван у документима Одсека за штампу и туризам ОГБ, поред карактеристика бање, саобраћајне и угоститељске инфраструктуре, сведочи и о широкој подршци државе овој грани привреде: „Према прописима Југословенских Адјективних железница, сваки турист-посетилац ма којег места, има право после проведених најмање 5 дана у месту на бесплатан повратак и то не рачунајући дан одласка“ (15. април 1939).³

Ар Лазар Ненадовић објавио је 1936. године књигу *Бање, морска и климатска места у Југославији*, коју многи сматрају до данас непревaziјеном монографијом о бањама.

¹ Стеван М. Станковић, „Врњачка Бања – 170 година од прве научне анализе лековите воде“, *Гласник српског географског друштва*, свеска LXXXV – бр. 2, 2005, стр. 37–48.

² *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 298, LXXV, 25. децембар 1936, Београд, 1199–1204.

³ Информације о неколицини српских бања, ИАБ, ОГБ, К 315.



Врњачка Бања, 1939. Vrnjačka Banja in 1939



Бања Ковиљача, Бањски дом, 1939.
Banja Koviljaca, The Banja's Home, 1939



Нишка Бања Niška Banja



Савез купалишта, климатских места, минералних врела и санаторија у Краљевини Југославији имао је седиште у Загребу, а конференција овог савеза, фебруара 1938. године, одржана је у згради Трговинске коморе у Београду.

Најзначајнија српска бања – Врњачка Бања, била је позната још у римско време, о чему сведочи каптирани извор Фонс Романус. Из периода турске власти постоји подatak да су Турци долазили у Врњаце и ту проводили летње дане. Рударски инжењер из Саксоније барон Хердер, који је по налогу кнеза Милоша Обреновића вршио прву хемијску анализу лековите врњачке воде, упоредио ју је са водом из чувених Карлових Вари.

Срески начелник из Крушевца Павле Мутавџић утемељивач је Основателног фундаторског друштва лековите кисело-вруће воде у Врњцима, основаног 1. јула 1868. године. Првом званичном бањском сезоном сматра се 1869. година, када су у бањи радила три лекара, а установљена је и евиденција посетилаца. Врњачка Бања добила је статус државне бање 1883. године. Од завршетка Првог светског рата па до 1931. ова бања имала је благ, али стабилан пораст броја туриста и остварених ноћења. До кратког застоја, узрокованог економском кризом, дошло је 1932. и 1933. године. Рекордна посета Врњачкој Бањи забележена је 1938. када је 33.589 посетилаца остварило 675.400 ноћења. Поређења ради, исте године три најпосећенија места Краљевине Југославије забележила су: Блед 24.438, Дубровник 53.411 и Београд 101.259 посетилаца. (*Статистички годишњак Краљевине Југославије 1938–39*, Београд 1939.)

Друштво пријатеља Врњачке Бање основано је 1934. године у Београду. У међуратном периоду растао је број публикација о бањи, као и хемијских анализа лековите воде. Грађени су нови угоститељски објекти: *Империјал*, *Сотировић*, *Швајцарија*, *Круна*, *Европа*, *Белви*, *Јадран*, *Зора*, *Даница*, *Луксор*, *Терапија* и други.

Најпознатије српске бање нису пружале само одмор и терапије, већ и богат друштвени живот, разоноду и излете. Преко дана оркестри су свирали у павиљонима у парковима, увече у ресторанима. У сезони у бањама су гостовала позоришта, биоскопи су свакодневно приказивали филмове. Врњачака Бања имала је и библиотеку, трговине, посластичарнице, фотографску радњу, банку, као и канцеларију друштва Путник.



ПОДРУЖНИКЕ:

Битољ, Болевач, Гусине,
Јагодина, К. Митровица,
Крагујевац, Краљево, Крушевач,
Кучево, Лесковац, Нишић,
Ниш, Нова Варош, Петровац, Призрен,
Прилеп, Сjenica, Солот, Ужице,
Љупчица.

*

ПЛАНИНСКЕ КУЋЕ:

На Авали 497 м. н./м.
12 соба са 1, 2 и 3 постеље,
укупно 30 постеља
електрично осветљење
Дневни пансион 30.—45.—
(отворено преко целе године)

*

На Космају 1.701 м. н./м.
16 соба са 1, 2, 3 и 4 постеље,
укупно 96 постеља, текућа вода
у оба ма и електрично
осветљење, НАЈДЕПША ВАЗ-
ДУШНА БАЊА ЛЕТОВАЛИ-
ШТЕ, ИДЕАЛНИ СМУЧАРСКИ
ТЕРЕН, колевана станица
Рудник, Јошаничка Бања и
Крушевач
Дневни пансион 38—50 днк.
(отворено преко целе године)

*

На Космају 480 м. н./м.
потпуно уређена, 8 соба са по
1, 2 и 4 постеље (укупно 22 по-
стеље). НАЈПРИЈАЋИЈЕ МЕС-
ТО ЗА ЛЕТОВАЊЕ И СМУ-
ЧАРСКИ СПОРТ. Дневни пан-
сион 30—40 днк. (отворено
преко целе године)

*

ПЛАНИНСКА
СКЛОНИШТА:

Шумарско срвјатиште на Ко-
лаонику (1460 м.), (на путу за
планински дом С. П. Д. на Ко-
лаонику) 2 собе, 8 постеља
(отворено стапило).

*

СМУЧАРСКО
СКЛОНИШТЕ:

подружнице Битољ у селу Гопе-
шу под планином Биглом
(1110 м.), 7 постеља, неопокр-
љено, (њуч код подручја у
Битољу и у селу Гопешу).

*

У ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

ПЛАНИНЕ

Српско планинско друштво у Београду, основано 1901. године, обновило је рад после Првог светског рата. У Војводини, одакле је у међуратним годинама био велики број туриста који су посећивали југословенске крајеве, 12. септембра 1924. године основано је планинско Друштво Фрушка гора. Друштво је током година својом организацијом и делатношћу постало узор и свом матичном, Српском планинском друштву. Новосадски планинари су одмах на-
кон оснивања развили бројне активности, почев од рада на изгра-
дњи планинских дома, преко активне издавачке делатности, до организовања подружница у унутрашњости, којих је било више од педесет.

Једно од његових издања је и географско-туристичка монографија *Дрина* проф. Драгутина Дерока, штампана 1939. године. Моно-
графија је настала као резултат петогодишњег сплаварења по Дрини у организацији друштва. Исте године Друштво Фрушка гора уредило је потпуно нови сплав, са максималним комфортом за сплаварење.

Прва планинска кућа у Србији саграђена је на Авали 1902. године. Био је то скроман дрвени објекат намењен чуварима шума и излетницима, као заклон од непогода. Дрвена барака изграђена је 1925. године, а први павиљон дограђен 1926. године. Овај павиљон носио је име др Душана Митровића Спирте, лекара, добровољца на Солунском фронту и једног од најзаслужнијих планинара Београда у међуратном периоду. Зидани објекат отворен је 1933. године.

Друштво Фрушка гора показало се активнијим од Српског планинског друштва. Његови чланови подигли су неколико планинских дома на Фрушкој гори, а градили су и домове на Букуљи, Руднику и Мачковом камену. Са преко 50 поверилиштава и подружница, Друштво Фрушка гора било је по бројности треће планинско друштво у Краљевини Југославији. Српско планинско друштво имало је три планинске куће – Авала, Копаоник и Космај. Подстицај изградњи планинских дома и кућа дало је скијање,



које је у периоду од 1933. до 1935. године дошло у наше крајеве преко Алпа и централне Европе. Тада су многи чланови Српског планинског друштва почели њиме да се баве. У потрази за бољим условима за скијање, пред сам рат 1940. године омладински клуб Север из Београда саградио је и кућу на падинама Копаоника.

Најбољи смучарски центар Србије између два светска рата био је Златибор. Званични почетак туризма на овој планини обележила је посета Александра I Обреновића Краљевим Водама, 20. августа 1893. године. Успон златиборског туризма омогућила је изградња пута Ужице – Краљева Вода 1927, по пројекту инжењера Секуле Кнежевића Ђалдовића, који је био ремек-дело тадашњег путарства. Туристичка сезона трајала је од маја до краја септембра, а од 1930. године Путник је доводио туристе и у јануару.

Између два рата на Златибору је летовала југословенска интелигенција и припадници средњег и вишег грађанског слоја – државници, политичари, фабриканти, банкари, адвокати, књижевници, уметници. У гостионицама и ресторанима пансион је био око 30 динара, а по завршетку економске кризе тридесетих година почела је и интензивнија градња вила и летњиковаца.

Централни хигијенски завод из Београда изградио је дечје летовалиште на локалитету Око, где је лети долазило 300–400 деце из Београда, а зими се одржавао курс смучања. Академски Аеро-клуб Београдског универзитета 1934/35. године отворио је једриличарску школу на Златибору. Од 1938. повећава се интересовање иностраних агенција за ову дестинацију. Енглези, Чеси и Немци већ су летовали на овој планини. Рекордне 1939. године Златибор је посетило 1.960 туриста, не рачунајући кориснике близу 60 вила на Краљевим Водама и Палисаду, што удвостручује наведену цифру.¹



Велика планина Velika Planina mountain

Планина и спорт, проф. А. Станојевић, 1923.

Planina i sport, Prof. A. Stanojević, 1923



¹ Милисав Р. Ђенић, *Златиборски туризам кроз векове*, Златибор 2003.



Селце, 1928. Selce, 1928

Породица Ивана Рибара на летовању, Сушак
Family of Ivan Ribar on a summer vacation in Sušak

ЈАДРАН

Северни Јадран био је популарнији од јужног, пре свега због бољих саобраћајних веза и развијенијег хотелијерства. До јужног Јадрана постојале су само пруте уског колосека, а путовање до мора популарним „ћиром” могло је да траје и данима. У лето 1938. године пуштен је у саобраћај први моторни воз на прузи Београд – Бока которска.¹ Због брзине од 60 км/час имао је надимак „Луди Сарајлија”. Док је парни воз „ћира” релацију Београд – Сарајево – Дубровник прелазио за 24 часа, моторни воз је прелазио за 16 часова и 30 минута.

Друштво Аеропут отворило је 1936. године нову авионску линију Београд – Сарајево – Дубровник, а 1939. године авион *Јадранска стрела* летео је директно између Дубровника и Београда.²

Први већи туристички објекат на Црногорском приморју, *Пансион на зеленој плахи*, касније назван хотел *Плажа* у Зеленици, почeo је са радом 1902. године. Хотел *Бока* у Херцег Новом изграђен је 1908. године, а један од најмодернијих на Јадрану, хотел *Авала* у Будви, 1938. године.³ До Другог светског рата на целом Црногорском приморју још само Улцињ добија два нова хотела: Задружни Хотел КО-

¹ „Доживљаји у моторном возу од Београда до Дубровника и натраг”, *Недељне илустрације*, бр. 38, 18. септембар 1938, стр. 7.

² Саша Недељковић, „Саобраћајне везе између Дубровника и Београда у Краљевини Југославији”, <http://www.vidovdan.org/index>

³ Maja Đurić, „Počeci fotografije i turizma u Crnoj Gori”, *Matica*, бр. 50, Podgorica 2012, 365–376.



ОП и државни хотел Зетске бановине, 1939. године.⁴

Изградња летње резиденције краљевске породице у Милочеру имала је велики утицај на развој туризма Будванске ривијере. Почеквши од 1935. године Карађорђевићи су редовно летовали у Милочеру, где су их често посећивали значајни гости из земље и иностранства. Код београдских политичких и привредних кругова порасло је интересовање за Будву, што је резултирало оснивањем Друштва пријатеља Будве и околине, 1937. године у Београду.⁵

У међуратном периоду ову ривијеру отварају и студенти Универзитета у Београду, ћаци београдских средњих школа, чланови Подмлатка Црвеног крста и Подмладак Јадранске страже.⁶



Грета Шилдт у Котору, 1937. Greta Schildt in Kotor, 1937

⁴ Ljiljana Blagojević, Itinerari: *Moderna i Mediteran. Tragorima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokovića*, Beograd 2015.

⁵ Dr Miroslav Luketić, „Prilog o razvoju turizma u Budvi između dva rata (1918–1941)”, *Razvoj turizma u Crnoj Gori u XIX i prvoj polovini XX veka*, naučni skup, Cetinje 1997.

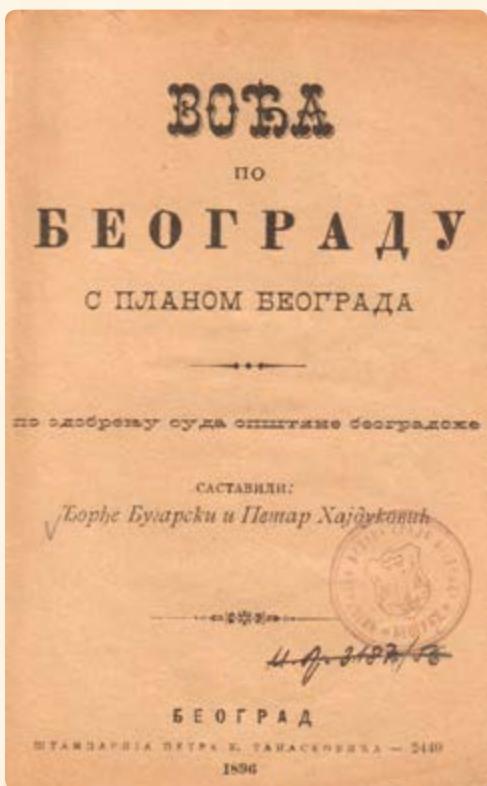
⁶ Мила Медитовић Стефановић, *Управљена дистрибуција*, Београд 2013.



Долазак „ћире“ на море 1940.
“Ćira” train arriving to the coast, 1940

Дубровник, дубровачка ривијера, Бока Которска, јужно приморје, 1939.
Dubrovnik, Riviera of Dubrovnik, Boka Kotorska, Southern coast, 1939





Први штампани водич о Београду - *Вођа по Београду*, Ђорђе Бугарски и Петар Хајдуковић, 1896.

First published guide to Belgrade – *Vodj po Beogradu*, Đorđe Bugarski i Petar Hajduković, 1896

нови, представљају посебне привлачне тачке. Великим талијанским градовима припада међу њима једно од најглавнијих места, као што међу самим талијанским градовима Венецији и Фиренци припада ако не главно, онда свакако ванредно велико место.”³

Водећи листови и часописи – *Време*, *Политика*, *Правда*, *Српски књижевни гласник* – имали су сталне рубрике за писма сарадника о утисцима са путовања, а издавачи попут Геце Кона и

САВРЕМЕНИЦИ О ТУРИЗМУ

Путописни жанр је у европској, али и у српској књижевности, доживео врхунац између два светска рата. О путовањима су писали познати књижевници попут Исидоре Секулић, Марка Цара, Јована Дучића, Станислава Винавера, Момчила Настасијевића, Радета Драпинца, Раствка Петровића, Иве Андрића, Марка Ристића, Станислава Кракова. Осим њих, тематика путовања инспирисала је и аутore других животних позива, од којих су данас многи скоро заборављени. Путописе су писали: лекари Олга Палић и Милутин Велимировић; научник Михаило Петровић Алас; вајар Сретен Стојановић; архитекта Александар Дероко; учитељ Станиша Станишић; грађевинар Хаци-Ото Годнер; феминистичке интелектуалке Јелена Димитријевић, Јулка Хлапец Ђорђевић и глумица Деса Дугалић.¹ Велики књижевник Милош Црњански написао је три туристичка водича: 1927. о Јадранској обали, 1928. о Боки Которској у издању Јадранске страже, а 1936. године о Београду, на француском језику, у издању Централног Прес бироа.²

Добрila Главинић Кнез Милојковић, новинарка и феминисткиња, у међуратној периодици објављивала је чланке о туристичким дестинацијама у Југославији и на француској ривијери. Марија Илић Агапова, управница Библиотеке града Београда, редовно је у БОН-у објављивала утиске са својих студијских путовања по европским музејима и библиотекама. Најбољи од њих данас делују као манифест културног туризма писан тридесетих година прошлог века. „Путник кога на пут вуче неки определjeni културни или научни интерес бира земљу која му у његовим праликама изгледа најзгоднија, пут с максимумом могућих резултата. За љубитеље библиотека и музеја велики градови, стари и

¹ Владимир Гвозден, *Српска путописна култура 1914–1940*, Београд 2011, 9.

² Види списак литературе.

³ Марија Илић-Агапова, „Библиотеке и музеји великих градова. Венеција и Фиренца”, БОН, бр. 9, 1938.



Српске књижевне задруге често објављују путописе. Омиљене дестинације српских путописаца су Италија и Париз. Ипак, чести су путописи и са других континената. Михаило Петровић Алас учествовао је у научним експедицијама по далеким океанима, које су објављене у виду путописа. „Нови свет“ описала је Јелена Димитријевић у свом обимном путопису о Америци, објављеном 1934. године.

Милорад Рајчевић, новинар часописа *Мали јурнал*, у периоду од 1910. до 1930. године пропутовао је 70 држава. Редакција га је 1910. послала на пут око света у трајању од две године. Од његових дописа прављене су веома читане репортаже, а објављено је и више књига у којима су описаны његови доживљаји са путовања. После Првог светског рата обишао је Африку.⁴

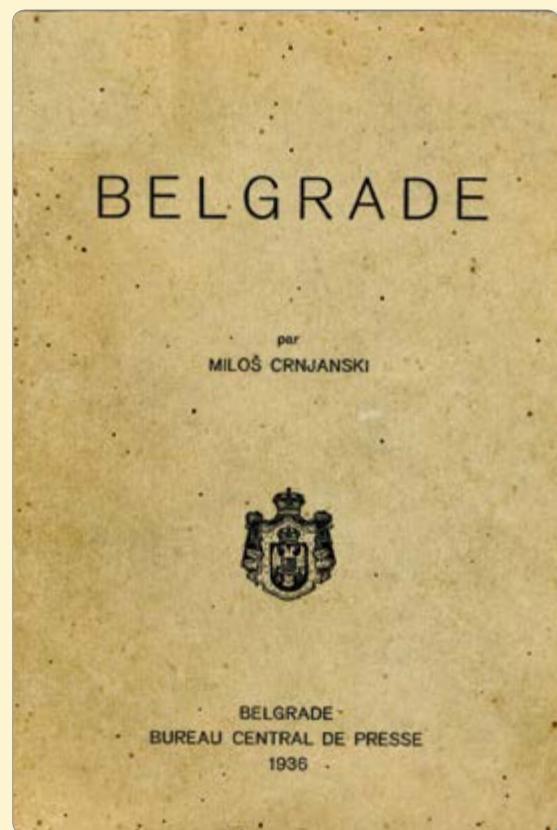
Готово сви значајнији аутори из међуратног периода одлазили су у иностранство као студенти, интелектуалци, ради усавршавања, као новинари, дипломате или као туристи. Дучић је током живота променио више од 20 места боравка, слично као и Црњански, Драинац, Винавер, Растко Петровић, Јелена Димитријевић или Милорад Рајчевић.

Радослав Жуткић, извозник, шеф Удружења трговца разних струка, поред основне делатности, био је изузетно заинтересован за туристичке послове у својој средини. Рођени Которанин, учествовао је у оснивању Бродарског акционарског друштва Бока у Котору, као и у оснивању Јадранске пловидбе. У Личном фонду Радослава Жуткића у ИАБ налази се његов предлог за реорганизацију Путника из 1937/38. године. Чак и проучавање развоја туризма у међуратном периоду износи на видело разна неслагања међу југословенским регијама. Економски и саобраћајно снажније западне регије (Хрватска и Словенија) биле су фаворизоване и од државне агенције Путник. С друге стране, хрватска друштва и организације везане за туризам теже осамостаљењу од централизованих органа Краљевине Југославије, што је видно кроз акта Савеза купалишта и сплитских туристичких агенција. Жуткићев предлог био је радикалан – залагао се за формирање Завода за унапређење туризма и укидање Путника.

На име Радослава Жуткића наилазимо поново 1940. године, када га Удружење трговца разних струка за град Београд, кандидује као свог члана, у туристички Одбор града.⁵

⁴ Владимира Гвозден, *наведено дело*, 10, 121–122.

⁵ ИАБ, Лични фонд Радослава Жуткића.



Belgrade par Miloš Crnjanski, 1936.



Историја туризма, као једна од области друштвене историје, до сада није систематски обрађена у српској историографији. Чланак Дубравке Стојановић из 2006. године, „Туризам и конструкција социјалног и националног идентитета у Србији крајем 19. и почетком 20. века” прави је путоказ како је могуће на занимљив и научно утемељен начин писати о тако свеобухватном феномену какав је туризам. Исте године, Весна Алексић је објавила *Туризам у Београду: Грађа за хронику 1840–1940*, дело које инспирише на даља проучавања ове теме. Деценију пре њих Владан Крајчевић, дугогодишњи службеник агенције Путник, објавио је монографију ове путничке агенције поводом 70 година од њеног оснивања.¹ Како је историја Путника у периоду између два рата практично историја туризма у Краљевини Југославији, то ово дело, нажалост недовољно запажено у историографији, представља до сада најбољи синтетички преглед развоја туризма код нас, поткрепљен чињеницама, статистичким подацима и релевантним изворима.

Од скоријих истраживања издавају се аутори који обрађују уже тематске области, попут студија проф. Стевана М. Станковића о Врњачкој Бањи, Милицава Р. Ђенића, који је истражио историју туризма на Златибору и Ђорђа С. Костића о најстаријим туристичким водичима о Београду.²

Најновија истраживања опуса истакнутих модерних архитеката посредно доносе битна сазнања о развоју туризма на југословенским просторима. Читава плејада српских архитеката, са Миланом Злоковићем и Петром Добровићем на челу, пројектује хотеле и породичне виле на Јадрану³ и у туристичким местима Србије. Увид у техничку документацију и ток изградње, од конкурса, услова инвеститора до реализације објеката, пружа значајне податаке о развоју туризма.

Проучавање личних и породичних збирки отвара ново поље истраживања и обиље докумената, попут белешки, цртежа, разгледница, преписке, промотивног материјала и, наравно, фотографија, које у

¹ Видети списак литературе.

² Исто

³ Ljiljana Blagojević, Itinerari: Moderna i Mediteran. Tragovima arbitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokovića, Beograd 2015.



међуратном периоду постају уобичајена меморабилија грађанина-путника.

У периоду између два светска рата државне и градске институције доносе прописе из области туризма и угоститељства, верификују статуте, удружења и надлежства, састављају буџете, мере приходе и расходе, инвестирају, израђују статистике и организују наступе на међународним сајмовима и изложбама, школују и усавршавају стручњаке из области битних за туризам. Туристичким пословима у Краљевини Југославији и њеној престоници Београду баве се, поред стручног и професионалног особља, и највећа имена из области књижевности, културе, архитектуре. Милош Црњански написао је неколико туристичких водича, Милан Кашанин се појављује као члан жирија за избор туристичко-пропагандног плаката Београда и као један од оснивача Београдског туристичког друштва, Петар Бајловић био је члан Туристичког одбора Београда, Марија Илић Агапова била је пионир и утемељитељ културног туризма код нас. Упркос увреженом мишљењу да се туризам у Србији развија тек у периоду после Другог светског рата, очигледно да је и у међуратном периоду путовао велики део српског грађанства. Богатији путници боравили су најпре у модерним хотелима на северном Јадрану, попут *Јадрана* и *Парка* у пограничном Сушаку. Од изградње краљевског летовалишта у Милочеру београдска елита почине да проводи одмор на јужном Јадрану, који од тридесетих година прошлог века добија најmodерније хотеле. Омладина и школска популација летовала је у организацији Централног хигијенског завода и београдске општине, са Феријалним савезом, Соколима и Јадранском стражом.

Савремена Европа имала је чиме да буде очарана у Краљевини Југославији. Северно приморје, колевка југословенског туризма, које се рано развило захваљујући близини најстаријих европских туристичких дестинација – Швајцарске, Италије и Француске – најпре је било аустро-угарска ривијера са седиштем у Опатији. У време Краљевине Југославије Опатија је део Италије, а њену улогу преuzeо је Сушак са околним летовалиштима. Странни туристи дивили су се Далматији, са њеним природним, климатским и културолошким лепотама; Босни, која за њих има неодољиве боје и мистични чар Оријента; српским бањама и планинама; дивљој лепоти Црне Горе; јединственој Ђерданској клисури; културном наслеђу Јужне Србије.

Ка свим овим дестинацијама пут је водио преко Београда. За странце је то град богате историје, феникс који иза сваког рушења расте све снажнији и већи. Као престоница Краљевине Југославије, Београд се обнављао у сваком смислу. Сви најважнији облици друштвеног живота Краљевине – привреда, култура, уметност, институције – имали су седиште у престоном Београду. Архитектонски фонд се обнављао у савременим стиловима, интензивно су се развијали саобраћајна инфраструктура, култура, наука, али и ноћни живот и забава. Позиција на раскрсници европских путева и народа чинила га је незаобилазном модерном метрополом, која је кроз нову архитектуру обукла и модерно, европско рухо.



Данас путују људи с малим новцем, као и људи с великим новцем. Путују људи чак и на кредит, као што се често на кредит облаче, једу, станују. У француском радничком свету постоји и нови термин „les congés payés“, - плаћени одмор. Не само појединци, већ и послодавци и државе, без обзира на унутрашњи систем управе, сматрају да је новац који се тако потроши улагање капитала на двоструку амортизациону стону, да се све то враћа у плус производњи, у плус радном капацитету. О тој новој циркулацији света по: жељезницама, лађама, у малим и великим аутобусима и аутомобилима, па чак и авионима, велике илустрације пуне су слика и занимљивих репортажа. „Путовати, путовати“, „voyager, voyager“, узвикује редакторка познатог листа *Les Annales* – то је гесло времена. Путују ћаци, радници, мали и велики чиновници, уморне домаћице, деца, сви путују, или бар стављају путовање у свој годишњи програм, желе да путују – свако како може и куд може. Једни путују искључиво ради одмора, или забаве ради, други с посебним циљем упознавања непознатих земаља, градова, живота како се манифестовао или манифестије у једном или другом правцу. Има и комбинација где долази до задовољења и једна и друга потреба. А шта поједине земље све не раде да у своје границе привуку што већи број тих, који понукани једним или другим захтевом овог свог унутрашњег императива остављају на краће или дуже време своје стално место боравка...

Марија Илић Агапова, “Библиотеке и музеји великих градова - Венеција и Фиренца”, БОН, бр. 9, 1938.



DEVELOPMENT OF TOURISM IN BELGRADE BETWEEN THE TWO WORLD WARS





Пасопши Радослава Џабића из 1921. и 1934.

Passports of Radoslav Džabić from 1921 and 1934



DEVELOPMENT OF TOURISM IN BELGRADE BETWEEN THE TWO WORLD WARS

In 2016 Historical Archives of Belgrade set up an exhibition to celebrate the 80th anniversary since Belgrade has been declared a tourist destination. The goal of the exhibition was to illustrate the development of tourism in Belgrade between the two world wars, highlighting the period after the Rule Book of Tourist Destinations Proclamation in the Kingdom of Yugoslavia was adopted and after Minister of Tourism and Commerce issued a Decree giving Belgrade a rank of a tourist destination (22 December 1936).

Exhibited documents testified that tourism, as a financial factor was extremely important both for municipal and state authorities and that they actively promoted Belgrade abroad. The tourism was systematically and methodically developed by municipal and state authorities, by famous Serbian authors, by citizens' associations and by individuals as well. Establishment of Art Pavilion "Cvijeta Zuzorić" (1928) and Museum of Prince Pavle (1936) led to the flourishing of cultural tourism. As the capital of the Kingdom of Yugoslavia, Belgrade became inevitable destination of businessmen, especially after the opening of Belgrade Fair (1937). Also, development of tourism required educated personnel so in 1938 Academy for Tourism and Hospitality Management was opened in Belgrade. It was the first academy of that kind in the Balkans.

According to available information, right before the Second World War, more tourists visited Belgrade than Dubrovnik and Bled, the biggest tourists' attractions in the Kingdom at that time. Belgrade welcomed more and more tourists, but Belgrade citizens travelled as well. Sport tourism was also developing and health and recreational potentials of the Serbian spas and mountains were soon discovered. Upper class spent summer holidays on the Adriatic coast, travelling by plane or by car. At the same time, unprofitable youth tourism was developing; school children visited youth recreational resorts on the coast or in the mountains. Tourism was theoretically discussed in many scientific papers as well as in travel books.

This publication is based on documents from fonds and legacies preserved in the Historical Archives of Belgrade, and presented on the exhibition. It reveals all aspects of tourism in archival records, starting from general resources necessary for tourism development in Belgrade, infrastructural development, profile of tourists who visited Belgrade, also promotion of tourism and intensive development of cultural and manifestation tourism; the publication also presents Belgrade citizens as travelers.

BELGRADE ON THE CROSSROADS

During the 19th century common way to arrive to Belgrade was by boat from Zemun. Several decades earlier, development of European railway network led to the growth of travels across Europe. The same happened in Serbia, after railway traffic from Belgrade to Niš was established in 1884; later, Railway Bridge over the Sava River straightened the position of Belgrade in the railway map of Europe.

Traffic connections with other European cities were straightened in the 1930s, after the Belgrade Airport was built in 1927 and after the King Aleksandar Bridge was built in 1934.

The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes signed in 1919 the first Convention concerning rail passenger transport. From 1920 international line Simplon – Orient express, which connected London and Paris with Istanbul, was passing through the territory of Serbia. In the beginning of the 1930s, the Kingdom of Yugoslavia introduced direct lines with all significant European capitals.

Despite the fact that the road network wasn't developed enough (it was one of the shortest in Europe) and despite bad road infrastructure, the first automobile arrived in Belgrade in 1903. In 1936, 2.170 passenger cars and taxi vehicles were registered in Belgrade.

Serbian Moto Club, founded on 25 July 1922, became a member of International Alliance for Tourism and a member of International Association of Acknowledged Automobile Clubs in 1926. Among other things, this association organized conferences on significance of motoring, received numerous international guest, organized lectures

that were popular and covered by the press.

Society for Air Traffic *Aeroput*, established in 1926, had a key role in development of air passengers' transport in the Kingdom of Yugoslavia.

Civilian airport in Bežanijska Kosa was opened for traffic in 1927. Airliner Potez 29 was used for passengers' transport; it could receive two crew members and five passengers, flying 210 km per hour.

From the poor beginnings of the air traffic in 1927 when one passenger airplane was flying on a national line, the Kingdom of Yugoslavia in 1940 had 15 civilian airplanes on 13 national and international lines.

Inland waterway passenger transport consisted of several lines connecting Belgrade with other towns on the banks of the rivers Danube, Sava and Tisa.

Steamboats on national and international transit lines had inland ports on the Sava River.

Belgrade Hotels

The first hotel in Belgrade, *Kod Jelena*, later named *Staro Zdanje*, was built in 1843, on the corner of Kralja Petra Street and Gračanička Street.

In the interwar period, old hotels were renovated and the new ones were built. The most prestigious hotels, recommended by travel guides, were: *Srpski Kralj*, *Palas*, *Union*, *Petrograd*, *Bristol*, *Moskva*, *Ekselzior*, *Royal*, *London*, *Paris*, *Imperijal*, *Slavija*. The former Balkan Hotel, built in the 1860s, was demolished in 1935 and in the following year modern hotel was constructed at the same location and it still stands there.

After Belgrade was given a rank of a tourist



destination on 22 December 1936 and after Belgrade Fair was opened, the accommodation for numerous visitors became a problem. Therefore new and modernly equipped hotels had to be built, like *Majestik* in 1936 and *Astorija* in 1937.

Association of Hoteliers, Restaurant, Bar, Tavern, Boarding House and Inn Owners of the City of Belgrade, established in 1932 with a goal to represent their professional rights, had a decisive influence on tourism development in Belgrade.

MUNICIPALITY OF THE CITY OF BELGRADE

Department for Press and Tourism of the Municipality of the City of Belgrade organized all cultural and promotional activities in Belgrade – national promotion of Belgrade in foreign press; cooperation with foreign journalists, scientists and authors; organization of exhibitions on Belgrade urban development; research of all social and cultural aspects of life in Belgrade; city press-bureau activities; organization of Belgrade historical and photo archives and establishment of advertising department in Belgrade municipality.

Beogradske opštinske novine, a magazine covering all aspects of social and cultural life in Belgrade, was published from 1881. Magazine had a great reputation even outside the Kingdom of Yugoslavia. Over 150 extinguished experts on political, social and cultural issues were contributors of the magazine.

On 7 July 1938 Tourist Board decided to start a competition for a design of tourism poster of Belgrade. The jury decided to give the first prize to the poster “Tourism 1938”, designed by publishing and advertising institute *Sedma Sila* from Belgrade.

Tourist Board was in charge of the hygiene in hotels, inns, bars, restaurants and soup kitchens; it was in charge of the prices of rooms and meals during manifestations. The board participated in decoration of the city during Fairs and for celebration of the King's birthday; it distributed the leaflets of Belgrade, participated in touristic exhibitions on Belgrade Fair. The first regular meeting of the Belgrade Tourist Board was held on 7 July 1937.

Municipality of the City of Belgrade produced several short films on Belgrade and distributed them in national cinemas. Municipality also printed *The Belgrade Album* in 32 pages with photographs of the most interesting tourist attractions in Belgrade and with short preface in Serbian and in French language. The Balkans Institute was in charge of preparing and publishing a monograph on Belgrade in Serbian, German, French and English language and of publishing Baedeker guide - *A Guide through Belgrade*.

LEGAL REGULATIONS

Methodical and wide-range touristic promotional activities started after the Directive on Yugoslav Tourism Promotion was adopted on 20 February 1936 and after the Rule Book for Tourist Destinations in the Kingdom of Yugoslavia was issued on 14 December 1936.

The Rule book standardized three kinds of tourist destinations: climate destinations, spa destinations and tourist destinations in restricted sense.

Definition of a phrase **tourist destinations in restricted sense** refers to all those municipalities or parts of municipalities that attracts

the visitors either with its specific historical or artistic monuments, its natural's beauty, phenomenon, with national costumes and tradition or with some other touristic attractions.

Serbia had 28 tourist destinations in a restricted sense, 13 climate destinations and 18 spa destinations.

The development of hospitality management in Serbia created the need for the professional workers. The Association of Hoteliers, Restaurant, Bar, Tavern, Boarding House and Inn Owners opened the first Academy for Tourism and Hospitality Management in Belgrade on 20 November 1938. Modern educational concept of this Academy included general education, professional teaching and three months of practicum. This Academy was closed on 22 July 1941.

CONFERENCES ON TOURISM

Department of Tourism Promotion was founded in 1921 within the Ministry of Commerce and Industry. This Department organized the first public conference gathering all significant factors in tourism and it became member of Central Alliance of International Organizations. Official tourist bureaus of the Kingdom of Yugoslavia were established in Prague, Paris, Vienna and Budapest and were to be opened in Munich and New York as well.

Several conferences on tourism were organized in interwar Belgrade. The Directive on Yugoslav Tourism Promotion and Rule Book for Tourist Destinations in the Kingdom of Yugoslavia were issued in 1936 and as a follow up, in December 1937 Conference on Tourism was organized in Belgrade.

PUTNIK SOCIETY

Putnik (The Voyager) – Society for passenger and tourist transport in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was established in 1923 as a joint stock company. It was functioning as a unique blend of central state tourist bureau and commercial passengers' agency.

In a period between 1935 and 1938, 116.000 Yugoslav citizens travelled abroad and the highest number of visitors was recorded in 1938, when 287.000 tourists visited Yugoslavia. This period was considered to be golden age of pre-war tourism.

BELGRADE FAIR AND FAIRS IN EUROPE

Ever since the first international exhibition *The Great Exhibition of Industrial Works of All Nations* was organized in London in 1851, these manifestations had a great influence on international relations, commerce, arts, design and tourism as well.

The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and later the Kingdom of Yugoslavia, regularly exhibited within international exhibitions. Official state pavilions in the beginning were designed in ethnic style, and later they were designed in accordance with modern architectural aspirations (Dragiša Brašovan – Barcelona in 1929 and Milan in 1931; Josip Seissel – Paris in 1937).

Opening of the Belgrade Fair in 1937 was a significant event that influenced economic, cultural and touristic aspect of life in Belgrade. Newly built facilities of Belgrade Fair became the most dynamic place with cultural and sports events, presentations of modern technologies, promotions of



tourism and voyages.

In the Pavilion endowment of Nikola Spasić, where the ceremony of the Belgrade Fair opening took place, Putnik Society organized an exhibition on tourism in Yugoslavia. Later, an exhibition on mountaineering was organized in 1939 and in 1940 *First Yugoslav Tourist Exhibition on Serbian Lands*.

FOREIGNERS IN BELGRADE

Many societies and clubs with a mission to cooperate with other nations, to introduce and bring closer different cultures and to organize voyages and tourist receptions were active in interwar Belgrade. Among those societies, the most active were Yugoslav-Greek League, Society of the Friends of France (established in 1920), Czechoslovakian-Yugoslav League (established in 1920), Anglo-Yugoslav Club, Polish-Yugoslav Club (both established in 1924) etc. The influence of these friendly countries reflected in the fields of arts, culture and education.

CULTURAL TOURISM

Development of cultural tourism in Belgrade between the two wars was motivated and enforced by the opening of Art Pavilion of the Society of the Friends of Arts "Cvijeta Zuzorić" (1928) and opening of the Museum of Prince Pavle (1936).

Contemporary international artistic scene was being continuously presented to Belgrade audience and at the same time Yugoslav exhibitions were presented all around Europe.

More than 80.000 citizens visited the most popular exhibition in the interwar period, *Italian*

Portraits through the Centuries in 1938, which was exhibited in the Museum of Prince Pavle.

In the period between the two world wars, art lovers mostly traveled in bigger groups to visit a popular exhibition.

YOUTH TOURISM

An idea to organize municipal resorts for poor pupils of elementary schools appeared for the first time in 1932. In 1935 Municipality of the City of Belgrade sent 1.200 unprivileged pupils in municipal resorts and record number of the youngest citizens of Belgrade was in 1940, when more than 2.000 children visited various spa and climate resorts.

Convalescence Home for poor children of Belgrade gymnasiums on Tara Mountain was built by Belgrade Central Hygienic Institution in 1935. Every summer vacation several hundred students from the capital visited Home.

American Home in Selce was built with the donations of American citizens, on the initiative of spouses Mable and Dr Slavko Grujić, who was a diplomat in Washington. From 1922 several thousands of children from all parts of Yugoslavia were spending summers in this white villa on the coast, always showing symbolically both Yugoslav and American flags.

Organization **Adriatic Guards** was established in 1922 in Split, with a goal to emphasize the significance of Adriatic Sea and to improve economical, cultural and general aspects of life on Adriatic coast. The organization was active until the fall of the Kingdom of Yugoslavia and arrival of Italians in Split in 1941. Adriatic Guards built

houses in smaller coastal towns for their members' summer vacations. Belgrade County Board had its house in Bijela with capacity of 100 beds.

SPORTS TOURISM

Athletics, boxing, tennis, wrestling, swimming, hazena (Czech handball), swimming, rowing, bicycling, table tennis, skiing etc. were popular sports in interwar Belgrade but the most popular was football.

Sokol Movement represented the largest organization for development of physical training and sports. They organized camping and summer holidays and played important part in development of some sports like athletics, volleyball and hazena. The most important activity of the movement was organizing the Sokol festivals, so called slets.

Great Pan-Slavic Sokol Slet was held in Belgrade in 1930 with 13.000 participants of all ages and from all parts of the country and 7.000 participants from abroad – USA, Czechoslovakia, Poland, France, Romania etc.

First foreign tourists on the Drina River were English and German tourists in the beginning of 1920s. Development of the kayaking in 1931 brought first kayakers from Czechoslovakia, Austria, Romania and France to this river. Yugoslav kayakers joined them in 1934. The kayak descend down the Drina River was filmed in 1935 in production of the "Prosveta film".

SPA TOURISM

The very beginning of the tourism in Serbia is related to the spas and mineral springs. Prince Miloš Obrenović sent in 1835 samples of several

mineral springs' water to analysis in Vienna.

In 19th century the most popular spas were Vrnjačka, Arandjelovačka, Ribarska, Brestovačka and Sokobanja; in the interwar period Vrnjačka and Koviljača were the most visited spas.

Serbian spas did not provide only relaxation and therapies; they were also offering a rich social life, entertainment and excursions. During the day, orchestras would play music in pavilions in the parks and in the evening they would play in restaurants. During the spa season, theaters and cinemas had regular shows.

The most important Serbian spa – Vrnjačka Banja was well-known even in the Roman period.

Founding Society of Mineral, Acid-hot Water in Vrnjeći was established in 1868. The following year 1869 is considered to be the first significant tourist season. In that year three medical doctors were employed in the spa and files on visitors were kept regularly. The record number of the visitors was in 1938, when 675. 400 overnight stays were registered in Vrnjacka Banja. At that time, the town had a library, shops, a confectionery, a photo studio, a bank and Putnik Society's office.

Society of the Friends of Vrnjacka Banja was established in 1934 in Belgrade.

MOUNTAINS

Serbian Mountaineering Society was established in 1901 in Belgrade, and after the World War I, the Society continued with the activities.

Mountaineering society *Fruska Gora* was established in Novi Sad in 1924, and in several years it became a role model for all similar societies. The



society was actively building mountain homes, organizing branches in other cities and it was active in publishing books. The monograph *Drina*, written by Prof. Dragutin Deroko was published in 1939, after five years of rafting on the Drina River, in organization of Fruska Gora Society. It was among the most significant publications of this Society.

ADRIATIC

Northern Adriatic was more popular than the Southern, first of all because of more developed traffic connections and hospitality management.

From the end of the 19th century Opatija was Belgrade citizens' favorite destination. After the First World War, Opatija became a part of Italian territory. Sušak, Crikvenica, Selce and Kraljevica became new preferred resorts of Serbian upper class.

First bigger touristic facility on the Southern Adriatic, on Montenegrin coast, *Boarding House on the Green Beach*, later named the Beach Hotel in Zelenika, began to work in 1902.

The only way to get there was on a narrow railway tracks and the journey in popular train "Čira" could last for days. In summer of 1938, for the first time, electric train travelled from Belgrade to the Bay of Boka.

Society Aeroput initiated a flight Belgrade-Sarajevo- Dubrovnik in 1936 and in 1939 aircraft *Adriatic Arrow* was put on a direct flight Belgrade-Dubrovnik.

The construction of the summer royal residence in Miločer had direct influence on devel-

opment of the Budva Riviera. The Society of the Friends of Budva was founded in Belgrade in 1937.

CONTEMPORARIES

European and Yugoslav travel literature was on its peak between the two world wars. Eminent authors like Isidora Sekulić, Marko Car, Jovan Dučić, Stanislav Vinaver, Momčilo Nastasijević, Miloš Crnjanski, Rade Drainac, Rastko Petrović, Ivo Andrić, Marko Ristić, Stanislav Krakov wrote about travels and touristic destinations. Travel literature was interesting even to the individuals from other professions. Travel books were written by: doctors – Olga Palić, Milutin Velimirović; scientists – Mihailo Petrović Alas; sculptors – Sreten Stojanović; architects – Aleksandar Deroko; teachers – Staniša Stanišić; constructionists – Hadži Oto Goldner; feminists – Jelena Dimitrijević, Julka Halpec Đorđević and actress Desa Dugalić.



"Today, both people with modest financial means and people with big budget can travel. People can get a loan out to travel, as they get a loan out to eat, live, dress themselves. In French worker's dictionary, there is a new term "les congés payés" – paid holidays. Not only the individuals, but the employers and the state as well, consider that money invested with a double amortization rate that will be worthwhile later in the production process and in the working capacity. This new circulation of people in trains, ships, in small and big buses and automobiles, even in the airplanes, fills out illustrations and interesting articles. "Travel, travel", "voyager, voyager", the editor of French magazine *Les Annales* shouts – it's the motto of this time. Pupils, workers, clerks, tired housewives, children, they all travel – where and how they can. Some people travel for a holiday or fun, other people travel with a special motive to see the unknown countries, cities and life styles... Some travel for both. And some countries would do a lot to attract within its borders as many as possible travelers who are driven by either imperative to stay for a longer or shorter period of time there..."

Marija Ilić Agapova



ХРОНОЛОГИЈА

1835	– Барон Хердер испитује лековитост воде Врњци
1857	– Отворена пруга Беч–Триест
1862	– Купљен први српски пароброд <i>Делиград</i>
1868	<ul style="list-style-type: none"> – Основано Основателно фундаторско друштво лековите киселе вруће воде у Врњцима – Основано Хигијенично друштво на Хвару
1873	– Отворена пруга Загреб–Карловач–Ријека
1881	– Основана српска соколска организација
1884	<ul style="list-style-type: none"> – Отворена железничка пруга Београд–Ниш – Основано Друштво за улепшавање Врачара
1889	– Први <i>Оријент експрес</i> пролази кроз Београд
1891	– Основано Српско паробродско друштво, које је почело са радом 1893.
1893	<ul style="list-style-type: none"> – Уведена јавна расвета у Београду – Почеци развоја туризма на Златибору
1894	– Уведен први електрични трамвај, који је возио на линији Калемегдан–Топчићдер
1895	– Основана Београдска берза
1896	– Објављен први београдски туристички водич
1900	– Одржана Светска изложба у Паризу; српски павиљон рађен је по пројекту архитеката Капетановића и Рувића
1901	– Основано Српско планинарско друштво у Београду
1903	– Увезен први аутомобил марке <i>Neseldorf</i> у Београд
1905	<ul style="list-style-type: none"> – Изграђено бродоградилиште на Чукарици – Проширео београдско пристаниште
1906	– Основано Друштво за улепшавање Београда
1907	<ul style="list-style-type: none"> – Одржана Светска изложба у Лондону – Изграђен Хотел <i>Москва</i>

CHRONOLOGY

1835	– Baron Herder examines the quality of mineral water Vrnjci.
1857	– Railway line between Vienna and Trieste opened for traffic.
1862	– First steamboat in Serbia, <i>Deligrad</i> , purchased.
1868	<ul style="list-style-type: none"> – Mineral and Acid-Hot Water Founding Society founded in Vrnjci. – Hygienic Society founded in Hvar.
1873	– Railway line between Zagreb, Karlovac and Rijeka opened for traffic.
1881	– Serbian Sokol Movement founded
1884	<ul style="list-style-type: none"> – Railway line between Belgrade and Niš opened for traffic. – Society for Embellishment of Vračar founded in Belgrade.
1889	– First Orient Express passes through Belgrade.
1891	– Serbian Steamboat Society founded, starting with activities in 1893.
1893	<ul style="list-style-type: none"> – Street lights introduced in Belgrade. – Beginning of tourism development in Zlatibor.
1894	– First electrical tram introduced in Belgrade on line Kalemeđan- Topčider.
1895	– Belgrade Stock Market established.
1896	– First Belgrade tourist guide published.
1900	– World Exhibition opened in Paris; Serbian pavilion designed by architects Kapetanović and Ruvić.
1901	– Serbian Mountaineering Club founded in Belgrade.
1903	– First car <i>Neseldorf</i> arrived in Belgrade.
1905	<ul style="list-style-type: none"> – Shipyard built in Čukarica. – Belgrade Port enlarged.
1906	– Society for Embellishment of Belgrade founded.
1907	<ul style="list-style-type: none"> – World exhibition opened in London. – Built Hotel <i>Moskva</i>

1910	<ul style="list-style-type: none"> - Укинут еснафски систем - Основана Радничка и Индустриска комора - Београд је имао око 90.000 становника 	1910	<ul style="list-style-type: none"> - Guild system suspended. - Workers' Chambers and Industrial Chambers founded in Belgrade. - Population of 90.000 citizens inhabited Belgrade.
1911	<ul style="list-style-type: none"> - Одржане међународне изложбе у Риму и Торину; павиљон Србије пројектовао је архитекта Таназевић 	1911	<ul style="list-style-type: none"> - International exhibitions opened in Rome and Turin; Serbian pavilions designed by architect Tanazović.
1914	<ul style="list-style-type: none"> - Донет Закон о бањама, минералним и топлим водама 	1914	<ul style="list-style-type: none"> - Law on Spas and Health Resorts passed
1919	<ul style="list-style-type: none"> - Отворена филијала Wagon Lits & Cook у Београду - Основан Соколски савез Срба, Хрвата и Словенаца на сабору у Новом Саду - Потписана прва конвенција о успостављању путничког железничког саобраћаја, чиме је Краљевина СХС укључена у међународни превоз путника 	1919	<ul style="list-style-type: none"> - Branch office of Wagon Lits & Cook opened in Belgrade. - Sokol Movement of Serbs, Croats and Slovenes founded in Novi Sad. - First Convention concerning rail passenger transport signed, introducing Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in international passengers' traffic.
1920	<ul style="list-style-type: none"> - Одржана оснивачка конференција Феријалног савеза Југославије у Сарајеву - Основан Југословенски соколски савез у Марибору - Унификација новца, заменом круне за динаре по паритету 4:1 - Донет Правилник о бањама, минералним и термалним водама - Одржан оснивачки конгрес Савез купалишта, бања, климатских места, минералних врела и санаторијума у Загребу - Краљевина СХС потписала Конвенцију о међународном ваздушном саобраћају 	1920	<ul style="list-style-type: none"> - Yugoslav Ferial Youth Alliance founded in Sarajevo. - Yugoslav Sokol Movement founded in Maribor. - Unification of the currency, replacing crown banknotes for new dinar banknotes by ratio 4:1. - Regulation on Spas, Mineral and Hot Waters adopted. - Founding Congress of Alliance of Beaches, Climate Destinations, Mineral Wells and Sanatoriums held in Zagreb. - Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes signs the Agreement on International Air Traffic.
1921	<ul style="list-style-type: none"> - Основан Одсек за промет странаца при Министарству трговине и индустрије Краљевине СХС - Донет Закон о државној трошарини, таксама и пристојбама - Београд је имао 111.000 становника 	1921	<ul style="list-style-type: none"> - Department for Foreigners established in the Ministry of Commerce and Industry of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. - Law on Excise Taxes and Taxes passed. - Belgrade has a population of 111.000 citizens.
1922	<ul style="list-style-type: none"> - Основан Аеро-клуб у Београду, са циљем унапређења ваздухопловства са спортском пилотажом, који је био члан Интернационалне аеронаутичке федерације и већ 1924. имао око 6.000 чланова 	1922	<ul style="list-style-type: none"> - Aero-Club founded in Belgrade with a goal to promote sport aviation. The club was a member of International Aeronautical Federation; in 1924 it had 6.000 members.



1922	<ul style="list-style-type: none">- Основан Ауто-клуб, који се 1936. ујединио са Мото-клубом <i>Авала</i> у Београдски мото-клуб- Основано Удружење пријатеља уметности „Цвијета Зузорић”- Основана Јадранска стража у Сплиту	1922	<ul style="list-style-type: none">- Automobile Club founded in Belgrade; in 1936 it united with Moto-Club Avala and changed its name into Belgrade Moto-Club.- Society of the Friends of Arts "Cvijeta Zuzorić" founded in Belgrade.- Adriatic Guards founded in Split.
1923	<ul style="list-style-type: none">- Одржана Оснивачка скупштина Акционарско-туристичког аруштва Путник у просторијама Одеска за промет странаца Министарства трговине и индустрије. Прва Путникова билетарница прорадила је у Сарајеву 1. септембра, а у Београду и Загребу 1. октобра- Уведена Аеропланска пошта између Краљевине СХС и Мађарске, Аустрије, Чехословачке, Пољске, Румуније и Француске.- Аеродром се најпре налазио у Панчеву, потом у Београду, а пошту су преносили авиони типа <i>Франко-Румен</i>. Уведен је и путнички авионски саобраћај авионима типа <i>Слад</i>, који су имали по четири путничка седишта.- Око 100.000 странаца посетило је Југославију- Основано Аруштво за земаљске изложбе, које је 1933. преименовано у Аруштво за приређивање сајма и изложби- Поново прорадило Српско планинско аруштво у Београду	1923	<ul style="list-style-type: none">- Constituent Assembly of Tourist Society Putnik held in the premises of the Department for Foreigners in the Ministry of Commerce and Industry. First pay office of Society Putnik was opened in Sarajevo on the 1st of September; in Belgrade and Zagreb it was opened on 1st of October.- Airmail between the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Hungary, Austria, Czechoslovakia, Poland, Romania and France initiated. The airport was first located in Pancevo and then in Belgrade; the mail was carried by Franco-Rumen airplanes. Passengers' air traffic was also introduced in the SPAD airplanes with four passengers' seats.- About 100.000 foreigners visited Yugoslavia.- The State Exhibition Society founded; in 1933 it was renamed into Society for Organizing Fairs and Exhibitions- Serbian Mountaineering Society reactivated.
1924	<ul style="list-style-type: none">- Одржана Конференција за унапређење туризма у Краљевини СХС- Основана Прва српска фабрика аероплана Живојина Рогожарског, 21. априла; 10. маја 1925. испоручила је први авион- Око 35.000 страних и 150.000 домаћих туриста у Југославији- Топчицдерска трамвајска пруга продужена до Кошутњака- Основано планинско Аруштво Фрушка гора у Новом Саду	1924	<ul style="list-style-type: none">- Conference on tourism promotion held in Belgrade.- First Serbian airplane factory Zivojin Rogozarski opened on April 21st; on May 10th 1925 the factory delivered its first airplane.- About 35.000 foreign and 150. 000 domestic tourists visited locations in Yugoslavia.- Topčider tram line prolonged up to Košutnjak.- Mountaineering Society Fruška Gora founded in Novi Sad.

<p>1925</p> <ul style="list-style-type: none"> - Одржана Париска изложба - Јануара 1925. отворена пруга Ужице–Вишеград, чиме је Београд добио везу са јужним Јадраном - Дирекција Путника преселила се у палату Јадранске банке у Коларчевој 1 - Југословенски Туринг-клуб постао члан Међународне алијансе туризма у Бриселу - Одсек за туризам приступио Централном савету међународног туризма у Паризу, као члан оснивач 	<p>1925</p> <ul style="list-style-type: none"> - Opening of Parisian Exhibition. - Railway line between Užice and Višegrad opened for traffic, connecting Belgrade with Southern Adriatic. - Main office of Society Putnik opened in Adriatic Bank Palace in 1 Kolarčeva Street. - Yugoslav Touring Club became member of International Alliance of Tourism in Brussels. - Department for Tourism became founding member of the Central International Association of Tourism in Paris.
<p>1926</p> <ul style="list-style-type: none"> - Одржана друга железничка конференција у Београду; израђен програм и план будуће железничке мреже у земљи, по којем је требало изградити 56 пруга нормалног и 14 пруга уског колосека - Основан Београдски тенис-клуб - Изложба савремених парискских мајстора у организацији Удружења „Цвијете Зузорић” - Божидар Милjković у Врњачкој Бањи основао туристичку агенцију Чичероне - Основани званични туристички бирои Краљевине Југославије у Прагу, Паризу, Бечу и Будимпешти, а у припреми су у Минхену и Њујорку 	<p>1926</p> <ul style="list-style-type: none"> - Second Railway Conference held in Belgrade; programs and plans for future railway network of 56 rails of standard tracks and 14 rails of narrow tracks presented. - Establishment of Belgrade Tennis Club. - Exhibition of contemporary Parisian painters opened in organization of Society of the Friends of Art "Cvijeta Zuzorić". - Božidar Miljković founded Tourist Organization Chicherone in Vrnjačka Banja. - Official Tourist Bureaus of the Kingdom of Yugoslavia established in Prague, Paris, Vienna and Budapest and later also in Munich ad New York.
<p>1927</p> <ul style="list-style-type: none"> - У Земуну основана фабрика аероплана и хидроплана <i>Змај</i>, која је 14. марта 1928. године испоручила први авион типа <i>Hanriot-x32</i> - Отворен Аеродром Београд на Бежанијској коси - Основано Друштво за ваздушни саобраћај <i>Aeroput</i> - Основано француско-југословенско предузеће <i>Индустрија аеропланских мотора А.Д.</i> у Раковици - Донета наредба о отварању и затварању хотела, ресторана, гостионица и кафана у Београду 	<p>1927</p> <ul style="list-style-type: none"> - Factory of Airplanes and Hydroplanes <i>Zmaj</i> opened in Zemun; on 14th March 1928 the factory delivered the first plane type <i>Hanriot-x32</i> - Airport Belgrade opened for traffic in Bežanijska kosa. - Association for Air traffic <i>Aeroput</i> founded in Belgrade. - French-Yugoslav company <i>Industry of Airplane Motors A.D.</i> founded in Rakovica. - Directive on opening and closing of the hotels, restaurants, cafes and bars adopted in Belgrade.



1927	<ul style="list-style-type: none">– Милош Црњански објавио <i>Наше плаže на Јадрану</i>, у издању Јадранске страже– Одржан први Међународни конгрес за туризам на нашем приморју, на броду <i>Карађорђе</i>– Путник примљен у AGOT (Association des Grandes Organisations Touristiques), са седиштем у Бечу, коју је чинило адвадесетак највећих туристичких организација у Европи– Започета изградња хангара старог аеродрома у Београду, по пројекту Милутина Миланковића	1927	<ul style="list-style-type: none">– Miloš Crnjanski's publication <i>Our Beaches on Adriatic Coast</i> published by Adriatic Guards.– First International Congress on Coastal Tourism in Yugoslavia held on ship Karađorđe.– Putnik Society accepted in AGOT (Association des Grandes Organisations Touristiques), with main office in Vienna, gathering twenty most prestigious touristic organizations in Europe.– Beginning of construction of old airport's hangar in Belgrade, designed by Milutin Milanković.
1928	<ul style="list-style-type: none">– Подигнут споменик Победник на Калемегдану– Отворена линија ваздушног саобраћаја Београд–Загреб– Основана Библиотека града Београда– Београдски фото-клуб основан 4. децембра; његов први председник био је проф. др Александар Костић– Свечано отворен Уметнички павиљон „Цвијета Зузорић“ на Калемегдану– Довршена пруга двостуког колосека Београд–Загреб– Отворена прва аутобуска линија ГСП-а– Аруштво Путник међу приложницима за довршење павиљона Удружења „Цвијете Зузорић“, са донацијом од 1.000 динара– Одржана немачко-југословенска конференција за туризам у Сплиту	1928	<ul style="list-style-type: none">– The monument Victor (Pobednik) unveiled at Kalemegdan.– Regular air line between Belgrade and Zagreb introduced.– The City Library instituted in Belgrade.– Belgrade Photo – Club founded on 4th December; first president was Professor Aleksandar Kostić.– The Art Pavilion “Cvijeta Zuzorić” opened at Kalemegdan.– Double-track railway between Belgrade and Zagreb finished.– First city bus line introduced for passengers.– Putnik Society donated 1.000 dinars for final works on Art Pavilion “Cvijeta Zuzorić”.– German-Yugoslav Conference on tourism held in Split.
1929	<ul style="list-style-type: none">– Свечани почетак емитовања програма Радио Београда– Отворен Музеј савремене уметности у Конаку кнегиње Љубице– Аеропут отворио своју прву међународну ваздушну линију од Београда, преко Загреба, за Грац и Беч– Основан Савез Сокола Краљевине Југославије– Милош Савчић, председник београдске општине, устројио књиге путника за хотеле	1929	<ul style="list-style-type: none">– Radio-Belgrade started broadcasting.– Museum of Contemporary Art opened in the Residence of Princess Ljubica.– Aeroput opened its first international air line from Belgrade, via Zagreb to Graz and Vienna.– Alliance of the Sokol Movement of the Kingdom of Yugoslavia founded.– Miloš Savčić, president of Belgrade Municipality, introduced in hotels obligatory Passengers' books.

<p>1929</p> <ul style="list-style-type: none"> - Одржан V Конгрес Савеза купалишта, бања, климатских места, минералних врела и санаторијума у Сарајеву - Међународни сајам у Барселони; југословенски павиљон пројектовао је Драгиша Брашован - Одржана изложба енглеске савремене уметности у Павиљону „Цвијета Зузорић“ 	<p>1929</p> <ul style="list-style-type: none"> - V Conference of the Alliance of Beaches, Climate Destinations, Mineral Wells and Sanatoriums held in Sarajevo. - International Fair in Barcelona; Yugoslav pavilion designed by Dragiša Brašovan. - Exhibition of contemporary English arts held in Pavilion "Cvijeta Zuzorić".
<p>1930</p> <ul style="list-style-type: none"> - Отворена велика <i>Руска изложба</i> у Павиљону „Цвијета Зузорић“ (9. марта) - Откривен Споменик захвалности Француској, рад Ивана Мештровића (11. новембра) - Одржан I (први) Свесоколски слет Сокола Краљевине Југославије у Београду - Одржан први незванични Сајам књига у Београду, у оквиру Соколског слета - Одржана изложба <i>Југославија у слици</i> у Павиљону „Цвијета Зузорић“ - У Југославији боравило странаца 256.147, који су остварили 1.178.835 ноћења - Удружење „Цвијета Зузорић“ укупно организовало 18 изложби, са 14.324 посетиоца 	<p>1930</p> <ul style="list-style-type: none"> - Great Russian Exhibition opened in Pavilion "Cvijeta Zuzorić" on March 9th. - Monument of Gratitude to France unveiled at Kalemegdan on November 11th. The sculpture was work of Ivan Meštrović. - First Yugoslav Pan Sokol Movement Slet held in Belgrade. - First unofficial Book Fair held in Belgrade, within Sokol Movement Slet. - Exhibition Yugoslavia in Pictures held in Pavilion "Cvijeta Zuzorić". - 256.147 foreigners visited Yugoslavia, with 1.178.835 overnight stays. - Society "Cvijeta Zuzorić" organized 18 exhibitions with 14.324 visitors.
<p>1931</p> <ul style="list-style-type: none"> - Светска изложба у Милану; југословенски павиљон пројектовао је архитекта Драгиша Брашован - Изложба савремене немачке уметности у Павиљону „Цвијета Зузорић“ имала је 4.988 посетилаца - У Павиљону „Цвијета Зузорић“ одржан први званични сајам књига – <i>Дани књиге</i>, који је имао преко 10.000 посетилаца - Изложба мађарских сликара и вајара у Павиљону „Цвијета Зузорић“ имала је 1.050 посетилаца - Аруштво Путник организовало је 12 великих путовања за странце по Југославији - Одржана Колонијална изложба у Паризу - Београд је имао 239.000 становника 	<p>1931</p> <ul style="list-style-type: none"> - World Exhibition in Milano; Yugoslav pavilion designed by architect Dragiša Brašovan. - Exhibition of German contemporary art opened in Pavilion "Cvijeta Zuzorić"; 4.988 visitors saw the exhibition. - Pavilion "Cvijeta Zuzoric" organized the first official book fair – Days of the Book with more than 10.000 visitors. - Exhibition of Hungarian painters and sculptors in Pavilion "Cvijeta Zuzorić" visited by 1.050 visitors. - Society Putnik organized 12 big tours over Yugoslavia for foreign tourists. - Colonial Exhibition opened in Paris. - Belgrade has a population of 239.000 citizens.



1932	<ul style="list-style-type: none">- Свечано отворен Коларчев народни универзитет- У хотелу <i>Империјал</i> одржана оснивачка скупштина Удружења хотелијера, ресторатора, гостионичара, кафештија, власника пансиона и свратишта за град Београд- Одржана изложба француске уметности у Павиљону „Цвијета Зузорић”; Милан Каšанин одликован орденом Легије части- У организацији Удружења „Цвијете Зузорић” одржана изложба југословенске уметности у Амстердаму и Бриселу- Одржана изложба археолошких стариња из Јужне Србије у Павиљону „Цвијета Зузорић”; имала је 2.500 посетилаца- У организацији друштва Путник одржана <i>Tуристичка изложба</i> у Павиљону „Цвијета Зузорић”- Одржани <i>Дани књиге</i> у Павиљону „Цвијета Зузорић”- Први аранжман спортског туризма у организацији друштва Путник, за европско првенство у веслању- Одељак за штампу и пропаганду почeo да врши и послове пропаганде туризма	1932	<ul style="list-style-type: none">- People's University Kolarac instituted in Belgrade.- Constituent assembly of Association of Belgrade Hoteliers, Restaurant, Bar, Tavern, Boarding House and Inn Owners held at <i>Imperial</i> hotel.- Exhibition of French art opened in Art Pavilion “Cvijeta Zuzoric”; Milan Kašanin decorated with a French Legion of Honor.- Society of the Friends of Arts “Cvijeta Zuzoric” organized an exhibition of Yugoslav art in Amsterdam and Brussels.- Exhibition of archeological antiquities from Southern Serbia opened in Art Pavilion “Cvijeta Zuzoric”; 2.500 visitors saw the exhibition.- Society Putnik organized <i>Tourist Exhibition</i> in Art Pavilion “Cvijeta Zuzoric”.- <i>Days of Books</i> held in Art Pavilion “Cvijeta Zuzoric”.- First travel arrangement in sports tourism made by Society Putnik for European championship in rowing.- Department for Press and Propaganda began to promote tourism.
1933	<ul style="list-style-type: none">- У Београду основано Друштво пријатеља Врњачке Бање- Врхунац економске кризе у Југославији- Отворена <i>Прва земаљска хигијеника изложба</i> у Београду- У хотелу <i>Империјал</i> одржана Прва редовна скупштина Удружења хотелијера- Одржани <i>Дани књиге</i> у Павиљону „Цвијета Зузорић”- Основан Југословенски Туринг-клуб- Путник домаћин конференције AGOT-а у Сплиту	1933	<ul style="list-style-type: none">- Society of Friends of Vrnjačka Banja founded in Belgrade.- Culmination of financial crisis in Yugoslavia.- <i>First State Hygienic Exhibition</i> opened in Belgrade.- First Regular Assembly of the Association of Hoteliers held at <i>Imperial</i> Hotel.- <i>Days of Books</i> held in Art Pavilion “Cvijeta Zuzoric”.- Yugoslav Touring Club founded in Belgrade.- Society Putnik hosts AGOT's Conference in Split.

<p>1934</p> <ul style="list-style-type: none"> – Одржана конференција Земаљског савеза хотелијерских удружења Краљевине Југославије у Београду – Нови амблем Путника дизајнирао Ђорђе Андрејевић Кун – Отворен ланчани Мост краља Александра I у Београду – Изграђен дворац у Милочеру, летња резиденција Караджорђевића 	<p>1934</p> <ul style="list-style-type: none"> – Conference of the State Alliance of Hotels' Associations of the Kingdom of Yugoslavia held in Belgrade. – New emblem of Society Putnik designed by Djordje Andrejević Kun. – Chain Bridge King Aleksandar I in Belgrade opened for traffic. – Royal summer residence of Karadjordjević dynasty built in Miločer.
<p>1935</p> <ul style="list-style-type: none"> – Одржани <i>Дани југословенске и словенске књиге</i> у организацији Удружења „Цвијета Зузорић” – Одржана изложба пољске уметности у Павиљону „Цвијета Зузорић” – Отворена трамвајска линија Београд–Земун преко Моста краља Александра I – Југославију посетило 242.214 странаца, који су остварили 1.514.370 ноћења 	<p>1935</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>Days of Yugoslav and Slavic Book</i> organized by Society of the Friends of Art “Cvijeta Zuzorici”. – Exhibition of Polish art held in Art Pavilion “Cvijeta Zuzorici”. – Tram line between Belgrade and Zemun, over the Bridge King Aleksandar I introduced. – 242.214 foreigners visited Yugoslavia, with 1.514.370 overnight stays.
<p>1936</p> <ul style="list-style-type: none"> – Свечано отворен Музеј кнеза Павла у згради Новог двора, 18. јануара; за управника је постављен Милан Кашанин – Донета Уредба о унапређењу туризма – Отворен Зоолошки врт у Београду – Милош Црњански објавио <i>Водич за Београд</i> на француском језику – Др Лазар Ненадовић објавио <i>Бане, морска и климатска места у Југославији</i> – Одржана изложба модерног француског сликарства у Музеју кнеза Павла – Донет Правилник о проглашењу туристичких места – Уведен <i>туристички динар</i> – Одржан XV међународни климатолошки и балнеолошки конгрес у Београду – Решењем од 22. децембра Београд проглашен за туристичко место 	<p>1936</p> <ul style="list-style-type: none"> – Museum of Prince Pavle ceremonially opened on January 18th in the building of New Court; first museum manager was Milan Kašanin. – Directive on Tourism Promotion adopted. – Belgrade Zoo instituted. – Miloš Crnjanski's <i>Guide through Belgrade</i> published in French language. – A book by Dr Lazar Nenadović <i>Spas, Seaside and Climate Destinations in Yugoslavia</i> published in Belgrade. – Exhibition of modern French painting opened in the Museum of Prince Pavle. – Rule Book for Tourist Destinations Proclamation adopted. – <i>Tourist dinar</i> (tourist tax) introduced. – XV International Climate and Spa Destination Congress held in Belgrade. – Belgrade given the rank of a tourist destination, 22nd December.
<p>1937</p> <ul style="list-style-type: none"> – Отворен Београдски сајам (11. септембра) – Одржана прва седница Стальног градског туристичког одбора (7. јула) – У Београду одржана конференција поводом Правилника о проглашењу туристичких места 	<p>1937</p> <ul style="list-style-type: none"> – Belgrade Fair opened (on 11th September). – First meeting of Regular City Tourist Board held in Belgrade (7th July). – A conference presenting Rule Book for Tourist Destinations Proclamation held in Belgrade.



<p>1937</p> <ul style="list-style-type: none">- Одржана Светска изложба у Паризу, југословенски павиљон пројектовао је Јосип Сајсл- Одржана изложба југословенских графичара у Кошицама и Брну, у организацији Удружења „Цвијета Зузорић”- У Београду основано Аруштво пријатеља Будве и околине- Отворен голф терен у Копутњаку <p>1938</p> <ul style="list-style-type: none">- Одржана I Међународна ваздухопловна изложба на Београдском сајму- На Београдском сајму одржан I <i>Монстраконцерт</i> у Југославији, на коме су заједно учествовали филхармоније Београда, Загреба и Љубљане; присуствовало је 7.000–8.000 слушалаца- Отворено зимско тениско игралиште у павиљону бр. 1 на Београдском сајму- У Павиљону „Цвијета Зузорић“ одржане изложбе жена-уметница Мале Антанте и бродарства Мале Антанте- Одржане IX Балканске атлетске игре, највећа атлетско-спорурска манифестација у међуратном Београду- Расписан конкурс за туристички плакат Београда- У малој дворани Трговинске коморе у Београду одржана конференција Савеза купалишта, климатских места, минералних врела и санаторијума у Краљевини Југославији- Одржана изложба <i>Италијански портрет кроз векове</i> у Музеју кнеза Павла- Одржане изложбе југословенске уметности у Данској и Шведској, у организацији Удружења „Цвијета Зузорић”- Освештан Гостионичарски дом и отворена Виша угоститељска школа у Београду- Рекордна посета странаца Југославији – 287.000 путника	<p>1937</p> <ul style="list-style-type: none">- World exhibition opened in Paris; Yugoslav pavilion designed by Josip Seissel.- Exhibition of Yugoslav engravers opened in Košice in Brno, in organization of Society of the Friends of Art “Cvijeta Zuzorici”.- Society of the Friends of Budva and its surroundings founded in Belgrade.- Golf course opened in Košutnjak. <p>1938</p> <ul style="list-style-type: none">- I International Aeronautical Exhibition opened at Belgrade Fair.- I <i>Monster Concert</i> in Yugoslavia with participation of Belgrade, Zagreb and Ljubljana Philharmonics held at Belgrade Fair; 7.000-8.000 visitors attended.- Winter tennis playground opened in Pavilion no. 1 at Belgrade Fair.- Exhibition of women artists from Little Entente and exhibition of Little Entente's shipping opened in Art Pavilion “Cvijeta Zuzorici”.- IX Balkans Athletic games, the most important sport event in interwar period, held in Belgrade.- Competition for Belgrade Tourism Poster Design.- Conference in organization of Association of Beaches, Climate Destinations, Mineral Wells and Sanatoriums in the Kingdom of Yugoslavia held in Small Hall of the Chambers of Commerce building.- Exhibition <i>Italian Portraits through Centuries</i> opened in the Museum of Prince Pavle.- Exhibition of Yugoslav Art opened in Denmark and Sweden, in organization of Society of the Friends of Arts “Cvijeta Zuzorici”.- Bar and Inn Keepers Home consecrated; Accademy for Tourism and Hospitality Management in Belgrade.- Record number of foreign tourists – 287.000 tourist visited Yugoslavia.
--	---

<p>1939</p> <ul style="list-style-type: none"> - Одржан II Конгрес економиста Југославије у Београду - Одржана највећа ауто-трка у Југославији. Возило се око Калемегдана, а учествовали су највећи асови европског аутомобилизма - На Београдском сајму одржан Сајам књига - Одржана Светска изложба у Њујорку. У југословенском павиљону, у организацији друштва Путник, дистрибуирна луксузна брошура <i>Југославија</i> и туристички филм у боји <i>Југославија – земља контраст</i> - У оквиру Салона аутомобила одржана изложба <i>Путеви и туризам</i> - У Музеју кнеза Павла одржана изложба <i>Сто година француског сликарства – од Давида до Сезана</i> - Просечан приход Београђана износио 1.225 динара 	<p>1939</p> <ul style="list-style-type: none"> - II Congress of Economists from Yugoslavia held in Belgrade. - International car and motorcycle races held around Kalemegdan with participation of the greatest European champions. - Book Fair organized in Belgrade Fair. - World Exhibition opened in New York. Society Putnik in Yugoslav Pavilion distributed luxurious booklet <i>Yugoslavia</i> and presented a color film <i>Yugoslavia – the country of contrasts</i>. - Exhibition <i>Voyages and Tourism</i> opened within the Car Show. - Exhibition <i>Hundred Years of French Painting – from David to Cézanne</i> opened in the Museum of Prince Pavle. - Average income of a Belgrade citizen was 1.225 dinars; for a family of four it was desirable 1.900 dinars a month.
<p>1940</p> <ul style="list-style-type: none"> - Основана фабрика летелица Утва А.Д., са седиштем у Београду и погонима у Панчеву, која је производила школске авиона и једрилице - Б. Н. Гавриловић, Сима Пандуровић и Парежанин приредили публикацију <i>Београд</i>, у издању Балканског института - Авиони <i>Аеропута</i> превезли су више од 16.000 путника, пренели 232 тоне терета и прелетели 726.000 авио-километара - Као продужење постојеће линије Аеропута Београд–Подгорица, 5. августа установљена је нова ваздушна линија Београд–Бар - Снимљен туристички филм „Моравска бановина“ - Основано Београдско туристичко друштво 	<p>1940</p> <ul style="list-style-type: none"> - Airplane factory Utrva A.D. founded in Belgrade, with branches in Pančevo. - B.N. Gavrilović, Sima Pandurović and Parežanin prepared a publication Belgrade, published by Balkan Institute. - Aeroput airplanes carried more than 16.000 passengers, transported more than 232 tons of cargo and flew 726.000 air kilometers. - New airline between Belgrade and Bar introduced on 5th August. - Tourism film “Moravska Banovina“ recorded. - Belgrade Tourist Society founded.
<p>1941</p> <ul style="list-style-type: none"> - Београд је имао 320.000 становника 	<p>1941</p> <ul style="list-style-type: none"> - Belgrade has a population of 320.000 citizens.
<p>1942</p> <ul style="list-style-type: none"> - Србопут наследио расформирани Путник 	<p>1942</p> <ul style="list-style-type: none"> - Srboput inherited dissolved Society Putnik.



ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА SOURCES AND LITERATURE

ИЗВОРИ SOURCES

Историјски архив Београда
Historical Archives of Belgrade

- Библиотечки фонда
- Дигитална база Историјског архива Београда
- Збирка архивалнија
- Збирка фотографија
- Збирка фотографија Михаила Петровића
- Збирка штампаних ствари
- Збирка штампаних ствари Јивка Јовановића
- Легат Иве и Миме Кушанић
- Легат Константина Поповића
- Легат Милована Матића Лулета
- Лични фонд Недељка Савића
- Лични фонд Радослава Жуткића
- Лични фонд Светомира Лазића
- Породични фонд Главинић
- Фонд Друштво београдских женских лекара
- Фонд Друштво српских уметника „Лада“
- Фонд Задужбина Илије М. Коларца
- Фонд Јадранска стража – Обласни одбор –
Музичка секција Јадранске страже
- Фонд Обавештајни и инкасо завод „Кредит-
информ“
- Фонд Одбор госпођа друштва „Књегиња
Лубица“

- Фонд Општина града Београда
- Фонд ОГБ – Записник одборских одлука
- Фонд ОГБ – Техничка дирекција
- Фонд ОГБ – Записник туристичког одбора
- Фонд Спортски клуб Соко и други
- Фонд Трговинска комора
- Фонд Управа града Београда
- Фонд Удружење пријатеља уметности „Цвијета
Зузорић“

Архив Југославије
Archives of Yugoslavia
Фонд Министарство трговине и индустрије

Породична заоставштина Стевана Јовановића
Family legacy of Stevan Jovanovic

ПЕРИОДИКА И ШТАМПА PERIODICALS AND PRESS

- Београдске општинске новине
- Време
- Извидник – часопис Савеза извидника
и планинки
- Илустровани лист
- Илустровано време
- Јадранска стража
- Jugoslavija u slici i reči, revija za turizam,
saobraćaj i sport
- Недељне илустрације
- Новости
- Општинске новине
- Политика
- Правда
- Службене новине Краљевине Југославије
- Српски књижевни гласник

ЛИТЕРАТУРА

LITERATURE

- А. Б. Херенда, „Проблем туризма у Београду”, БОН, 10–11, новембар 1933, стр. 639–646.
- Александар Игњатовић, „Политика представљања југословенства: југословенски павиљон на Светској изложби у Паризу 1937. године”, *Годишњак за друштвену историју*, 11(2–3), Београд 2006, 62–79.
- *Алманах југословенске авијације*, Београд 1930.
- Arhiv za turizam I, *Dubrovnik, dubrovačka rivijera, Boka Kotorska, južno primorje, Kratki informativni priručnik o turističkim mjestima*, Dubrovnik 1939.
- Б., „Слободно време и одмор радног света – услови Београда за искоришћавање слободног времена, БОН, бр. 3, стр. 88–96.
- Б. Н. Гавриловић, *Београд у очима странаца*, Београд 1933.
- *Beograd 1927*, Beograd 1927.
- Boris Vukonić i suradnici, TEMPUS FUGIT, *Povijest turizma Zagreba*, Zagreb 1994.
- Бранислав Божовић, *Београд између два светска рата*, ИАБ, Београд 1995, стр. 352.
- Вања Панић, *Начела модерне у архитектури јавних објеката у Београду 1918–1941*, (докторска дисертација)
- Vesna Aleksić, *Turizam u Beogradu: Grada za broniku, 1840–1940*, Beograd 2006.
- Vladan Krajičević, *Akcionarsko društvo Putnik A. D.*, Beograd 1995.
- Владимира Гвозден, *Српска путописна култура 1914–1940, студија о хронотопичности сусета*, Београд 2011.
- Војислав Јанић, „Развој туризма у Југославији”, *Јубиларна књига државних железница Краљевине Југославије 1919–1929*, Београд 1929, стр. 403–418.
- Grgur Kostić, *Beograd, Vod – Guide – Führer*, Beograd 1930.

- Група аутора, *Аутомобил у Београду 1918–1941*, Београд 2002.
- Dragutin J. Deroko, *Drina geografsko-turistička monografija*, Izdanje Društva Fruška gora, Novi Sad 1939.
- Дивна Ђурић Замоло, *Хотели и кафане XIX века у Београду*, Музеј града Београда, Београд 1988.
- Араг. Ј. Ранковић, „За унапређење туризма у Београду”, БОН, бр. 7–8, јули август 1938, стр. 508–510.
- Друштво пријатеља Будве и околине у Београду, *Годишини извештај о раду у 1938. години*, Београд 1939.
- Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт, урбанизација и европеизација Београда 1890–1914* (3. изл), Удружење за друштвену историју, Београд 2012.
- Дубравка Стојановић, „Туризам и конструкција социјалног и националног идентитета у Србији крајем 19. и почетком 20 века”, *Годишњак за друштвену историју*, год.13, бр. 1/3 (2006), Београд, 2006, 41–59.
- Ђорђе Бугарски, Петар Хајдуковић, *Вођа по Београду с планом Београда*, Београд 1896.
- Đ. Davidović, *Vod kroz Beograd*, Beograd.
- Ђорђе С. Костић, *На брегу издан река, Београд у водичима за путнике (1800–1945)*, Музеј града Београда, Београд 2009.
- Жив. М. Јевремовић, *Вођ кроз Београд*, Београд 1934.
- Жив. М. Јевремовић, *Историјске знаменитости Београда и Земуна*, Београд 1935.
- Ivan Blažević, *Povijest turizma Istre i Kvarnera*, Opatija 1987.
- Иван Келеман, Наталија Церовић, Удружење пријатеља уметности „Цвијета Зузорић” 1922–1941, *Документи и фотографије из архиве УЛУС-а*, Београд 2011.
- Издање Друштва пријатеља Врњачке Бање, бр.1, *Врњачка Бања и њени пријатељи*, Београд 1934.
- Izdanje Društva Prijatelja Vrnjačke Banje Br. 4, *Voda za*



Vrnjačku Banju, Beograd 1936.

- *Информатор Више угоститељске школе у Београду*, Виши угоститељска школа у Београду, Београд 1938.
- *Историја Београда*, 3, др Никола Вучо, *Приредни развој града од 1919. до 1941.* 260–261; Радивоје Марковић, *Спорт између два рата*, Просвета, Београд 1974, 458–468.
- *Јубиларна књига државних железница Краљевине Југославије 1919–1929*, Београд 1929.
- Katarina Mažuran Jurešić, *Pun kafjer svega*, Opatija 2012.
- Ljiljana Blagojević, „Moderna arhitektura Beograda u os-vit Drugog svetskog rata: sajam, stadion, logor”, *Istorijska umetnost u Srbiji XX vek*, 2 том, Realizmi i modernizmi oko hladnog rata, Beograd 2012.
- Ljiljana Blagojević, *Itinerari: Moderna i Mediteran. Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokovića*, Beograd 2015.
- Maja Đurić, „Počeci fotografije i turizma u Crnoj Gori”, Matica br. 50, Podgorica 2012, 365–376.
- Миланка Тодић, „Породични албум пролазности”, Приватни живот код Срба у XX веку, Београд 2007.
- Мила Медиговић Стефановић, *Урамљена Летоваша*, Београд 2013.
- Милицав Р. Ђенић, *Златиборски туризам кроз векове*, Златибор 2003.
- Miloš Crnjanski, *Belgrade*, Belgrade 1936.
- Miloš Crnjanski, *Naše plaže na Jadranu*, reprint izd. iz 1927, Beograd 1987.
- Министарство трговине и индустрије, „Туристичка политика свеска 1”, Београд 1936.
- Mirja Lovrić, „Prilog poznavanju izdavačke djelatnosti Jadranske straže iz fonda knjižnice hrvatskoga Pomorskog muzeja u Splitu”, *Baština*, 35, Split 2009, 355–375.
- Dr Miroslav Luketić, „Prilog o razvoju turizma u Budvi

између два рата (1918–1941)”, *Razvoj turizma u Crnoj Gori u XIX i prvoj polovini XX veka*, naučni skup, Cetinje 1997.

- Nebojša Antešević, „Bosanska kultura na svetskim izložbama: istorijska i savremena paradigma. Razvoj bosanskog od ideoološkog do savremenog arhitektonskog izraza. Bosanskohercegovački paviljon, Milano EXPO 2015”, *Prostor*, број 18, година 2011, Banja Luka 2011, 46–55.
- Олга Миличић роб. Јовановић, „Нисмо питали... сећање на породичну историју 1871–2016”, необјављени рукопис, Београд.
- Radina Vučetić, „Muzej kneza Pavla – Izlazak Beograda na evropsku kulturnu scenu”, *Tokovi istorije*, 1-2/2004, Beograd 2004.
- Радослав Жуткић, „По питању туризма”, елаборат, ИАБ, АФ РЖ, недатиран рукопис, К 1.
- *Саобраћај и везе у Краљевини Југославији 1918–1941*, каталог изложбе, предговор проф. др Дубојраг Димић, Архив Југославије, Београд 2013.
- Слободан Ж. Видаковић, „Значај туризма за Београд и наше градове”, БОН, бр. 12, децембар 1936, стр. 862–875.
- *Статистички годишњак Краљевине Југославије (1929–1939)*
- Стеван Поповић, „После првог Београдског сајма”, БОН, бр. 9, септембар 1937, стр. 543–552.
- Стеван Поповић, „IV Јесењи међународни сајам у Београду”, БОН, бр. 9, септембар 1940, стр. 725–735.
- Стеван М. Станковић, „Врњачка Бања, 170 година од прве научне анализе лековите воде”, *Гласник Српског географског друштва*, Свеска LXXXV – бр. 2, Београд 2005, 37–48.
- Стеван М. Станковић, *Туристичка географија*, Београд 2008.
- „Три године владе г. др Милана М. Стојадиновића”, *Централни преосциро председништва министарског савета*, Београд 1938, стр. 31–38.

- *Туризам у Београду: ерађа за хронику, 1840–1940* (приредила Весна Алексић), Туристичка организација Београда, Београд 2006.
- Turistička politika (zakonski propisi, statuti, konvencije, statistika), Sv. 1, Ministarstvo trgovine i industrije, Otsek za turizam, Beograd, juli 1936.
- *Удружење пријатеља уметности Цвијета Зузорић, ПИзвештај о раду за године 1922–1935*, Београд 1935.
- Џирил Жижек, „Развој туризма”, *Јубиларни зборник живота и рада СХС 1918–1928*, Београд 1928, стр. 575–578.
- Чедомир Крунић, *ПИндустрија и ваздухопловство у Краљевини Југославији 1918–1945*, Београд 2004.

ИНТЕРНЕТ INTERNET

- Саша Недељковић, *Домаћи туристи на Приморју у Краљевини Југославији*, објављен 21. септембра 2012. године на интернет порталу *Српске новине* [22.8.2016]. <http://www.srpskenovinecg.com/srbijairs/209-reportaze-srs/16242-ljetovanja-kraljevina-jugoslavija>
- Саша Недељковић, *Српски културни клуб*, објављен 18. фебруара 2014. године на порталу *Друштво Јадранска стража на приморју* [22.8.2016]. <http://www.srpskikulturniklub.com/jadranska-straza-drustvo>

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

AGOT – Association des Grandes Organisations Touristiques

БОН – Београдске општинске новине

БТО – Београдска трговачка омладина

ИАБ – Историјски архив Београда

IATA – The International Air Transport Association.

КЈ – Краљевина Југославија

Краљевина СХС – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца

ОГБ – Општина града Београда





САДРЖАЈ CONTENT

РЕЦЕНЗИЈА	5	ОМЛАДИНСКИ ТУРИЗАМ	42
РАЗВОЈ ТУРИЗМА У БЕОГРАДУ ИЗМЕЂУ	7	СПОРТСКИ ТУРИЗАМ	46
ДВА СВЕТСКА РАТА		БАЊСКИ ТУРИЗАМ	48
ОПШТИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА	8	ПЛАНИНЕ	50
БЕОГРАД ТРИДЕСЕТИХ	11	ЈАДРАН	52
ОПШТИНА ГРАДА БЕОГРАДА, ПОСЛОВИ	16	САВРЕМЕНИЦИ О ТУРИЗМУ	54
ВЕЗАНИ ЗА ТУРИЗАМ			
ТУРИСТИЧКИ ОДБОР БЕОГРАДА	20	DEVELOPMENT OF TOURISM IN	61
ОРГАНИЗОВАНА ТУРИСТИЧКА	21	BELGRADE BETWEEN THE TWO	
ДЕЛАТНОСТ И ЗАКОНСКИ ПРОПИСИ		WORLD WARS	
ВИША УГОСТИЋЕЛСКА ШКОЛА	25	ХРОНОЛОГИЈА / CHRONOLOGY	69
КОНФЕРЕНЦИЈЕ О ТУРИЗМУ	26	СПИСАК СКРАЋЕНИЦА	79
ДРУШТВО ПУТНИК	28	ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА / SOURCES	79
САЈМОВИ У ИНОСТРАНСТВУ И	31	AND LITERATURE	
БЕОГРАДСКИ САЈАМ		САДРЖАЈ / CONTENT	83
СТРАНЦИ У БЕОГРАДУ	36		
КУЛТУРНИ ТУРИЗАМ	38		



CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

338.48(497.11 Београд)"1920/1940"(083.824)

ЛАЗИЋ, Снежана, 1968-

Развој туризма у Београду између два светска рата
кроз документа Историјског архива Београда / Снежана
Лазић. - Београд : Историјски архив Београда, 2017 (Земун :
Типографик плус). - фотогр. - 83 стр. ; 24 см

Тираж 500. - Стр. 5-6: [Рецензија] / Весна Алексић. -
Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-80481-41-8

1. Историјски архив Београда
а) Туризам - Београд - 1920-1940 - Изложбени каталоги

COBISS.SR-ID 254224396